

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**БІОГРАФІЮ
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Збірник праць Інституту біографічних досліджень
Електронне наукове видання

Випуск 1

Сучасні моделі біографічних реконструкцій

Матеріали Вісімнадцятих Біографічних читань, присвячених
пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних
досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора
Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)

(Київ, 9 червня 2022 року)

Київ 2022

УДК 016:929(477)(066)

Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2022. – Вип. 1. – 237 с.

Збірник наукових праць та матеріалів Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячений проблемам теорії і методології біографіки, актуальним питанням її досвіду, сучасному стану й перспективним завданням розвитку. Перший випуск збірника містить тези доповідей і повідомлень учасників Вісімнадцятих Біографічних читань «Сучасні моделі біографічних реконструкцій», що відбулися 9 червня 2022 року в Києві.

Видання орієнтоване на науковців, які працюють у галузі біографіки, біобібліографії, соціальних комунікацій, електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло осіб, котрі цікавляться вітчизняною історією та культурою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (заступник головного редактора); О. В. Плющик, канд. філол. наук (секретар редколегії); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; О. Є. Бондарева, д-р філол. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц.комунікацій; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; В. В. Томазов, д-р іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор
Салата Оксана Олексіївна, доктор історичних наук, професор

Публікується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 5 від 07.09.2022 р.

У разі передруку публікацій посилання на збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Biography. Biographica. Biographistica" collection.

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2022

З М І С Т

Від редакційної колегії	7
Вісімнадцяті Біографічні читання	12
Можливості і завдання української біографіки у боротьбі з російською агресією	25
Попик В. І. Реалії воєнної доби та актуальні завдання вітчизняної біографіки	25
Любовець Н. І. Спогади про війну в сучасному вимірі: інформаційно-комунікативний потенціал	32
Марченко Н. П. Наративи «війни» в его-документах дитячих письменниць України (2014–2022)	38
Бугаєва О. В. Музична символіка України на тлі війни	42
Плющик О. В. Використання біографічних наративів в інформаційно-психологічних операціях в умовах російсько-української війни	47
Сучасні моделі біографічних студій	52
Голубович І. В. "Biographical turn" у дисциплінарному ракурсі: філософія vs історія	52
Романов С. М. Наукова біографія Лесі Українки: можливості реконструкції	57
Буряк Л. І. Колекція фотографій Луїзи Арнер Бойд як елемент біографічного світу	61
Конфігурація біографічних репрезентацій: зміна пріоритетів на тлі соціокультурних перетворень світу	67
Бондарева О. Є. Драматургічна біографіка в контексті видань сучасної драматургії	67
Шаповал М. О. Наративна реконструкція біографії в сучасній українській драматургії	73
Котлярова Т. В. «Герой мого роману»: постаті сучасних романістів на сторінках журналу «Слово і час»	77
Литвинюк Л. В. Некролог як експрес-біографія	81

Український мемуарій та епістолярій: перепрочитання крізь оптику поколінняєвих, часових і соціальних комунікацій	86
Данилюк-Терещук Т. Я. «Стоїк наших часів...»: Микола Ковалевський у спогадovому наративі родини Косачів	86
Александрова Г. А. Спогади про М. І. Стороженка і проблеми національно-культурної ідентичності	90
Пазюра Н. В. Родинна історія Стороженків середини ХІХ — першої третини ХХ ст. у світлі колективної біографії	96
Горська Н. О. «Україна буде, вона мусить бути, вона сильна» (родини Шульгиних та Шишманових в українському відродженні)	100
Ковальчук Г. І. Епістолярний монолог Ярослава Стешенка — взірєць біографічного дослідження та мистецтва книги	105
Шалак О. І. Листування Каленика Шейковського (1835–1903): прочитання крізь призму сучасності	109
Школа В. М. Мемуарна спадщина Олени Пчілки	113
Парацій В. М. Воєнна мемуаристика як підґрунтя об’єктивної самопрезентації: з методичних схем у середовищі Українського січового стрілецтва	116
Іваницька С. Г., Демченко Т. П. Переживання радянського в мемуарно-документальній прозі Анатолія Галана (Калиновського): (ре)трансляція досвіду поколінь	122
Галарник Н. Р., Гуцуляк О. Б. З епістолярної спадщини знаних українських бібліографів Мирослава Мороза (1923–2006) та Володимира Полека (1924–1999)	127
Колективні портрети діячів освіти, науки і культури	133
Березівська Л. Д. Штрихи до біографічних портретів українських педагогів першої третини ХХ ст.	133
Оленич Л. Б. Тернопільяни — дійсні члени Філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка (1873–1940)	136
Мокроусова О. Г. Українські архітектори в роки Другої світової війни: життєвий простір і професійна діяльність	140
Дослідження персоналій	145
Кудаєва Т. О., Ткачук К. О. Нове до біографії Якова Новицького: юдаїка	145

Школа Г. М. Джерельна база біографії «Трохим Зіньківський» Бориса Грінченка	149
Яблонська О. В. Спогади про Модеста Левицького як біографічне джерело	152
Якобчук Н. О. Спогади і некрологи, присвячені В. П. Науменку, як джерело дослідження його біографії	156
Головко О. В. Полтавські сторінки життя Володимира Короленка	161
Ольховська Л. В. Софія Володимирівна Короленко: спадкоємиця духовної та матеріальної спадщини батька	165
Бонь О. Г. Остап Вишня під наглядом ДПУ в 1920 роках	167
Яблонський М. Р. Портрет журналіста Петра Волиняка у світлі мемуарів	172
Васьків. М. С. Віктор Женченко та його внесок в українське поетичне та класичне вокальне мистецтво	176
Новітні форми і методи розбудови електронних ресурсів біографічної інформації: світовий та вітчизняний досвід	181
Яценко О. М. Український національний біографічний архів: традиційна й нова конфігурація формування контенту біографічного матеріалу	181
Вернік О. Л., Вернік Ю. В., Комарянська Т. М. Віртуальна наукова біографічна лабораторія в умовах війни	185
Климович Н. М. «Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України»: біографічний аспект	190
Босенко О. О. Електронні ресурси української іконографії в інтернет-мережі: інноваційні методи пошуку	194
Бібліографія та джерела біографічних досліджень	199
Патик В. В. Особові та фамільні архівні фонди ЦДІАК України і ЦДІАЛ України	199
Осіння Н. В. Біобібліографія в науковій спадщині вчених-геологів і гірників	202
Карпінчук Г. В. Досьє шевченкознавців 1920-х–1930-х років	207
Дроздовська О. Р. Реконструкція творчих біографій діячів української преси 1900–1939 рр.: практичний досвід	212

Мусіна З. Х., Литвин О. В. Джерела особового походження в інформаційних ресурсах Національної історичної бібліотеки України: на прикладі бази даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)»	217
Левченко В. В. Фонд особового походження історика С. І.-Я. Борового як джерело історико-біографічних досліджень	223
Кропочева Н. М. Вольфганг Ратке (1571–1635): бібліографічні та біографічні конотації до його портрета у вітчизняних і зарубіжних джерелах	228
Дяченко Л. М. Видання німецькою мовою другої половини ХІХ ст. — початку ХХ ст. як джерельна база біографічних та історико-педагогічних досліджень	231

Від редакційної колегії

Цим виданням Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського започатковує випуск продовжуваного електронного наукового збірника, присвяченого проблемам біографіки як важливого спрямування гуманітарної науки і культури, інформаційних комунікацій, а також біографістики — наукової дисципліни соціогуманітарного циклу, що вивчає комплекс теоретико-методологічних, методичних та організаційних засад біографічних досліджень, інтеграції та поширення біографічних знань.

Потрійна назва збірника «Biography. Біографіка. Біографістика» не є випадковістю чи тавтологією. Вона розкриває всю широту його проблемно-тематичного діапазону. Зазначені в ній споріднені між собою терміни відображають близькі, але суттєво відмінні один від одного за змістовим наповненням поняття — різні іпостасі проблематики, пов'язані з біографічною дослідницькою діяльністю та літературною біографічною творчістю й інформаційною роботою.

Англomовне «Biography» є традиційно поширеним у всьому світі поняттям, яке в гуманітаристиці в найбільш узагальнюючому вигляді позначає не лише сам феномен біографії (життєвого шляху, життєпису), але й усі без винятку прояви та спрямування біографічної літератури — наукової, довідкової, художньої, non-fiction, life writing, публіцистичної, політичної, документальної, мемуарної тощо, а також і усю сферу наукових студій над ними, включно з теоретичними й методичними розробками. У вітчизняній практиці йому колись, ще в ХІХ – на початку ХХ ст., відповідало похідне від термінології європейської науки (англ. — Biography, франц., нім. – Biographie), поняття «біографія», яке з розвитком наукової термінології поступово вийшло з ужитку. У зарубіжному світі в ХХ — на початку ХХІ ст. так само сформувався широкий понятійний ряд, але термін «Biography» при цьому зберіг своє центральне, узагальнювальне значення, а тому буде завжди зрозумілим для читачів і дослідників у всьому світі. Акцентування в назві збірника на «Biography», сприйняття й використання терміна в широкому смисловому значенні має стимулювати інтеграцію українського наукового і творчого співтовариства до європейського і світового наукового, інформаційного

та культурного простору, наше прагнення до освоєння його теоретико-методологічних, методичних і практичних здобутків.

«Біографіка» та «біографістика» — терміни дещо конкуруючі між собою у вітчизняному інформаційному просторі та поза кордонами України, переважно на теренах колишнього СРСР. Вони все ще недостатньо розмежовані між собою. Запропоноване у новітніх працях Інституту біографічних досліджень НБУВ поняття «біографіка» суттєво відрізняється за своїм змістом як від традиційного «Biography», так і від поширеного у радянські часи поняття «біографіка», яким означували переважно дослідницький напрям і пов'язану з ним прикладну наукову дисципліну в межах історичного дискурсу. Воно ґрунтується на осмисленні новітніх реалій наукового, культурного й суспільного поступу і обстоює розуміння біографіки як широкого комплексного спрямування не лише вітчизняної гуманітарної науки, але і культури та інформаційно-видавничої діяльності, важливого гуманітарного інформаційно-комунікативного ресурсу суспільства.

Що ж стосується «біографістики», то вона, на відміну від «біографіки», з якою її незрідка неправомірно ототожнюють, є спеціальною теоретико-методологічною дисципліною, яка досліджує біографіку у всіх її найрізноманітніших проявах. Співвідношення між ними приблизно таке саме, як між «природознавством» і «природою». Завданням біографістики є осмислення всього комплексу проблем досвіду, сучасного стану, завдань і перспектив розвитку біографіки, форм і методів, творчого інструментарію дослідницької, літературно-художньої та інформаційно-видавничої діяльності. Поняття «біографістика» було широко запроваджене в 90-х роках минулого століття у вітчизняну науку д.-ром іст. наук, проф. В. С. Чишком (1951–2003) для означення спеціальної історичної дисципліни, що вивчає теорію та методологію біографічних досліджень. З часом воно набуло більш широкого застосування в працях вітчизняних учених у дискурсі не лише історичної, але й інших соціогуманітарних наук, наприклад, з'явилися поняття «філософська біографістика», «педагогічна біографістика», «музична біографістика» тощо. У першому десятилітті XXI ст. до предметного поля біографістики почали відносити також теоретичні та практично-методичні проблеми розбудови електронних ресурсів біографічної інформації. Біографістика в наш час потребує подальшого всебічного розвитку за усім цим предметно-тематичним обширом, саме саме як теоретико-

методологічна дисципліна, а не досить поширена нині в літературі підміна поняття «біографіка», що не є коректним з наукового погляду.

Отже, публікації у збірнику «Biography. Біографіка. Біографістика» мають охопити дуже широкий діапазом питань, пов'язаних з дослідницькою, творчою та інформаційно-комунікативною проблематикою. Започаткування такого збірника нині особливо на часі. Воно зумовлене як нагальними потребами подальшого розвитку науково-дослідної, координаційної та комунікативної діяльності Інституту біографічних досліджень, так і необхідністю ефективного вирішення назрілих завдань згуртування співтовариства зацікавлених професійних дослідників і аматорів, митців і літераторів, видавців, представників засобів масової інформації. На доповнення і на відміну від започаткованого в 1996 р. НБУВ збірника наукових праць «Українська біографістика = Biographistica Ukrainica», який є фаховим виданням і у своїй публікаційній діяльності повною мірою керується всіма прийнятими в Україні і світі вимогами та правилами підготовки й публікації результатів дослідницької роботи (формат публікацій, подвійне «сліпе» рецензування рукописів тощо), новий електронний збірник матиме більш гнучку редакційну політику й розрахований на більш широкий діапазон форм і жанрів оприлюднюваних матеріалів.

Зазначене є відповіддю на гостру потребу виходу вітчизняної соціогуманітаристики за рамки суто академічних студій, розвитку комунікацій поза межами вузького фахового середовища, донесення здобутих дослідниками результатів до широкого громадського загалу.

На сторінках збірника передбачається представляти наукові дослідження, розвідки, біографічні нариси різноманітних форматів, родинні історії та результати родовідних розшуків, археографічні публікації документів і матеріалів, записи біографічних спогадів та інтерв'ю. Значне місце у збірнику належатиме публікації матеріалів доповідей та повідомлень учасників Біографічних читань, які щороку організовуються Інститутом біографічних досліджень; круглих столів і дискусій з проблем біографіки й суміжних наукових напрямів; презентацій і оглядів нових видань та результатів дослідницьких розробок, а також рецензій, методичних матеріалів, нотаток і коментарів фахівців з актуальних наукових, науково-практичних і методичних проблем; регламентних та інструктивних матеріалів з питань організації розбудови електронних ресурсів біографічної

інформації; рекомендацій щодо дієвих форм і методів промоції біографічних видань; ефективних засобів поширення біографічних знань; налагодження усної історичних практик збирання біографічних матеріалів і результатів власної біографічної творчості громадян у розрізі Life writing для широкого кола зацікавлених співвітчизників.

Загальні потреби розвитку дослідницької, публікаційної, науково-організаційної, методичної та координаційної роботи в галузі біографіки, зокрема в напрямках «публічної», «усної» та «локальної» історії й поширення біографічних знань, важливість оперативного обміну інформацією обумовлюють необхідність організації постійного майданчика для оприлюднення науково-інформаційних, методичних, документальних матеріалів і забезпечення комунікацій з професіоналами та аматорами. Прагненням фундаторів збірника є започаткування на його основі платформи для зацікавлених у фаховому спілкуванні дослідників-біографістів, творчих дискусій, обговорення важливих у теоретичному й практичному плані проблем.

Перший випуск збірника, який пропонується нині увазі читачів, містить матеріали Вісімнадцятих Біографічних читань. Ці щорічні Читання, започатковані ще в 2005 році, присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003). На жаль, до цього часу тези виголошених на попередніх Читаннях доповідей і повідомлень окремими виданнями не публікувалися, хоча значна частина з них стала основою для публікації розгорнутих авторських статей у фаховому збірнику наукових праць «Українська біографістика» та інших наукових виданнях. Відтепер Інститут біографічних досліджень передбачає зробити матеріали щорічних Біографічних читань доступними в повному обсязі.

Вісімнадцяті Біографічні читання «Сучасні моделі біографічних реконструкцій» відбулися 9 червня 2022 року в Києві. Вони пройшли у змішаному, переважно онлайн-режимі, що за нинішніх непростих обставин дозволило зібрати представницьку аудиторію зацікавлених учених академічних інститутів, закладів вищої освіти та фахівців бібліотечних, архівних і музейних установ з різних куточків України. До програми Читань було включено 56 доповідей, які охопили широке проблемно-тематичне поле сучасної біографіки.

Підготовка Вісімнадцятих Біографічних читань розпочиналася ще на початку 2022 року, тоді ж було запропоновано й основні програмно-тематичні блоки. Грізні події перших місяців широкомасштабної війни, розв'язаної Росією проти України, внесли значні корективи в тематику наукових доповідей і висунули у центр обговорення на Читаннях принципово нові завдання, що постали нині перед вітчизняною біографікою.

Проблеми, які обговорювалися учасниками Читань, запропоновані ними нові творчі підходи до їх розв'язання, дослідницькі завдання, визначені найбільш перспективними, засвідчили піднесення наукової думки, спрямованість її на глибоке осмислення й розкриття сутності української людини, твердості її духу, здатності протистояти викликам долі, вести боротьбу за інтереси Батьківщини, зберігаючи при цьому повною мірою ідеали та гуманістичні, демократичні традиції українського народу.

До пропонованого увазі читачів збірника подано тези 46 доповідей та повідомлень.

Драматичні події сьогодення, пов'язані з російською агресією проти України, героїка протистояння захисників Вітчизни ворогові, згуртування українського суспільства в боротьбі за свободу і незалежність Батьківщини, зобов'язують видавців збірника особливою мірою привернути увагу громадськості до біографіки наших сучасників, завдань глибокого й правдивого розкриття людських доль героїв війни й очевидців воєнного лихоліття. Збирання людських свідчень про війну нині вже розгортається по всій Україні як науковими осередками, так і волонтерськими, громадськими організаціями. У наступних випусках збірника передбачається приділити чималу увагу ґрунтовному осмисленню досвіду, практик, невирішених проблем і завдань роботи зі збирання людських свідчень про воєнні події, питанням її методичної підтримки. Матеріали, що будуть публікуватися у збірнику, не лише сприятимуть ознайомленню широкого загалу з баченням війни через оптику людського життя, біографічного світу наших сучасників, суб'єктивного сприйняття ними драматичних подій, але й стануть з часом важливим джерелом до вивчення історії наших днів.

Вісімнадцяті Біографічні читання

Вісімнадцяті Біографічні читання «Сучасні моделі біографічних реконструкцій» відбулися в Києві 9 червня 2022 року. Організатором традиційних щорічних Читань, присвячених пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003), є Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Програмою Вісімнадцятих Біографічних читань передбачено зосередження на обговоренні перш за все комплексу теоретичних і методичних проблем, а також результатів, отриманих науковцями в біографічних, джерельних і прикладних дослідженнях:

- Зміст і форма в біографічних реконструкціях: пошук оптимальних алгоритмів дослідження, репрезентації, комунікації;
- Конфігурація біографічних репрезентацій: зміна пріоритетів на тлі соціокультурних перетворень світу;
- Сучасні моделі біографічних студій (біографія-реконструкція, біографія-інтерв'ю, біографія-фікшн, візуалізована біографія, колективна біографія тощо);
- Український мемуарій та епістолярій: перепрочитання крізь оптику поколінневих, часових і соціальних комунікацій;
- Новітні форми і методи розбудови електронних ресурсів біографічної інформації: світовий та вітчизняний досвід.

Масштабна російська агресія, розгортання боротьби українського народу за свободу й незалежність України змусили організаторів та учасників Читань внести до кола обговорюваних проблем суттєві корективи. Вони повною мірою відобразилися на структурі збірника матеріалів Біографічних читань.

Опубліковані в першій рубриці **«Можливості і завдання української біографіки у боротьбі з російською агресією»** тези п'яти доповідей науковців Інституту біографічних досліджень не лише зосереджують увагу на різних аспектах відображення подій війни в біографіці, але й окреслюють коло проблем, суттєво важливих для актуалізації біографічного знання в суспільстві періоду воєнного

лихоліття, посилення його мобілізуючої, а разом з тим і гуманістичної спрямованості на свідомість наших співвітчизників.

Директор Інституту біографічних досліджень, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України **Володимир Іванович Попик** у доповіді «*Реалії воєнної доби і актуальні завдання вітчизняної біографіки*» акцентував увагу на напрацюваннях вітчизняних біографів останніх років, які повною мірою зберігають свою актуальність у жорстких реаліях війни. Він окреслив найбільш перспективні дослідницькі й творчі підходи, визначив для вітчизняної біографіки нові проблеми, на яких необхідно нині зосередитися.

Завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії, кандидатка історичних наук **Надія Іванівна Любовець**, аналізуючи в доповіді «*Спогади про війну в сучасному вимірі: інформаційно-комунікативний потенціал*» електронні ресурси, контенти яких містять спогади про російсько-українську війну 2014–2022 рр., наголосила на необхідності вироблення нових методик їхнього пошуку, систематизації та збереження для подальшого наукового опрацювання. Вона висловила ідею створення єдиного інформаційного ресурсу з умовною назвою «Російсько-українська війна у спогадах» із сучасними системотехнічними рішеннями.

Старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії, кандидатка історичних наук **Наталія Петрівна Марченко** в доповіді «*Наративи “війни” в еґо-документах дитячих письменниць України (2014–2022)*» здійснила спробу означити типові спогадові наративи жінок — дитячих письменниць, які здебільшого активно рефлексувати й вести різного роду записи (пости в соціальних мережах, щоденники, інтерв'ю тощо) почали саме з часу розгортання широкомасштабних воєнних дій в Україні з лютого 2022 р.

Олена Валентинівна Бугаєва, старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії, кандидатка історичних наук, у доповіді «*Музична символіка України на тлі війни*» наголосила на функції музичного мистецтва періоду війни — бути «голосом народу». Пісня, яка розкривається рисами національного характеру через автора, співрозмовника, співця, учасника подій постає маніфестом української нації, її кодом.

Старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії, кандидатка філологічних наук, доцентка **Оксана Валентинівна Плющик** у матеріалах тез «*Використання біографічних*

нарративів у інформаційно-психологічних операціях під час сучасної російсько-української війни» проаналізувала можливості інформаційно-психологічних операцій (ІПО) на сучасному етапі російсько-української війни 2014–2022 рр. у конструюванні біографічних нарративів з метою інформаційного впливу на свідомість військових і цивільного населення.

Окремий тематичний блок і, відповідно, рубрика у збірнику присвячені проблематиці **сучасних моделей біографічних студій**.

У розвідці «*“Biographical turn” у дисциплінарному ракурсі: філософія VS історія*» **Інна Володимирівна Голубович**, завідувачка кафедри філософії факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, докторка філософських наук, професорка, у контексті п'яти сформульованих нею тез переосмислює принципи біографічної практики, зокрема, розглядає міждисциплінарні можливості «біографічного повороту» в історичному й філософському ракурсах із застосуванням нових підходів і моделей аналізу.

У доповіді «*Наукова біографія Лесі Українки: можливості реконструкції*» завідувача кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктора філологічних наук, доцента **Сергія Миколайовича Романова** здійснено спробу теоретичного обґрунтування шляхів створення наукової біографії мисткині, яка б розкривала різні аспекти її життя, творчості й півторастолітньої присутності Лесі Українки у світовому інформаційному полі.

Лариса Іванівна Буряк, провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень, докторка історичних наук, професорка, у доповіді «*Колекція фотографій Луїзи Арнер Бойд як елемент біографічного світу*» запропонувала сучасні теоретичні підходи до аналізу особистості та комунікативної моделі творчості американської мандрівниці й фотографа крізь оптику колекції її світлин, що відображають західноукраїнський соціум початку 1930-х років.

Значний теоретико-методологічний інтерес становить блок доповідей, тези яких об'єднані у збірнику в рубрику «**Конфігурація біографічних репрезентацій: зміна пріоритетів на тлі соціокультурних перетворень світу**».

Головна наукова співробітниця кафедри української літератури, компаративістики та грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка, докторка філологічних наук, професорка **Олена Євгенівна Бондарева** в доповіді «Драматургічна біографіка в контексті видань сучасної драматургії» шляхом своєрідного принципу вирви – від специфічних рис художньої / літературної біографії й до специфічних рис драматургічного біографічного тексту – проаналізувала приклади своєрідних типів контексту, які створює корпусність текстової організації.

Мар'яна Олександрівна Шаповал, професорка кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докторка філологічних наук, доцентка, у тезах «Наративна реконструкція біографії митця в сучасній українській драматургії», проаналізувала драматичні твори, виявивши наративні структури в театрі, де вони повинні асоціюватися із суб'єктивністю й подієвістю, зокрема, акцентувала на художній реконструкції біографії засобами драматургії і театру (кіно) й авторах «біодраматургії».

Молодша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень **Тетяна Володимирівна Котлярова** в тезах «“Герой мого роману”: постаті сучасних романістів на сторінках журналу “Слово і Час”» розглянула публікації в літературознавчому журналі за останні 5 років про письменників-романістів і висловила думку, що не тільки ювілейні статті, автобіографічні романи, а й критичні розвідки можуть додати біографічні відомості до представлення образу письменника.

Авторка доповіді «Некролог як експрес-біографія», **Людмила Вікторівна Литвинюк**, завідувачка кафедри філософії і економіки освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, кандидатка педагогічних наук, розкрила зміст поняття «некролог», стан дослідження цього жанру в гуманітаристиці, проаналізувала способи написання подібних текстів, визначила потребу й можливості звернення до жанру некролога в педагогічній освіті.

Чимало доповідей і повідомлень, тези яких згруповано у збірнику матеріалів Читань у окремій рубриці, присвячено актуальній

проблемі перепрочитання крізь оптику поколіннєвих, часових і соціальних комунікацій українського мемуарію та епістолярію.

Тетяна Ярославівна Данилюк-Терещук, директорка Музею Лесі Українки Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидатка філологічних наук, у тезах «*“Стоїк наших часів...”*»: *Микола Ковалевський у спогадovому нарaтиві родини Косачів*» здійснила спробу розглянути спогади Лесі Українки й родини Косачів про М. В. Ковалевського (1841–1897), одного з лідерів громадівського руху 60–80 рр. XIX ст., у біографічному контексті.

Провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень докторка філологічних наук **Галина Андріївна Александрова**, актуалізуючи спадщину М. І. Стороженка, відомого літературознавця, професора, завідувача кафедри всесвітньої літератури Московського університету, у доповіді «*Мемуари про М. І. Стороженка і проблеми національно-культурної ідентичності*» наголосила на українському походженні вченого, його тісному зв'язку із рідним краєм, українофільських поглядах і, відповідно, необхідності досліджувати мемуари про цю неординарну особистість у контексті розвитку української науки й культури.

Наталія Олексіївна Горська, редакторка науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань Національної історичної бібліотеки України у розвідці «*“Україна буде, вона мусить бути, вона сильна” (родини Шульгиних та Шишманових в українському відродженні)*» простежує розгортання взаємин послів Української Держави в Царстві Болгарія Олександра Яковича Шульгина та Царства Болгарія в УНР Івана Шишманова, залучаючи до аналізу книжковий інскрипт, щоденникові записи, епістолярій та спогади двох діячів і членів їхніх родин у період з 1918 р. до 1928 р.

З метою привернути увагу спеціалістів до біографічного видання Є. Пшеничного «*Ярослав Стешенко: епістолярний монолог*» директорка Інституту книгознавства НБУВ, докторка історичних наук, професорка **Галина Іванівна Ковальчук** представила постать талановитого бібліографа й книгознавця початку XX століття в тезах «*“Епістолярний монолог Ярослава Стешенка” як взірєць біографічного дослідження та мистецтва книги*». Характеризуючи книгу за чотирма складовими, учена вважає її своєрідним взірцем як біографічного й епістолярного за жанром видання, так і зразком сучасного мистецтва книги.

Оксана Іванівна Шалак, старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень, кандидатка філологічних наук, у матеріалі на тему *«Листування Каленика Шейковського (1835–1903): прочитання крізь призму сучасності»* на основі епістолярію здійснила спробу реконструкції наукової діяльності та оцінки методик фіксації фольклору, що застосовувалися вченим; довела, що новий погляд надасть можливість більш якісно оцінити наукові здобутки і внесок одного з маловідомих фахівців-філологів у становлення методологічних засад української фольклористики, розширення знань про народну культуру, мову народної творчості.

Тези доповіді *«Мемуарна спадщина Олени Пчілки»* **Валентини Миколаївни Школи**, професорки кафедри української та зарубіжної літератури Бердянського державного педагогічного університету, докторки філологічних наук, професорки, сформовано на основі матеріалів статті Олени Пчілки *«Михайло Драгоманов»*. Визначаючи, що особа брата є однією з центральних постатей у мемуаристиці письменниці, учена акцентує на формуванні його характеру, уподобань, інтелектуального розвитку під впливом батька Петра Акимовича.

Старший науковий співробітник Бережанського краєзнавчого музею **Володимир Михайлович Парацій** представив тему *«Воєнна мемуаристика як підґрунтя об'єктивної самопрезентації: з методичних схем у середовищі Українського Січового Стрілецтва»*. Доповідач проаналізував методи й форми самопопуляризації Українського Січового стрілецтва (УСС) як унікальної військової формації, що базувалися на чіткому свідомому розумінні національної ідеї, українських державотворчих інтересів, національно-виховних, освітніх, ідеологічних засадах.

Світлана Григорівна Іваницька, викладачка соціогуманітарних дисциплін педагогічного фахового коледжу Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії (м. Запоріжжя), докторка історичних наук, доцентка, і **Тамара Павлівна Демченко**, кандидатка історичних наук, доцентка (м. Чернігів), у спільній роботі *«Переживання радянського в мемуарно-документальній прозі Анатолія Галана (Калиновського): (ре)трансляція досвіду поколінь»* привертають увагу до творчості уродженця Чернігово-Сіверщини, напівзабутого письменника й журналіста Анатолія Галана (1901–1987), наголошуючи, що

сповідувані ним гуманістичні ідеали та національно-демократичні ідеї не втратили своєї актуальності.

Матеріали архіву Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника проаналізовані в спільному дослідженні «*З епістолярної спадщини знаних українських бібліографів Мирослава Мороза (1923–2006) та Володимира Полека (1924–1999)*» головної бібліотекарки, хранительки Іменного фонду професора В. Т. Полека **Надії Романівни Галярник** і вченого секретаря Наукової бібліотеки, кандидата філософських наук, доцента **Олега Борисовича Гуцуляка** із доповненням фактами життя й творчості біографії М. О. Мороза.

Гостру, але конструктивну дискусію на Читаннях викликала змістовна й обґрунтована доповідь старшої наукової співробітниці відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, кандидатки філологічних наук **Роксани Борисівни Харчук** «*Короткий курс українофобії: два оповідання Михайла Булгакова*». Усі учасники Читань погодилися, що захист національних інтересів України й гідності українського народу вимагає чесної і об'єктивної, вираженої оцінки спадщини діячів російської культури в Україні, відмови від насаджуваних у радянський час стереотипів їх глорифікації, замовчування антиукраїнських позицій.

Значний інтерес становлять доповіді, тези яких опубліковані у збірнику матеріалів Читань у рубриці «**Колективні портрети діячів освіти, науки і культури**».

Лариса Дмитрівна Березівська, директорка Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, докторка педагогічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НАПН України, у доповіді «*Штрихи до біографічних портретів українських педагогів першої третини ХХ ст.*» звернулася до творчого доробку педагогів, життя, досвід та світоглядні цінності яких є важливими нині для визначення шляхів реформування освіти в умовах розбудови Нової української школи (НУШ) як форми інтеграції України в європейський і світовий освітньо-науковий простір.

Завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки **Лариса Богданівна Оленич** у тезах «*Тернополяни – дійсні члени філологічної секції наукового товариства імені Шевченка (1873–1940)*» презентувала підготовлений бібліотекою у співпраці з Тернопільським

осередком НТШ бібліографічний покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени» (2021).

Головною фахівчицею Київського науково-методичного центру з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій, кандидаткою історичних наук **Оленою Георгіївною Мокроусовою** в тезах доповіді «*Доля українських архітекторів у роки Другої світової війни: життєвий простір і професійна діяльність*» уперше висвітлено важливі матеріали для створення колективної біографії архітекторів Києва періоду війни.

Лариса Анатоліївна Гайда, провідна наукова співробітниця Педагогічного музею України представила тези доповіді «*Дослідницький проєкт “Шкільне музейництво в біографіях і фактах” як компонент освітньо-культурологічного середовища України*».

На Біографічних читаннях були представлені також доповіді доктора педагогічних наук, директора Педагогічного музею України **Олександра Петровича Міхна** «*Український педагог початку ХХ століття: колективна біографія за матеріалами некрологів у фаховій педагогічній періодиці*» та молодшої наукової співробітниці відділу української історіографії Інституту історії України НАН України **Наталки Василівни Пазюри** «*Родинна історія Стороженків середини ХІХ – першої третини ХХ ст. у світлі колективної біографії*».

Викладачка кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка **Наталія Олексіївна Блохіна** представила тему «*Реконструкція історії київського жіночого руху початку ХХ століття крізь наратив однієї жіночої біографії*», що є частиною дослідницького проєкту «Жіночі історії лідерства», у якому доповідачка брала участь у 2021 році.

На Біографічних читаннях було представлено чимало доповідей і повідомлень, присвячених дослідженню окремих персоналій діячів освіти, науки і культури, письменників.

Заступник директора з наукової роботи Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, завідувач відділу шевченкознавства, доктор філологічних наук **Олександр Вікторович Боронь** у доповіді «*Сучасні версії Шевченкового псевдобатьківства*» здійснив аналіз

необґрунтованих припущень і гіпотез, висловлених у багатьох публікаціях і поширених у масовій свідомості щодо постаті Шевченка.

У спільній публікації **Тамари Олександрівни Куцаєвої**, старшої наукової співробітниці відділу новітньої історії України Національного музею історії України, кандидатки історичних наук, і **Костянтина Олександровича Ткачука**, керівника дослідних програм Громадської організації «Культура заради майбутнього» *«Нове до біографії Якова Новицького: юдаїка»* проаналізовано матеріали, які суттєво розширюють знання про багатогранні наукові інтереси етнографа, фольклориста та історика Я. Новицького (1847–1925).

Доцентка кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, кандидатка філологічних наук **Галина Миколаївна Школа** в тезах *«Джерельна база біографії “Трохим Зіньківський” Бориса Грінченка»* доповнила маловідомими фактами життєпис письменника, публіциста, перекладача, фольклориста й громадського діяча Трохима Зіньківського (1861–1891), дбайливо зібрані й опубліковані його товаришем Борисом Грінченком.

Професорка кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидатка філологічних наук **Ольга Василівна Яблонська** в дослідженні *«Спогади про Модеста Левицького як біографічне джерело»* проаналізувала прижиттєві й посмертні публікації про нього Є. Чикаленка та В. Дорошенка, оцінила їхній інформаційний потенціал.

Старша наукова співробітниця відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського, кандидатка історичних наук **Надія Олександрівна Якобчук** у тезах *«Мемуарій як джерело дослідження біографії»* проаналізувала інформаційну цінність масиву спогадів і некрологів, присвячених відомому педагогу і громадському діячеві В. П. Науменку (1852–1919) з метою реконструкції його біографії та рис просопографічного портрета.

Співробітниці Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка підготували доповіді на матеріалах його архіву. **Людмила Василівна Ольховська**, провідна наукова співробітниця, представила біографію старшої доньки В. Г. Короленка, яка стала засновницею й першою директоркою музею, у доповіді *«Софія Володимирівна Короленко: спадкоємиця духовної та матеріальної»*

спадщини батька»; **Олеся Володимирівна Головка**, наукова співробітниця, у тезах *«Полтавські сторінки життя Володимира Короленка»* відтворила окремі епізоди із життя В. Г. Короленка, які є справжнім прикладом гуманізму видатної людини.

Олександр Іванович Бонь, доцент кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, у доповіді *«Остан Вишня під наглядом ДПУ в 1920 роках»*, використовуючи друковані джерела й матеріали фонду Центрального державного архіву громадських об'єднань України, розкрив історію письменника, за яким постійно велося стеження понад десятьма агентами, насамперед у зв'язку з його діяльністю в часи УНР та в розрізі фабрикації каральними органами так званої «справи УПСР».

Старший викладач кафедри соціальних комунікацій Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидат наук із соціальних комунікацій **Максим Романович Яблонський** у тезах *«Портрет журналіста Петра Волиняка у світлі мемуарів»* на основі спогадів діячів української діаспори Вадима Сварога, Дмитра Кислиці, М. Воскобійника, Бориса Олександрива та ін. розкрив риси особистості Петра Волиняка (Петро Кузьмович Четет (1907–1969), як самовідданого й свідомого працівника на ниві національної справи.

Особисте знайомство з Віктором Женченком (1936–2021), співаком і поетом, стало основою дослідження *«Віктор Женченко та його внесок в українське поетичне та класичне вокальне мистецтво»*, здійсненого професором кафедри журналістики і нових медіа Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка, доктором філологічних наук, професором **Миколою Степановичем Васьківим** із застосуванням методу усної історії.

Окрему рубрику збірника матеріалів Біографічних читань просвячено обговоренню проблем **новітніх форм і методів розбудови електронних ресурсів біографічної інформації**, а також вивченню **світового та вітчизняного досвіду** цієї роботи. Ці питання були висвітлені в доповіді *«Український національний біографічний архів: традиційна й нова конфігурація формування контенту біографічного матеріалу»* завідувача відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень, кандидата історичних наук **Олега Миколайовича Яценка**.

Проблематиці можливостей ефективного використання в умовах війни дистанційної роботи віртуальних наукових біографічних лабораторій як новітньої форми науково-професійної діяльності присвячена спільна доповідь *«Віртуальна наукова біографічна лабораторія в умовах війни»* працівників відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень — старшого наукового співробітника, кандидата психологічних наук **Олексія Леонідовича Верніка**, наукової співробітниці **Юлії Вікторівни Вернік**, молодшої наукової співробітниці **Тетяни Вікторівни Комарянської**.

Олексій Олексійович Босенко, молодший науковий співробітник відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень, у тезах *«Електронні ресурси української іконографії в інтернет мережі: інноваційні методи пошуку»* розглянув особливості електронних ресурсів сучасної української іконографії, запропонував інноваційні методи й алгоритми пошуку оцифрованих зображень у мережі Інтернет.

З доповіддю *«Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України»: біографічний аспект»* і комп'ютерної презентації цього проєкту на Читаннях виступила **Наталія Миколаївна Климович**, начальниця відділу використання інформації документів та комунікацій зазначеного архіву-музею.

На Біографічних читаннях також були виголошені доповіді та повідомлення, присвячені **бібліографії та джерелам біографічних досліджень**.

Старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень, кандидатка історичних наук **Вікторія Василівна Патик** у матеріалах тез *«Особові та фамільні архівні фонди ЦДІАК України і ЦДІАЛ України»* простежила зміни в роботі онлайн-сервісів історичних архівів м. Києва та м. Львова, які відбулися за період війни в Україні, їхню адаптацію до сьогоденних реалій.

Наукова співробітниця відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень, кандидатка наук із соціальних комунікацій **Наталія Павлівна Філіппова** в тезах *«Місце Канадіани у дослідженні біобібліографії екстеріоріки»* розкрила значення представлення на сторінках

канадської оцифрованої документальної спадщини матеріалів, пов'язаних із історією українців Канади, що сприяє інтегруванню документальної пам'яті України до світового інформаційного простору й забезпеченню належного рівня репрезентації країни на міжнародній арені.

Молодшою науковою співробітницею відділу механіки еластомерних конструкцій гірничих машин Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України **Наталією Володимирівною Осінньою** в тезах «*Біобібліографія у науковій спадщині вчених-геологів і гірників*» розкрито вагомість біобібліографічної спадщини вчених України XIX — початку XX ст., які працювали у вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Дніпра (тодішнього Катеринослава), Одеси.

У доповіді «*Дос'є шевченкознавців 1920–1930-х років*» наукова співробітниця відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, кандидатка філологічних наук **Галина Володимирівна Карпінчук** зосередила увагу на особових та слідчих справах шевченкознавців, які містять чимало важливих матеріалів до їх наукових біографій.

Старшою науковою співробітницею Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, кандидаткою філологічних наук **Олеся Романівною Дроздовською** підготовлено розвідку «*Реконструкція творчих біографій діячів української преси 1900–1939 рр.: практичний досвід*», у якій обґрунтовано оригінальні алгоритми роботи з реконструкції маловідомих фрагментів творчих біографій.

У розвідці «*Джерела особового походження в інформаційних ресурсах Національної історичної бібліотеки України (на прикладі бази даних “Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)”*)» завідувачки сектору науково-бібліографічного відділу Національної історичної бібліотеки України **Зейтуни Хамзайвни Мусіної** та методистки I-ої категорії **Ольги Володимирівни Литвин** проаналізовано національну й патріотичну складову в епістолярних і мемуарних джерелах учених-істориків Всеукраїнської академії наук і Наукового товариства імені Шевченка.

Людмила Миколаївна Дяченко, старша наукова співробітниця відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського, кандидатка педагогічних наук, у тезах «*Видання німецькою мовою*

другої половини XIX ст. – початку XX ст. як джерельна база біографічних та історико-педагогічних досліджень» проаналізувала документи колекції рідкісних видань фонду бібліотеки. Її колега, **Наталія Миколаївна Кропочева**, молодша наукова співробітниця, представила фонд колекції рідкісних видань іноземними мовами темою «*Вольфганг Ратке (1571–1635): бібліографічні та біографічні конотації до його портрета у вітчизняних та зарубіжних джерелах*».

Кандидатом історичних наук, доцентом кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету **Валерієм Валерійовичем Левченком** представлено розвідку «*Фонд особового походження історика С. І.-Я. Борового як джерело історико-біографічних досліджень*».

* * *

Вісімнадцяті Біографічні читання переконливо засвідчили, що, незважаючи на тяжкі воєнні випробування, наукова думка і гуманітарна культура, важливим спрямуванням яких є вітчизняна біографіка, продовжують свій поступальний розвиток, дієво відповідаючи на гострі запити сьогодення.

Усе те, над чим працювали в останні роки українські дослідники-біографісти, учені, літератори, фахівці бібліотечно-інформаційної справи в умовах новітньої російської агресії не лише не відкладається «до кращих часів», а навпаки — гостро актуалізується, втілюється в проблематику, у якій сконцентровано досвід, традиції, моральні принципи поколінь — усе те, на чому ґрунтується стійкість нашого суспільства, його віра у невмирущість України, у правоту нашої справи.

Вітчизняна біографіка є вмістилищем пам'яті народу, його знакових імен, досвіду, ідеалів й традицій багатьох поколінь українців. Вона формує колективний портрет нації, створюючи стійке відчуття органічної причетності до неї кожної людини. Це величезний капітал, який інтелектуально й духовно збагачує українців, озброює їх, гартує характер, розум і серце.

*Оксана Валентинівна Плющик,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
старша наукова співробітниця
Інституту біографічних досліджень НБУВ*

Можливості та завдання української біографіки в боротьбі з російською агресією

УДК 929+930.1

Попик Володимир Іванович,

<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

директор,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

poruk@nbuv.gov.ua

РЕАЛІЇ ВОЄННОЇ ДОБИ І АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОГРАФІКИ

Проаналізовано нові виклики і завдання, що постали перед українською біографікою, як важливою частиною національної науки і культури, в умовах протистояння російській агресії.

Ключові слова: українська біографіка, російська агресія, українці перед викликами воєн і суспільних потрясінь, інтелектуальний і духовний капітал, патріотична консолідація суспільства.

В умовах загарбницької війни, розв'язаної Росією проти України, перед науковим і творчим співтовариством українських біографів гостро постає питання, яким чином їх дослідницька, а також видавнича й інформаційна робота, спрямована на поширення біографічних знань, може і повинна стати одним з ефективних чиників патріотичної консолідації суспільства, зміцнення його стійкості, збагачення наших співвітчизників неоціненним досвідом, нагромадженим поколіннями українців у боротьбі за незалежність Батьківщини, у протистоянні важким випробуванням долі.

Вітчизняні дослідники-біографісти, як патріоти, громадяни України, добре розуміють масштабність і загрозливий характер викликів, що постали нині при вирішенні ключового питання: бути незалежній Україні, чи не бути. Проте, як науковці вони все ще недостатньо готові професійно зреагувати на них. Між тим, стає все більш зрозумілою необхідність пріоритетного підпорядкування всіх дослідницьких інтересів, актуальних завдань саме проблематиці, що виходить нині на перші плани.

Ідеться зовсім не про те, щоби звузити проблемно-тематичний діапазон і теоретичні розробки до однієї лише воєнної проблематики, а все інше, над чим працюють зараз вчені, «відкласти» до мирних часів. Справа у тому, що після досвіду війни українське суспільство стане суттєво іншим, і завдання, які стоятимуть перед гуманітарними науками, і самі дослідницькі дискурси відчутно оновляться. Повертатися до багатьох проблем, які вважалися актуальними до війни, у тому самому вигляді, як вони бачилися раніше, стане вже недоречним.

Тим більше, науковцям не слід перетворювати свої дослідження на публіцистику патріотичного спрямування, прямолінійно працювати «на злобу дня». Це — надзвичайно важлива, але інша ділянка суспільних комунікацій, нею плідно займаються нині громадські діячі, політики й політологи, літератори, журналісти, які розповідають про героїчне й трагічне, про людські долі на війні.

Але професійна біографіка — наукова й літературна — не повинна повністю підпорядковуватися суспільно-політичному та історичному дискурсам, змішуватися з ілюструванням історії — давньої і сьогоденної — на прикладах людських доль. Людина не є «ілюстрацією» до історії чи сучасності. Об'єктом біографіки є людські характери, переживання, здобутий досвід, досягнення й поразки. Час глорифікаційної, дидактичної, нормативно-повчальної літератури про війну минув. Суспільство, наш сучасний читач більше не сприймуть від біографів спрощених, схематичних описів. Людське життя в біографії нині може розумітися насамперед як джерело для роздумів, для духовного діалогу, для кращого розуміння самих себе.

З погляду сучасних реалій перед дослідницьким співтовариством постає нині питання: якою мірою напрацювання, що здійснювалися впродовж останніх років, зберігають свою актуальність у жорстких реаліях війни? На яких нових для вітчизняної біографіки проблемах

необхідно зосередити особливу увагу, які дослідницькі й творчі підходи виявляються найбільш перспективними?

На думку автора, трагічні реалії й істини, які відкрилися перед українськими дослідниками-біографістами впродовж більш як трьох місяців війни, жодною мірою не знецінили їхні здобутки останніх років, спрямовані на збагачення творчого арсеналу вітчизняної біографіки, упровадження сучасних моделей біографічних реконструкцій, що ґрунтуються на переосмисленні досягнень новітньої європейської та світової гуманітаристики. Навпаки, сучасна ситуація багато в чому підсилила, по-новому окреслила необхідність застосування нових форм біографічних реконструкцій, засобів їх репрезентації, комунікації з читачами / користувачами біографічної інформації.

Перед дослідниками-біографістами і сьогодні, і надалі на багато років, постає завдання особливої важливості: посприяти й суспільству в цілому й, головне, — окремій українській людині в осмисленні та сприйнятті того важкого, трагічного досвіду, який несуть сучасні воєнні випробування. Це завдання виходить далеко за межі наукового й суспільно-політичного дискурсу і охоплює цілий комплекс гуманітарних складових. Необхідно засобами наукового та художнього слова, публіцистики, масмедіа допомогти співвітчизникам подолати тяжкі психологічні травми, мудро й мужньо сприйняти той трагічний досвід, який принесла війна; осмислити його, не «розплескати» у вирі відчаю та емоцій, а збагатитися ним, духовно зрости; стати сильнішими, мудрішими, витривалішими, більш зрілими. А головне — зберегти в повній мірі гуманістичні цінності українського народу, які нинішні покоління одержали у спадщину від минулих поколінь і повинні передати наступним: людяність, доброту, уміння розуміти інших, тісно співпрацювати на рівні громадських ініціатив. Необхідно захистити інтелектуальний, гуманістичний потенціал суспільства, не допустити його редукації, примітивізації до рівня радикальних гасел.

Дослідники-біографісти повинні відігравати в цій роботі помітну роль, маючи для вирішення непростих завдань вагомі напрацювання, досвід і чимало відчутних переваг порівняно з представниками інших напрямів вітчизняної гуманітаристики. Біографістам — науковцям, літераторам, журналістам — можливо найбільшою мірою знаний той трагічний досвід, який здобуло багато поколінь наших співвітчизників — учасників і свідків подій нашого минулого й сучасності. Вони неодноразово стикалися з драматичними

обставинами, тяжко переживали їх, але долали, хоча й не без втрат, знаходили в собі сили жити й працювати. Отже, біографісти можуть розповісти про цей досвід, причому — не в загальному плані, як він вивчається в розрізі мікроісторії, а через конкретні долі, дії людей, їхні психологічні травми, страхи й надії, суто суб'єктивні переживання, що відображені в численних документах, спогадах, листах, розповідях, інтерв'ю.

Це досвід життя під час воєнних дій, під окупацією, у вимушеній міграції (внутрішньо переміщені особи) і на еміграції, досвід, пов'язаний з жахами, репресіями й невизначеністю, природнім прагненням до самозбереження, з розпадом усталених цінностей і звичного способу життя, коли все доводиться починати спочатку. На одному круглому столі в НБУВ обговорювали питання про окупований Донбас — хто там винуватець, хто герой, хто зрадник, хто жертва — у реаліях насправді розібратися дуже важко...

Травматичний синдром є надзвичайно сильним, зневіра багатьох людей у майбутнє — значною, і це все доведеться лікувати довго. І тут потрібна не лише соціальна й психологічна допомога, а міцне підґрунтя культури, на яке людина може спиратися. Біографіка, біографічне знання є важливою частиною цієї культури.

Отже, у центрі напрацювань сучасних біографів — і науковців, і літераторів, взагалі всіх, хто є орачем на цій ниві, повинна бути проблема: українська людина в умовах жорстких викликів часу, воєн і суспільних потрясінь, екстремальних і непереможних обставин, крутих зламів життя, її духовний опір, який, у тому числі, ґрунтується на досвіді минулих поколінь і на досвіді наших сучасників.

Матеріалів для вітчизняних біографістів вистачає: уся наша історія дуже драматична. Завданням біографістів нині є опрацювання цього величезного інтелектуального й духовного капіталу, актуалізація й донесення його до суспільства, щоби він сприяв збагаченню українців, озброював їх і гартував характери, розум і серце.

Головне питання для біографістів нині: як це все розумно й талановито передати читачеві, глядачеві, користувачеві електронних ресурсів. Це справа не лише тих, хто працює над біографічними публікаціями різних жанрів і форматів, але й тих, хто напрацьовує проблеми теорії та методології біографіки, хто може давати слушні поради авторам. Наш обов'язок як теоретиків і методологів — шукати й пропагувати для тих, хто пише, оптимальні алгоритми дослідження,

репрезентації, комунікації авторів з читачами, а також і самим напрацьовувати такі моделі, зразки.

У цьому розумінні серйозного теоретичного збагачення потребують проблеми сучасних моделей біографічних студій, зокрема таких як біографія-реконструкція, біографія-інтерв'ю, біографія-фікшн, візуалізована біографія, колективна біографія тощо. І, безумовно, особливої уваги вимагає актуалізація українського мемуарію та епістолярію як у їхніх давніх зразках, так і в сучасних — вони мають величезний потенціал впливу на наших сучасників і нащадків.

Ми знаємо, що вже розгортається громадська робота зі збирання та систематизації спогадів про війну, так само як було зібрано численні спогади про Майдан. Дуже важливо, щоб у інформаційному просторі був перегук мемуарів, спогадів, епістолярію представників різних поколінь — від доби Національного відродження, Української революції, еміграції, боротьби за незалежність України — до наших днів. Їх треба не лише систематизувати, а й пропагувати, поширювати.

У плані пошуку й використання нових дієвих форм, творчих підходів, алгоритмів репрезентації, комунікації з читачами та користувачами біографічної продукції, в Інституті біографічних досліджень упродовж минулих років вже чимало зроблено й нині напрацьовується [1–5; 6, с. 8]. Оpubліковані також цікаві дослідження вчених інших установ [7].

Велика роль у цій справі має належати розбудові електронних ресурсів біографічної інформації, тому що суспільство набуває нині рис інформаційно-мережевої соціальності. Дослідники-біографісти й упорядники ресурсів біографічних знань повинні це повною мірою враховувати та застосовувати ті найсучасніші «продвинуті» форми, які нині напрацьовуються у світі.

Біографісти не повинні залишатися осторонь низки гострих суспільних проблем, що обговорюються в суспільстві. Серед них, зокрема, кампанія «деколонізації», ставлення до радянської спадщини і до російської культури в Україні. Це все та проблематика, яка безпосередньо «зав'язана» на іменах, на особистостях. Зрозуміло, тут є й такі речі, до яких зараз навіть важко підступитися, і треба брати паузу, бо наскільки суспільство травмоване і є потяг до якихось ритуальних жестів, настільки деякі політики у своїх інтересах спекулюють на цьому.

Нині особливої суспільної гостроти набрала проблема ставлення до російської (і української радянської також) культурної спадщини: мови, літератури, а отже — й імен вітчизняних діячів. Цю проблему створив рашизм із його маразмами «руського міра» й жахами Бучі, але розв'язувати її доведеться українському суспільству, громадськості, причому треба робити це цивілізовано й розумно. Це надзвичайно складне завдання. Україна — поліетнічна й полікультурна. Біографіка дає багатющий матеріал для осмислення цього феномену. Іншої України не існує.

Не лише мова й релігія об'єднують народ України — і соціологи, і політологи, і релігієзнавці про це стільки сказали вже. Єднають націю засадничі світоглядні цінності, ідеали свободи, людиноцентризму, гуманізму, те, що притаманне європейській культурі. Добре, що ці проблеми розумно, дуже обережно й тактовно почали обговорювати діячі культури. Коли ж ми нині бачимо, як в окупованій Каховці заново встановлюють пам'ятник Леніну, а в Тернополі зносять пам'ятник Пушкіну — то спільне коріння цих ритуальних жестів очевидне: вони обидва в радянському минулому. Або формат голосування в мережі за перейменування станцій метро. Те саме. Подібних проблем дуже багато. Їх треба проговорювати на науковому рівні й продумано, виважено вирішувати.

Отже, чи опиниться біографіка в умовах війни десь на маргіналіях, чи навпаки її голос буде голосно звучати в суспільному просторі — залежить виключно від творчого співтовариства. На відміну від Росії, де все визначає рішення «зверху», в Україні все вирішується волею, рішучістю, ініціативою й працею креативного загалу — дослідники-біографісти повинні бути його активною частиною.

Як бачимо, нова, драматична доба випробувань не лише не відкладає «до кращих часів» усе те, над чим біографісти — учені, літератори, фахівці бібліотечно-інформаційної сфери нині працюють, а, навпаки, гостро актуалізує цю проблематику, в якій сконцентровано досвід, традиції, моральні принципи поколінь — усе те, на чому ґрунтується стійкість нашого суспільства.

1. Буряк Л. Українська біографіка «плинних часів». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 33–52. URL: <https://doi.org/10.15407/ub.19.033>.

2. Буряк Л. І Біографічний світ Лесі Українки: поворот до візуального. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2021. Вип. 21. С. 39–61. URL: <https://doi.org/10.15407/ub.21.039>.

3. Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи: колективна монографія. Київ: НБУВ, 2019. 364 с.

4. Любовець Н. І. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний та локальний виміри. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 172–189. URL: <https://doi.org/10.15407/ub.20.172>.

5. Марченко Н. П. Презентація біографічного знання в сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 53–68. URL: <https://doi.org/10.15407/ub.19.053>.

6. Попик В. І. Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства: монографія. Київ, 2021. 450 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004201>.

7. Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций Теория. Методология. Практика. Одесса: Бондаренко М. А., 2017. 456 с.

8. Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм: колективна монографія. Київ: НБУВ, 2021. 251 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004200>.

UDC 929+930.1

Volodymyr Popyk,

<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,

Director,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

popyk@nbuv.gov.ua

THE REALITIES OF THE WAR AGE AND CURRENT TASKS OF DOMESTIC BIOGRAPHY

The new challenges and tasks facing the Ukrainian biography as an important part of national science and culture in the conditions of resistance to Russian aggression are analyzed.

Keywords: Ukrainian biography, Russian aggression, Ukrainians before the challenges of wars and social upheavals, intellectual and spiritual capital, patriotic consolidation of society.

УДК 82-94 : 355

Любовець Надія Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,

Київ, Україна

lyubovets@gmail.com

СПОГАДИ ПРО ВІЙНУ В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ: ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Розглянуто комунікативний потенціал спогадів в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. як інформаційного ресурсу згуртування суспільства, чинника формування переможної стратегії поведінки, віри в перемогу, інструмента подолання суспільної національної та індивідуальної травми.

Ключові слова: мемуари, війна, спогади про війну, комунікація, інформаційний ресурс, суспільна національна травма, травма особистості.

Російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 р. з анексії Криму та із розв'язання війни на Сході України й переросла 24 лютого 2022 р. в повномасштабне вторгнення, стала свідченням цивілізаційної кризи й викликом для демократичного світового порядку. Депутати Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) зазначили, що «...агресія Росії також, серед іншого, спровокувала найстрашнішу гуманітарну кризу в Європі з часів Другої світової війни, кинула виклик глобальному врядуванню...» [4]. Для українського суспільства ця війна вже призвела до масштабних людських жертв, гігантських

матеріальних втрат, глибоких морально-психологічних травм і стала початком / приводом до переосмислення геокультурних та історичних стосунків із Росією. Наслідки цієї цивілізаційної кризи ми будемо відчувати протягом багатьох десятиліть.

Уже зараз перед науковою спільнотою постає питання про дослідження антропологічних вимірів війни на макро- й мікроісторичних рівнях. Останній потребує в першу чергу «...інтенсивного мікроаналізу текстів і контекстів, послідовного людиноцентризму, чіткого визначення критеріїв достовірності» [1, с. 283–284]. При цьому, у сучасному науковому дискурсі явищам мікроісторії відводиться не ілюстративна, як було довгий час, а цілком самостійна і навіть провідна роль. Такий підхід створює передумови для вивчення ролі окремої людини, соціальних груп у макроісторичних явищах, зокрема — ролі особи у війні, переживань і настроїв людей, які опинилися в окупації, їхнього повсякденного життя, виживання в пограничних умовах, внутрішнього світу, почуттів, джерел спротиву на фронті й у тилу тощо.

Актуальним видається студювання проблеми спогадів як мікроявища в умовах війни / кризи та після її завершення як історичного нарративу, що є унікальним історико-біографічним джерелом та інструментом комунікації. Спогади є проявом історичної, національної свідомості індивідуума (що мають здатність впливати на формування особистості, індивідуальної й колективної історичної пам'яті) й виступають механізмом забезпечення тривкої ідентичності через утримування минулого та чинником подолання травматичного досвіду задля осмислення й примирення з минулим [3].

У сучасній історіографії мемуарні нарративи розглядаються у двох вимірах — джерелознавчому й інформаційно-комунікативному. Однак жоден із них не є меншовагартісним, а лише потенціюють і поглиблюють один одного. Зокрема в першому випадку спогади виступають джерелом унікальної персоніфікованої історико-біографічної інформації, у другому — потужним ресурсом у системі соціальних комунікацій (автокомунікації, міжособистісної, міжпоколіннєвої, сімейної, фахової тощо).

Відаючи належне джерелознавчому потенціалу спогадів для історичної науки, розглянемо їхній інформаційно-комунікативний вимір. Адже в сучасних умовах комунікація набуває особливого звучання, виступаючи одним із джерел згуртування суспільства, чинником формування переможної стратегії поведінки, можливістю

донесення громадянам інформації про джерела народного спротиву на фронті та в тилу, віри в перемогу тощо.

Можливості цифрової гуманітаристики (DH) сприяють миттєвому оприлюдненню в публічному просторі власних думок / переживань учасників і очевидців війни. Це працює одночасно як інструмент комунікації (автокомунікації, міжособистісної, міжпоколіннєвої, сімейної, фахової тощо), пошук соціальної підтримки та як спосіб зняття напруги від переживання травматичних подій. Адже спогади (у форматі розмови з близькими, інтерв'ю, телерепортажів, постів у соціальних мережах тощо) є першою цілком закономірною рефлексією сучасної людини на важливі / трагічні події й можливістю поділитися своїм індивідуальним досвідом.

Розтягнутість у часі російсько-української війни дає змогу розглянути наявний на сьогодні доробок у цій царині та виділити основні форми репрезентації спогадових наративів у суспільстві, започатковані науковою спільнотою, громадською ініціативою, окремою особою.

Результатом діяльності наукового співтовариства по формуванню корпусу джерел російсько-української війни став спільний видавничий проєкт Інституту національної пам'яті, Запорізького національного університету, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Запорізькою обласною державною адміністрацією «Усна історія російсько-української війни». Цим проєктом актуалізовано джерелознавчий і комунікативний потенціал спогадів у форматі спогаду-інтерв'ю для відтворення об'єктивної картини російсько-українського протистояння, які стали доступними всім охочим через оприлюднення видань на порталі Інституту національної пам'яті в розділі «Електронні видання» (<https://uinp.gov.ua/elektronni-vydanny>). Використання можливостей DH робить їх загальнодоступним і цінним інформаційно-комунікаційним ресурсом для науки, освіти й суспільства в цілому. З метою всебічного висвітлення масштабу втягнутості українського суспільства у війну засновниками проєкту було розділено учасників на кілька цільових груп. Серед них основну частину представляли військовослужбовці Збройних сил України, далі йшли представники Національної гвардії, бійці добровольчих батальйонів (серед них: батальйони «Донбас» і «Айдар», полк «Азов», Добровольчий український корпус «Правий сектор», батальйони територіальної оборони), працівники служб Міністерства з

надзвичайних ситуацій, поліції, прокуратури, учасники волонтерського руху, медики, переселенці. Такий підхід дав можливість показувати історію якою вона є «...через, в першу чергу, квінтесенцію “окопної правди”» [2, с. 9–10] людей, що ризикували й ризикують сьогодні власним життям задля збереження незалежності України. Поєднання наукового підходу й громадської ініціативи дало можливість створити архівну електронну колекцію — спеціальний Фонд 29 «АТО» (Антитерористична операція) при Рукописному відділі Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, де зберігаються всі записані усні історії, транскрипти, відео- й фотоматеріали. Таким чином створена передумова подальшої імплементації мемуарних джерел у наукові дослідження на основі авторитетного науково вивіреного джерела. Архівна колекція постійно поповнюється новими матеріалами, які стосуються перебігу збройного конфлікту на Сході (Останній п'ятий випуск серії було видано в 2019 р.).

Значний масив спогадів про війну на Сході України, що були розміщені в соціальних мережах, залежні від алгоритмів роботи ресурсів і з часом стають важкодоступними, оскільки відбувається постійне оновлення й показ більш актуальної / релевантної інформації для конкретного користувача: більш застаріла (хронологічно) інформація «спускається» глибоко «вниз». Питання її «підняття» для наукового опрацювання потребує нових методичних рішень. У цьому випадку більш ефективним з погляду збереження спогадів є державні ресурси (наприклад, сайт Державної прикордонної служби України (Спогади про війну, яка розпочалась 2014-го (<https://dpsu.gov.ua/ua/news/spogadi-pro-viynu-yaka-rozpochalas-2014-go>)), Міністерства оборони України («З війни є такі спогади, які я б заховала в далеку шухляду мозку...» (<https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/z-vijni-e-taki-spogadi-yaki-ya-b-zahovala-v-daleku-shuhlyadu-mozku...html>)), регіональні ресурси, ресурси новинних сайтів, які зберігають архіви.

Щодо останніх подій, починаючи з 24 лютого 2022 р., то вже зараз можемо говорити про активне посилування спогадами, у першу чергу, як інструментом комунікації (з рідними, знайомими, широким загалом) і, можливо, не зовсім свідомому намаганню використати їх для подолання психологічної травми. Про це свідчить велика кількість спогадів, оприлюднених у мережі. Зокрема вони зустрічаються в різних форматах, на різних ресурсах з огляду інтенцій

авторів чи ініціаторів спогадів у жанрі інтерв'ю. Зокрема маємо масиви *щоденникових записів з фотоілюстраціями* (більш характерні для Instagram і Facebook) про буття в умовах війни з описом цілком звичайних обставин побутового життя, зовнішнього вигляду населених пунктів, розмов у чергах тощо; *ретроспективні спогади* про Другу світову війну, які сколихнули події сучасної війни (характерні для інформаційних ресурсів газет, телерадіопередач) у форматі записаних спогадів-інтерв'ю; *спогади про травматичні події людей з тимчасово окупованих територій*, що збираються вітчизняними й міжнародними органами та організаціями для документування злочинів проти людяності з подальшим поданням до Міжнародного кримінального трибуналу (наприклад, Французька організація «Яхад-Ін Унум» («Yahad-In Unum») започаткувала «Проект розслідування воєнних злочинів Росії: збір доказів», щоб виявити та задокументувати злочини Російської Федерації проти мирного українського населення). Науковий і комунікаційний потенціал кожного із них різний, що вимагатиме з часом уваги науковців (істориків, соціологів, психологів) і юридичних організацій.

Зараз ми стоїмо лише на початку важкої та системної праці в царині збирання (з наступним документуванням спогадів) для подальшого їх використання науковою гуманітарною спільнотою для з'ясування різноманітних / гібридних вимірів війни (політичних, економічних, соціальних, культурних, гуманітарних тощо). Для ефективності такої праці потрібно залучити до цього якомога ширше коло працівників наукової, музейної, бібліотечної спільноти й громадської ініціативи. У сучасних умовах це має бути об'єднання навколо ідеї створення єдиного інформаційного ресурсу із сучасними системотехнічними рішеннями під умовною назвою «Російсько-українська війна в спогадах». Це дозволить не втратити масиви спогадових наративів для наступників і згуртувати суспільство навколо ідеї модерної української держави, погляд якої направлений в успішне майбутнє. Тут справедливими видаються слова ізраїльського історика Юваля Ноя Харарі: «...щоб насолоджуватися миром, нам необхідно, щоб майже кожен робив правильний вибір. І навпаки, невдалий вибір хоча б однієї сторони може призвести до війни» [3].

Особливої уваги потребує системна робота науковців і держави з травматичними спогадами задля подолання колективної травми через відмежування від минулого й зосередження уваги на позитивному

майбутньому. Ця робота вимагає фахових розробок соціальних психологів для роботи з різними групами суспільства.

Спогади про російсько-українську війну 2014–2022 рр. уже зараз стають унікальним інформаційним ресурсом, що виступає інструментом подолання історичної та національної травми, травми окремої особистості та відіграють одну із провідних ролей у справі згуртування суспільства.

1. Верменич Я. Макро-, мезо-, мікропідходи в історіографічному аналізі: концептуальний плюралізм: збірник научних трудов. Україна-Європа-Світ : Міжнар. зб. наук. пр. Тернопіль : Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 10 : Присвяч. 20-річчю істор. ф-ту ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 282–295.

2. Мороко В. Усна історія сучасної війни: погляд на три роки назад. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки). Вип. 3. Київ : К.І.С., 2017. С. 9–10.

3. Харарі Юваль Ной. Чому війна в Україні стосується кожного на Землі, а Путін може відібрати у людства головне досягнення. *Новое время*. 15.03.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna-rosiji-v-ukrajini-chomu-vona-zminit-svit-dumka-istorika-yuvalya-noya-harari-50225238.html>.

4. PACE committee urges maximum pressure on Russia to cease its aggression and unity in supporting Ukraine. *Council of Europe Office in Ukraine*. 25.04.2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/pace-committee-urges-maximum-pressure-on-russia-to-cease-its-aggression-and-unity-in-supporting-ukraine>.

UDC 82-94 : 355

Nadiia Lyubovets,

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Head of Department,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

lyubovets@gmail.com

**MEMORIES OF THE WAR IN THE MODERN DIMENSION:
INFORMATION AND COMMUNICATION POTENTIAL**

The considered of the communicative potential of the memories in the conditions of the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 as an information resource of social cohesion, a factor in the formation of a victorious strategy of behavior, faith in victory, a tool for overcoming national and individual trauma.

Keywords: memoirs, war, memories of the war, communication, information resource, public national trauma, individual trauma.

УДК 929:087.5:821.161.2

Марченко Наталія Петрівна,

<https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

np_marchenko@ukr.net

НАРАТИВИ «ВІЙНИ» В ЕГО-ДОКУМЕНТАХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИЦЬ УКРАЇНИ (2014–2022)

У першому наближенні окреслено основну тематику й проблематику его-документів, створених у час війни 2014–2022 рр. українськими дитячими письменницями.

Ключові слова: війна 2014–2022 рр. в Україні, біографічні дослідження, дитячі письменники, жіночі его-документи.

Драматична, та ще більше героїчна доба військового протистояння народу України навалі рашизму, котрий вісім років поспіль відкрито намагається знищити українців на нашій суверенній землі, поряд із іншими тектонічними гуманітарними зсувами (як ось тотальна цифровізація суспільства в Україні, що на порядок активізувало цифрову гуманітаристику), постійно трансформують біографічне поле України. На тлі загальносвітової тенденції «плинності часів» вітчизняні біографісти мають щоденно відповідати також на

миттєвий (часто ситуативний, провокативний, сформований прямою агресією в ході інформаційної війни) запит суспільства, чії ідентифікаційні та ціннісні орієнтири весь час трансформуються.

За висновками Н. І. Любовець, одним із найпотужніших і водночас загально доступних засобів біографічної рецепції і нарації історичних процесів є мемуари, а ширше — его-документи, котрі поєднують індивідуальний і колективний простір проживання буття й відображають історичний час на усіх рівнях — від документального до емоційного та навіть художнього: «Незважаючи на те, у якому вигляді / форматі ми знайомимося зі спогадами — з класичними мемуарами, літературою non-fiction, усноісторичним джерелом у жанрі спогаду-інтерв'ю (аудіо-, відеозапис), контентним ресурсом, — усі вони створені автором на основі оприлюднення індивідуального досвіду як моменту автокомунікації, що орієнтована на самопізнання автора й одночасно розрахована на діалог з читачем / адресатом. Це робить їх одним із дієвих засобів суспільної комунікації й привабливим для широкого загалу елементом інформаційного національного простору, що спонукає до конструктивного діалогу» (див.: Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія. Київ, 2021. С. 91).

Під «его-документами» прийнято розуміти автобіографії, мемуари, щоденники особистого походження, а також дорожні (мандрівні) щоденники (Литовський дослідник А. Пачевічюс зараховує до цієї групи джерел також листи). За рівнем відкритості й доступності широкому колу читачів їх поділяють на: его-документи особистого використання (щоденники), его-документи обмеженої розповсюдженості (листи, електронна пошта) та доступні загалові его-документи (блоги, особисті книжки). Суб'єктивні за своїм характером (залежні від рівня освіти, стереотипів і навіть фізичних даних автора, умов життя в реаліях певного історичного періоду й доступного / наявного інформаційного простору тощо), ці джерела, попри все, дають змогу зрозуміти дух часу, а також деталі й особливості історичного буття окремих вікових, етнічних, фахових, локальних чи ін. груп.

Автори, які пишуть для дітей і юнацтва (узвичаєне визначення — «дитячі письменники»), — специфічний письменницький цех, який в Україні доби незалежності активно впливає на формування й периформатування освітнього й культурного тла країни, є одним із впливових елементів книжкового бізнесу, процесів «культурної дипломатії» та ін. Більшість у цій мистецькій

спільноті нині становлять жінки, тому фемінний дискурс у даному випадку є, на наш погляд, показовим для цієї фахової групи літераторів.

У контексті війни 2014–2022 рр. ми спробували означити типові спогадові наративи жінок — дитячих письменниць, оскільки певні, що окремішній світогляд «дитячого» автора фіксує їх у особливий спосіб, не притаманний (або мало притаманний) іншим групам дорослого населення: поряд із наративами, притаманним їхнім ровесникам, «дитячі» письменниці фіксують також сьогоденну реакцію молодшого покоління, котре, зазвичай, не здатне свідомо зробити це самостійно, а лише згодом може повернутися в час війни уже згадуючи, аналізуючи його з погляду власної дорослості, втративши яскравість і чесність початкових вражень. Зокрема вони активно долучаються до проєктів зразка «Голоси дітей» (<https://voices.org.ua>) чи створюють власні, як ось проєкт «Я пишу з війни» (<https://www.facebook.com/WritingsFromTheWar/>).

Дитячі письменники від початку війни були активно задіяні в процесах осмислення й трансформації наративів про війну для дітей (вихід книжок, окремих текстів у мережі та ЗМІ, медійні й мережеві проєкти тощо), волонтерських рухах (збір коштів для військових, підтримка дітей і культурних проєктів для дітей, плетіння сіток, приготування їжі, допомога в госпіталах та ін.), стали учасниками АТО, членами добровольчих формувань тероборони й вступили до лав ЗСУ. Їхні долі, як і всіх українців, склалися по-різному: є серед них біженці й переселенці, жителі окупованих територій і зарубіжних країн, мами з новонародженими малятами, дітьми-інвалідами, багатодітні матері, самотні й ті, чиї чоловіки зараз на фронті.

Цікаво, що це покоління в Україні було мало занурене в наративи війни як такої і Другої світової зокрема, що засвідчує опитування Ірини Славінської «Друга світова війна: спогади письменників», проведене до 9 травня 2011 р. для «Української правди» (<https://life.pravda.com.ua/society/2011/05/9/78253/>).

Здебільшого активно рефлексувати й вести різного роду записи більшість із них почали з початку широкомасштабних військових дій в Україні в лютому 2022 р. Це еґо-документи особистого використання (Оксана Давидова), обмеженої розповсюдженості (Оксана Думанська, Наталя Дев'ятко) й доступні заголові еґо-документи (Зоя Жук (Зоряна Живка), Катерина Єгорушкіна, Ольга Купріян та ін.). За формою втілення це здебільшого щоденні пости (Ольга Купріян, Ірина Мацко та ін.) чи зібрані в єдине відповідними теґами «щоденники» (Катерина

Єгорушкіна, Зоя Жук та ін.) в соціальних мережах, традиційні паперові (Слава Світова) й електронні щоденники (Оксана Давидова), а також інтерв'ю (як ось проєкт «Видавництва Старого Лева» з Галиною Вдовиченко «На своєму місці. Розмови про війну та перемогу»).

Записи засвідчують високий освітній ценз сучасних дитячих письменниць (мають вищу освіту, у більшості своїй володіють кількома іноземними мовами, мають глибокі знання в низці сфер діяльності), значну частку серед них воцерковлених осіб (представниці різних конфесій християнства) й багатодітних матерів, їхню креативність, стійкість, життєлюбство, організаторські здібності, потребу чину.

Метою ведення щоденників є: а) фіксація емоцій, вражень і подій на рівні щоденного локального досвіду для майбутніх книг «письменницькі щоденники» (Оксана Давидова); б) комунікація «терапевтичного спрямування», коли виписування складних переживань дає змогу чутливій людині зарадити собі самій і водночас допомогти іншим власним досвідом «проговорювання ситуації» (Настя Мельниченко, Катя Єгорушкіна); в) свідоме поширення інформації про події в Україні від «значимого справжнього» (Валентина Вздульська, Оксана Луцєвська); г) підтримання власної рефлексії як «інформаційного проєкту», що дає можливість більш успішно здійснювати волонтерські проєкти (Марія Морозенко, Юля Смаль, Валя Захабура, Анна Багряна).

Основна тематика цих его-документів: 1) переживання драми війни на рівні особистому, родинному (облаштування нового побуту, будні в сховках, евакуація, облаштування на новому місці тощо); 2) усвідомлення власного місця в новій ситуації (досвід волонтерської діяльності, створення навчальних і позашкільних спільнот за межами України, збір коштів, допомога в інформаційному протистоянні); 3) переосмислення родової, історичної, особистої пам'яті; 4) осмислення місця дітей у межах воєнного дискурсу.

Серед основних проблем, які порушують у своїх его-документах дитячі письменниці України, постають питання: а) патріотизм як природний стану людини й усвідомленого буття в парадигмі Свій / Чужий / Інший; б) проблема збереження людяності й дитинства в умовах дегуманізованого загроженого буття; в) вітаїзм і гуманізм як незборна сила й головна риса самоусвідомлення дитячого автора.

Підсумовуючи, маємо визнати, що наративи «війни» в сучасних его-документах українських дитячих письменниць ближчі зі «Щоденниками воєнного часу 1939–1945» Астрід Ліндгрєн (Київ :

Лаурис, 2017), ніж із листами й спогадами про Другу світову Наталі Забіли чи Оксани Іваненко.

UDC 929:087.5:821.161.2

Nataliia Marchenko,

<https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

np_marchenko@ukr.net

**THE HISTORY OF "WAR" IN THE EGO DOCUMENTS
OF UKRAINIAN WOMEN WRITERS
WHO WRITE FOR CHILDREN (2014-2022)**

The first approximation outlines the main themes and issues of ego-documents created during the war of 2014–2022 by Ukrainian children's writers.

Keywords: war of 2014–2022 in Ukraine, biographical research, children's writers, women's ego-documents.

УДК 78.08:929(82-9):(477)"20"

Бугаєва Олена Валентинівна,

<https://orcid.org/0000-0002-7945-4405>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна,

Olena14757@gmail.com

МУЗИЧНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ НА ТЛІ ВІЙНИ

У руслі ментальних контекстів і соціокультурних реалій українського життя воєнної доби визначено роль української пісні як національного символу України.

Ключові слова: біографія, українська пісня, російсько-українська війна.

Всенародний спротив російській агресії сприяє розгортанню нових важливих процесів у духовному житті народу. Вони засвідчують громадянське згуртування суспільства, зміцнення його стійкості перед воєнними випробуваннями, невичерпний соціальний оптимізм громадян України, їхню віру в перемогу. Одним з яскравих явищ у цьому плані стало зростання ролі національної музичної культури. Українська лірична, глибоко патріотична пісня не тільки в нашій країні — у всьому світі — стала справжнім символом України. Вона фактично є уособленням менталітету українства, що в певному сенсі визначає колективний портрет нації і є відображенням її духовної сталості, волелюбних, демократичних ідеалів. Знаменно, що українська пісня стала потужним засобом «народної дипломатії» в країнах, до яких змушені були виїхати мільйони наших співвітчизників.

Значною мірою саме репрезентація української музичної культури нині — основа нового «відкриття» світом України, зростання симпатій до неї мільйонів людей на противагу всім агресивним випадкам російської пропаганди.

Під час війни роль культурного амбасадора України взяв на себе фольк-реп гурт «Kalush Orchestra» з Галичини, що зі своїм «магічним» хітом «Стефанія» (текст і вокал Олега Псюка), який став справжнім вибухом на конкурсі «Євробачення 2022», був миттєво підхоплений і переспіваний учасниками конкурсу й багатомільйонною аудиторією слухачів земної кулі. Це виявилось продовженням традиції: тут доцільно провести паралель з буремними 1920-ми в Україні у відстоюванні своєї незалежності й концертним турне Української республіканської капели під орудою Олександра Кошиця, виступ якої став тоді «проривом» у визнанні нашої країни на американському і європейському континентах, а хор «Щедрик» Миколи Леонтовича, що 1921 року пролунав у Карнегі-хол у Нью-Йорку та тріумфально дебютував у країнах Європи, було названо «Маніфестом» української музики.

У музиці, у пісні яскраво виявилася духовна мужність українського народу, його вірність волелюбним традиціям попередніх поколінь борців за свободу й незалежність Батьківщини. В умовах війни це покликало до життя чимало нових, часом несподіваних, форм

духовного спротиву. Саме цим можна пояснити, чому українці в час трагічних воєнних подій з жартами вдаються до створення музичних пародій, реміксів, аматорських відеокліпів, постів патріотичного і, водночас, тролінгового змісту. Тож перед дослідниками закономірно виникає багато питань. Наприклад: як зрозуміти, чим керується чотирирічна дитина, співаючи «дорослу» пісню «Ой, у лузі червонна калина» (неофіційний гімн УПА) на території бойових дій Донбасу? Або ж: потреба реалізації себе в якості фронтмену рок-гурту «Жадан і Собаки», одного з найвідоміших письменників і поетів сучасної України Сергія Жадана, який записав відео на пісню «Діти»? Надто простим виглядає пояснення, ніби митцю «не вистачало» суто вербального впливу вірша, зміст якого автор вирішив «помножити» на емоційні здібності музичної мови.

Сьогодні музичне мистецтво виконує функцію «голосу» народу, а пісня — духовний оберіг і маніфест української нації, що розкривається в її різних рольових іпостасях: автора, співрозмовника, учасника подій. Водночас українська пісня є, так би мовити, результатом об'єднаної енергії душі народу, у якій реалізується потреба його спілкування — «говорити», а не «мовчати», коли мовою музики душа людини може й шепотіти, і кричати. Вона для людей і про людей, про їхню долю, котру кожний українець переживає як власну. І в цьому зворотному зв'язку, двоєдності є її унікальність. Природньо, що найбільш актуальною наразі стає «авторська пісня» (не плутати з бардівською), коли композитор і виконавець — у одній особі. Зараз не можна порахувати кількість пісень, що народжуються кожного дня, або оцінити їхню художню якість — ці питання не на часі. Йдеться про пісенну скарбницю воєнної доби як історичного документу, до арсеналу якого сьогодні потрапляють і оригінальні *професійні* композиції, чисельні «переспіви», ремікси популярних естрадних хітів, народних, повстанських та ін. пісень, і *любительські* фронтіві «солдатські» пісні й відеопости, котрі співають діти, і дорослі пісні про дітей. Умовно їх можна об'єднати в три групи: ліричні, патріотичні, жартівливі. Не випадково саме ліричність, патріотизм і жартівливість визначають найхарактерніше, що притаманне нашій ментальності й національному характеру.

Значення символу боротьби за свободу України в національному й світовому етері виборола пісня-гімн УПА «Ой у лузі червона калина» Степана Чарнецького (сучасний варіант Андрія Хливнюка), яку сьогодні вже співають українською мовою жителі

багатьох країн світу, створюють ремікси американські, британські, прибалтійські, польські фольк- і рок-гурти, вокальні ансамблі, серед яких рок-гурт Pink Floyd, Естонський національний хор, що вразив тисячоголосовим її виконанням а capella, «вуличні» співочі колективи, флешмоби.

На концерті у Варшаві в червні 2022 року Святослав Вакарчук і гурт «Океан Ельзи» презентували свій новий патріотичний сингл «Скільки нас», спів якого приголомшив напругою оголеного нерва. Слова й мелодії його пісень і голос, що з часів Майдану 2013–2014 рр. стали символом боротьби за вільну Україну, сьогодні сприймаються як одкровення душі кожного, допомагаючи жити й виживати, пам'ятати тих, кого вже немає, плакати й радіти, вірити в себе, мріяти. Громадянська й мистецька позиція співака сповна розкривається в чисельних виступах на відкритих майданчиках різних міст країни, станцій метро (Київ і Харків), у військових частинах, де саме народжується ця енергія непокори й віри в перемогу. Пісні «Обійми мене», «Без бою», «Ми разом», «Човен», «Майже весна», «Все буде добре» та інші вже давно стали хітами, проте війна наповнила їх новим змістом, силою почуттів.

Справжнім реквіємом за загиблими героями Майдану 2014 року став твір «Гей, пливе кача» — тужлива лемківська народна пісня в інтерпретації української дванадцятиголосової акапельної формації «Пікардійська терція». З тих пір вона виконується під час поховання Героїв війни. А 16 квітня 2022 року в їхньому виконанні прозвучала пісня «Гей, соколи» (музика й переклад з польської поета Тимка Падури (Томаш Падура)), котра вже стала хітом в Україні й Польщі. Ніби на вимогу часу інтернет-простір і соціальні мережі просто заповнила аудіо- й відеопродукція — тематично систематизовані альбоми й колекції, укомплектовані новими й «старими» композиціями у виконанні улюблених майстрів і малознаних співаків естради, рок- і фольк-гуртів на кшталт «Мотиваційних пісень», «Українських патріотичних пісень», «Української музики для підняття бойового духу».

Сьогодні як ніколи ми розуміємо значення української пісні в якості своєрідної емблеми України. Вона репрезентує унікальний код української нації: у пісенний спосіб українцям вдається *говорити* не тільки «між собою», але й бути зрозумілими на всіх континентах Планети; говорити зрозумілою мовою, відчуваючи необхідне єднання, у якому ніби віддзеркалюються риси *колективного портрета*

сучасного українства. Відтак пісенний доробок воєнного періоду вже став символом України сам по собі. Навіть Гімн України сьогодні полишив свою формально «церемоніальну» зовнішність, адже саме пісенне мистецтво створило неймовірне — допомогло наповнити його новим змістом через музику країни, де йде війна.

Для формування колективного просопографічного портрета сучасних українців — свідків і учасників воєнних подій, дослідникам-біографістам вкрай важливо нині не втратити, а ретельно занотувати всі сюжети, усні перекази, хроніки, епізоди, миті війни, що розкривають сутність культурного, духовного життя найширшого людського загалу в ці буремні часи. Для того, щоб донести багатогранний духовний набуток до наступних поколінь, необхідно навчитися «читати» (відчувати, бачити, чути, розуміти) різноманітні сторінки сучасного життя мільйонів незвичайних «звичайних» українців, зафіксованих у віршах, музиці, графіці, фото, соціальних мережах, що дедалі набиратимуть більшої ваги як документи вітчизняної історії першої третини XXI ст.

UDC 78.08:929 (82-9):(477)"20"

Olena Bugaeva,

<https://orcid.org/0000-0002-7945-4405>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research,

Senior Research,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

Olena14757@gmail.com

MUSICAL SYMBOLS OF UKRAINE AGAINST THE BACKGROUND OF THE WAR

In line of the mentality contexts and socio-cultural realities of Ukrainian life during the war, the role of Ukrainian song as a national symbol of Ukraine in modern history was determined.

Key words: biography, Ukrainian song, Russian-Ukrainian war.

УДК 82-9:93/94:316,6

Плющик Оксана Валентинівна,

<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

кандидатка філологічних наук, доцентка,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

o.pliushchuk@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ БІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВІВ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У дослідженні розглянуто використання біографічних наративів в Інформаційно-психологічних операціях (ІПО) під час російсько-української війни.

Ключові слова: біографічні наративи, біографія, Інформаційно-психологічна операція (ІПО), інтернет-джерела, російсько-українська війна 2014–2022 рр.

Характерною рисою російської агресії проти України вже впродовж восьми років є поєднання збройних дій і терору проти мирного населення з використанням різноманітних підступних засобів «гібридної війни»: антиукраїнської пропаганди, сфальсифікованої інформації («фейків»), жорсткого психологічного тиску, метою яких є залякування, деморалізація й дезорієнтація населення. Аналіз ситуації свідчить, що в інформаційно-психологічних операціях ворог незрідка використовує біографічні наративи. Зокрема широко використовується відверта (й досить примітивна) фальсифікація біографій, ідей, звершень відомих діячів минулого для створення їх різко негативних образів, спрямованих на очорніння України. Такі засоби використовуються не лише для психологічного тиску на українських громадян, вони призначені й для дезорієнтації росіян і для пропаганди у світі.

Підступні дії російської пропаганди вимагають від України адекватної відповіді, зокрема, здійснення власних інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на ефективну протидію зусиллям

агресора, розвінчання ілюзій у головах ворогів і їхніх поплічників-колаборантів. Ці завдання здійснюються спільними зусиллями владних органів, громадськості, ЗМІ. Значну роль у їх вирішенні відіграють і Сили спеціальних операцій (ССО) у структурі Збройних сил України, одним із завдань яких є здійснення психологічних операцій (Psy-Ops).

Інформаційно-психологічні операції (ІпсО) досліджували науковці з різних галузей знань (політичні, історичні, юридичні, технічні, психологічні науки), тож радше мова йде про міждисциплінарний характер формування і здійснення таких операцій, а також поставлених завдань і мети — спектр напрямів і міждисциплінарних підходів широкий і актуальний. Це стосується безпосередньо й біографістики, яка може входити в окремі структурні елементи таких досліджень, але до цього часу ця проблема ще не актуалізовувалася.

У вивченні типу інформаційних потоків під час війни часто постають питання термінології. На думку Ю. Твердохліб [3, с. 123], гібридна війна, що ведеться в Україні, — інформаційно-психологічна, оскільки держава-агресор підбирає інформаційно-психологічні засоби й методи впливу на населення, щоб досягти певних політичних, військових цілей тощо. І насамперед у такій війні обирається вплив через гуманітарну сферу — духовність і культуру.

Від 24 лютого 2022 року з початком активної фази війни рівень інформаційно-психологічного тиску на українців зростає, про що свідчать різні публікації (наприклад, на сторінках «Українського тижня» [4], на сайтах Центру стратегічних комунікацій, Укрінформ, Радіо Свобода тощо). Президент України В. О. Зеленський, сповіщаючи про напад Росії, звернувся до співгромадян у Телеграм-каналі вранці 24 лютого з повідомленням про атаку не тільки бомбами, а й фейками, та закликав довіряти тільки офіційним джерелам.

Кремль посилює антиукраїнську пропаганду й серед російського населення, при цьому доза «отруйної» інформації відчутно зростає. Так, конотація «бандерівець» існувала ще за часів Другої світової війни, а з початку війни 2014 року міцно вкоренилася у свідомості росіян. Нині Степана Бандеру, якого 1959 року убив радянський агент, російські пропагандисти «оживили» — почали з'являтися міфи («бандерофобія») та фейки для росіян. Відповіддю на них з українського боку стали меми, що активно використовуються для висміювання тих, хто не знає історії. Кадіров, друг Путіна, закликав полювати на Бандеру, вважаючи українського політичного діяча, одного з ідеологів і теоретиків

українського націоналістичного руху ХХ ст., очільника Проводу ОУН, найнебезпечнішим. Зрозуміло, що постать Бандери використала російська пропаганда для залякування своїх громадян, пов'язуючи його з нацистською Німеччиною. При цьому використовувалося питання: герой Бандера чи злочинець, що залишалося й для багатьох радянських у минулому громадян, і для деяких європейських країн відкритим [2] — тим започатковано «нову віху» в біографії Степана Бандери. До речі, ім'я цього діяча «долучилося» й до створення російською пропагандою неологізму — «бандеромобілі» — несерійні саморобні броньовані автівки, що з 2014 року переробляли із різних категорій та моделей автомобілів, які захищали Донбас (<https://www.pravda.com.ua/articles/2021/06/4/7295978/>).

Бандерівцями російська сторона лякала своїх громадян, а кадировцями — не тільки їх. Рамзан Кадіров — чинний голова Чеченської республіки, внесений у санкційний список кількох країн. Росія довго культивувала цей образ карателя. Він позначений агресивністю як до своїх опонентів у країні, так і до інших національностей, яких Росія піддавала репресіям, тортурам і вбивствам. Наймані Путіним війська Кадірова, які беруть участь у війні 2014–2022 рр., відзначаються й пропагандою власних, найчастіше постановочних, дій на території України. Тому угруповання кадировців і прозвали «тікток-військом» (відео розміщують у застосунку ТікТок).

На «обробку» умів у Росії Україна відповідає і серйозними жартами на кшталт «Привида Києва» — легенди, про героя якої поки що немає достовірних фактів: чи це окрема особа, чи збірний образ пілотів 40-ї бригади тактичної авіації. «Київзеленбуд» використав образ «Привида Києва» для створення квіткової композиції, яка нині внесена до Національного реєстру рекордів України, висадивши 23,5 тисячі квітів. Легенди, зображення, фото, персонажі, герої, події, ситуації тощо задіяно українцями для підняття духу, утримання віри в перемогу й оптимізму в житті. Наприклад, в Україні були поширені справжні образи циганів, що вкрали танк; жіночки, що збила коптер з балкона банкою огірків; бабусі, що нагодувала російських «солдатиків» отруєними пиріжками; з'явилися котики, які вижили після пожеж та голоду; біологічна зброя — біогуси, качки та голуби; джек-расселтер'єр Патрон — собака-винюхувач вибухівки, улюбленець дорослих і дітей (він навіть має власну сторінку в Instagram) — наша інформаційно-психологічна війна ведеться навіть тваринами, речами, а

не тільки простими людьми, готовими прийти в будь-який момент на допомогу ЗСУ й дестабілізувати ворога та його психіку.

Заглиблюючись у тему біографістики із залученням даних ШсО, варто наголосити на тому, що війна дає і надаватиме поштовх до написання нових біографій, а до вже відомих додасть більше різної інформації. Наприклад, на сайті АрміяInform з 1 березня 2022 року з'явилася рубрика #Герої нескореної України. Сайти обласних контентів, Українського кризового медіа-центру, Читомо та багато інших містять інформацію про героїв, у мережі Фейсбук часто постять (найчастіше близькі або рідні) інформацію про загиблих — перелік контентів може бути довгим (як і напрямки діяльності героїв). Але збір, систематизація такої інформації триватиме не один день і навіть не місяці. Створюються сайти різного типу аналітики, оновлюються інші, розробляються проекти (наприклад, CAT-UA: Communication analysis team-Ukraine, про який говорить координатор цієї волонтерської групи А. Захарченко, але не розкриває подробиць [1]). На часі «ловити» свіжу інформацію, збирати її «по гарячих слідах», оскільки зараз у її поширенні задіяно більше інтернет-джерел, а друкована продукція, на жаль, не надто доступна, її вихід або призупинений, або обмежений, або потенційні реципієнти не мають до неї доступу тощо.

1. Захарченко А. Чому російська воєнна пропаганда іде услід за кораблем. *Українська правда*. 02.05.2022.

URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/2/7343446/>

2. Котенський А. Від Степана Бандери вимагають здатися. *Львівський портал*. 19.03.2022.

URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/19/vid-stepana-bandery-vymahaiut-zdatysia>

3. Твердохліб Ю. М. Теоретичні підходи до дослідження інформаційно-психологічних операцій. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. Вип. 2(2). 122—131.

4. Що таке ШсО, чому важливо це знати і які операція зараз проводить Росія проти України. *Український Тиждень*. 05.03.2022.

URL: <https://tyzhden.ua/News/254439>

UDC 82-9:93/94:316,6

Oksana Pliushchuk,

<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor, Senior Researcher,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,
Institute of Biographical Research,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
o.pliushchyk@gmail.com

**USE OF BIOGRAPHICAL NARRATIVES
IN INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL OPERATIONS
DURING THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

The study examines the use of biographical narratives in Information and Psychological Operations (IPsO) during the Russian-Ukrainian war.

Keywords: biographical narratives, biography, Information and Psychological Operation (IPsO), Internet sources, Russian-Ukrainian war of 2014–2022.

Сучасні моделі біографічних студій

УДК 930.2: 165

Голубович Інна Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0003-3549-3417>,

докторка філософських наук, професорка,

завідувачка кафедри філософії,

факультет історії та філософії,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Одеса, Україна

golubinna17@gmail.com

"BIOGRAPHICAL TURN" У ДИСЦИПЛІНАРНОМУ РАКУРСІ: ФІЛОСОФІЯ VS ІСТОРІЯ

«Біографічний поворот» як одна з тенденцій сучасного гуманітарного знання розглядається в контексті концепту-матриці «поворот», «turn» у історичному й філософському ракурсах.

Ключові слова: «біографічний поворот», дисциплінарність, «нова біографічна історія», онтологія біографії.

Теза перша. Biographical Turn. Термін-матриця «поворот» міцно увійшов до лексикону сучасної міждисциплінарної гуманітаристики. Йдеться про цілу низку поворотів, їх хоровод, що відлунням посилює один одного: лінгвістичний, антропологічний, антиметафізичний, прагматичний, візуальний, іконічний, просторовий, діалогічний, комунікативний тощо. Відлуння посилюється настільки, що зрештою виникає невизначений шум, який загрожує перетворити концепт і когнітивну метафору на порожній ярлик, позбавлений смислу. Тому слід посилити й систематизувати змістовні характеристики, більш-менш інваріантні для будь-якої з областей знання, що пережила «поворот»: переосмислення основних принципів у предметній сфері; багатовимірний мультидисциплінарний, поліцентричний підхід до предмету, що вивчається, формування нової

предметності, зміна парадигм, предметних полів і методологічних пріоритетів, новий синтез на противагу диференціації та спеціалізації наук, одночасно контр-відповідь застарілим тематичним, теоретичним і методологічним тотальностям.

Є «повороти» мега- й мета-масштабу, такі як лінгвістичний (він першим утвердився в літературі й дав зразок для подальших варіацій), антропологічний та ін. А є «повороти-тіпог», які викликаються до життя мета-поворотами, сильнішої концептуально-теоретичної насиченості. До таких «тіпог-поворотів» належить *biographical turn*, до якого повною мірою відносяться всі наведені вище суттєві характеристики, звичайно ж, з певною специфікацією: біографія, можливо, уперше проблематизується як самостійний предмет дослідження, конститується як повноцінний феномен у своєму власному смислому й предметному полі. Оформлюється «новий біографізм», нерозривно пов'язаний з «новим історизмом», з текстуально-дискурсивним, онтогерменевтичним прочитанням самої культури та історії. Біографічний поворот характеризує вихід біографічних досліджень із маргінальної зони, фактично формулюючи напрямки інституціалізації біографічних досліджень, набуття біографічним жанром дисциплінарних меж.

Теза друга. Дисциплінарний підхід. Теза про «роздисциплінування» науки ще «вчора» вважалася аксіоматичною: вчені, орієнтуючись на полі / між-дисциплінарність, розглядали процес «роздисциплінування» традиційних гуманітарних предметів як черговий «поворот» в історіографічній культурі. Ця ситуація змусила професійних істориків звернутися до пошуку нових пізнавальних підходів: виник інтерес до власне «епістемології історичного професіоналізму», що спричинило переосмислення дисциплінарних можливостей науки. Аналіз «дисциплінарних порядків» у соціогуманітарному полі, актуалізація проблеми «дисциплінарність / міждисциплінарність» привели до висновку про те, що «дисциплінарна матриця» не вичерпала своїх можливостей. З десятих років нового століття розпочався «ренесанс дисциплінарного принципу».

В українській біографічній практиці сьогодні використовують переважно два дисциплінарні імені: біографістика та біографіка [1]. Дисциплінарні розмежування біографістики / біографіки свідчать про складність дисциплінарного синтезу цієї галузі соціогуманітарного знання, про відмінності в дисциплінарному фокусі та підходах до

трансляції загальнотеоретичних постулатів у конкретну дисциплінарну практику. Як відомо, дисциплінарність є транснаціональною, проте, відзначаючи «дисциплінарні розбіжності», слід враховувати дисциплінарно-регіональну специфіку, відмінності в традиціях *biographical research* у межах національно-державних утворень чи більш масштабних наукових ареалів.

Будь-яка дисциплінарна спільнота неоднорідна, це — гранульоване середовище, у якому діють комунікативні механізми, що сприяють, з одного боку, виробленню парадигмальних основ наукової дисципліни, з іншого — створюють опозиційно-конфліктні ситуації. Наукове співтовариство представників біографічного жанру за всієї його популярності, давній історії, численних традиціях, досить розгалуженій інфраструктурі, солідній теоретико-методологічній базі, «самоназвах» та ін. тим не менш не набуло самоідентифікації: немає загально визнаного спеціального самонайменування для «біографознавців» — учені, які займаються біографічними дослідженнями, найчастіше ідентифікують себе за основною професією / дисципліною. Імовірно, слід розмежовувати два образи біографії: соціокультурний феномен, тип гуманітарного знання, з одного боку, і форма біографічної рефлексії на зовнішньому, дисциплінарному рівні — з іншого [2]. Розмаїття «імен» — дисциплінарних і жанрово-типологічних — відображення інтенсивних пошуків сучасного українського біографізму.

Теза третя. Агон. Для багатьох істориків черговий ренесанс *biographical research* сконцентрувався у формулі «Нова біографічна історія» (НБІ), яка має неоднозначні інтерпретації. НБІ як біографічний метод означає вивчення особистості в системі соціокультурних комунікацій; у полі сучасної української історіографії він представлений трьома моделями: інтелектуальна біографія, *lifewriting* і біоісторіографія. У зарубіжній біографознавчій літературі появу НБІ, або «персональної історії в широкому розумінні слова», пов'язують із антропологічним поворотом, мікроісторією та соціокультурним аналізом. Маркери НБІ: еklekтизм, проблема співвідношення мікро- й макроаналізу як провідна методологічна проблема, відома схема Д. Уокера (як типологія біографічного жанру).

Історики історичної науки / історіографи застосовують «старе» найменування для історико-біографічних досліджень — біоісторіографія (як відносно автономне поле історіографічної науки), об'єкт якої — історик і його творча спадщина. Ресемантизація та

реактуалізація біоісторіографії націлена на застосування нових підходів до біоісторіографічних досліджень і моделей біоісторіографічного аналізу: мозаїчно-фрагментарний біопідхід, нелінійна модель і проблемно-ракурсна побудова біографічного тексту, моделі просопографічного аналізу наукових корпорацій та ін.

Філософія здійснює пошук «онтології біографії», виявлення її фундаментальних основ, укорінених в універсаліях культури, виявляє вихідні презумпції існування біографії в історії. Це, наприклад, набір умов, що забезпечують можливість текстуального представлення індивідуального (комунікаційна компетентність людини розповісти про себе й інших як про неповторну індивідуальність) і принцип внутрішньої онтогерменевтичності життя («життя тлумачить життя»).

Теза четверта. «Неспівзвучні співзвуччя». Біографія як історія особистості завжди історична, її головне завдання: життя окремої людини від народження до смерті, це — «персональна історія», тому біографії вчених — історика, філософа, фізика та ін. — це історії вчених, які нерозривно вплетені в історію науки, історію тієї чи іншої дисципліни, нарешті — історію як таку. При цьому історія особистості в біонаративі не передбачає як виняткового канону хронологічно-лінійний формат.

Розмаїття методологічних стратегій, характерних для сучасної історіографічної практики персональної історії, не применшує значення провідного соціокультурного підходу, який в обрамленні особистісно-психологічного, екзистенційного та ситуаційно-контекстуального інструментарію «корелюється» з «фактологічним каркасом» / «подієвою канвою» і сфокусований на розуміння неповторності долі / життя персонажа, який досліджується, і набуває значення історії. Осмислення біографії через призму накладання множини контекстів — соціокультурних, особистісних, макро- й мікросвітів «героя» — призводить до руйнації «лінійності», тобто біографічної послідовності як на рівні об'єкта біографії, так і на рівні біографа.

Співзвучність з боку філософії сьогодні виглядає як відлуння, повторення біоісторіографічної «мелодії» в рамках історії філософії, яке ще не враховує повною мірою теоретико-методологічного потенціалу біографістики, розробленої істориками. Формування філософської біографістики як субжанру історії філософії наштовхується ще й на тенденцію «антибіографізму» всередині самого філософського цеху, свідомого відторгнення від біографічного

матеріалу, біографічного підходу як від несуттєвих для осмислення історико-філософського процесу. Панлогізм, гносеологізм, антибіографізм сутнісно пов'язані між собою.

Теза п'ята. Resume. Треба навчитися «дружити домами», поки це не даність, а завдання. Варто відмовитись від стереотипу, що історична наука дає фактичний історичний матеріал, а філософія — узагальнює, концептуалізує. У цілому нині історична наука — флагман теоретико-концептуального осмислення біографії, формування моделей біописьма, а філософія — ще має розкрити свій потенціал і здійснити «biographical turn» у повній мірі.

1. Голубович І. В., Менжулін В. І, Попова Т. Н. Біографістика. Велика українська енциклопедія.
URL: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0?fbclid=IwAR0sNTWWN3ZNwyCo8Lo9qHv889x851EEvInaEfhEg3v2f7HHasnTRPE7hc8>

2. Попова Т. Н. Историография. Биоисториописание. Бициллиеведение: теория, методология, практика. Одесса : Бондаренко М.А., 2022. 472 с.

UDC 930.2: 165

Inna Golubovych,

<https://orcid.org/0000-0003-3549-3417>,

Doctor of Science (in Philosophy), Professor,

Professor, Head of Department,

Philosophy Department, History and Philosophy Faculty,

Odessa I. I. Mechnikova National University,

Odessa, Ukraine

golubinna17@gmail.com

"BIOGRAPHICAL TURN" IN A DISCIPLINARY PERSPECTIVE: PHILOSOPHY VS HISTORY

"Biographical turn" as one of the tendencies of modern Humanities is considered in the context of the concept-matrix "turn" in historical and philosophical perspectives.

Keywords: "biographical turn", discipline, "new biographical history", ontology of biography.

УДК 821.161.2'05.09(092) Українка
Романов Сергій Миколайович,
<https://orcid.org/0000-0003-1404-4584>,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач,
кафедра теорії літератури та зарубіжної літератури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
sergmr@ukr.net

НАУКОВА БІОГРАФІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: МОЖЛИВОСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ

У матеріалі розглядаються підходи до наукової біографії Лесі Українки / Лариси Косач. До уваги взято історичний, біографічний, літературний, громадсько-політичний, етичний, психологічний контексти проекту.

Ключові слова: письменник, життя, творчість, епоха, психологія, контекст.

Попри більше як столітній інтерес до постаті Лесі Українки / Лариси Косач, наукової біографії найвидатнішої української письменниці поки не створено. У цьому сегменті науки сьогодні можна говорити хіба про спорадичні й зазвичай неповні та/або незавершені спроби вказаного жанру. До таких, наприклад, належить праця Ольги Косач-Кривинюк [3] — гідне під будь-яким оглядом джерело, але в силу історичних обставин не завершене. Неповною, знову ж з огляду на час, у якій переважно готувалася, постає і грандіозна праця Мирослава Мороза [4]. Заслуговує на увагу й студія сучасного історика Марії Кармазіної, яка з 2003 року починаючи, витримала аж три перевидання [2]. Однак розбудовано працю як документальний життєпис без посутнього відакцентування творчого доробку з усіма належними йому контекстами. Також тільки спробою інтелектуальної біографії, при тім з елементами «сенсаційності», можна згадати й резонансну книгу О. Забужко [1].

З огляду на згромаджений досвід і в пошуках оптимальної методологічної моделі слід виробляти підходи до вирішення означеного завдання. Суттєвим у його реалізації буде не лише опертя на

задокументовані свідчення, а й реконструкція притаєних, захованих, містифікованих чи свідомо або незумисне спотворених фактів і сенсів. Актуалізуючи відому метафору Ю. Шевельова, праця українського ученого-гуманітарія (зокрема, а можливо, передовсім, біографіста) мусить нагадувати працю археолога над реконструкцією макетів міст, які так і не були збудовані. Зокрема особливої ретельності й, звісно, делікатності потребуватиме робота над відтворенням особистого, приватного життя Лесі Українки, «затиранням» найцікавіших, найдраматичніших сюжетів якого послідовно опікувалася як сама героїня, так і її родина. До цього ж типу праці належатиме і реконструкція революційної діяльності Лариси Косач, утаємниченість якої визначалася уже самою специфікою цієї діяльності, у тім числі й нелегальними, підпільними формами роботи.

Сучасні спроби підготовки наукової біографії класика національної літератури неодмінно опиратимуться на першоджерела, верифікацію основного масиву яких здійснено вже за часів незалежності. До найактуальніших матеріалів такого реєстру належать:

— автосвідчення (у порядку валідності: епістолярій, спогади, нотатки, художні твори, публіцистика, літературна критика, переклади). **Джерела:** архівні матеріали, прижиттєві книжкові видання й публікації в періодиці, першодруки; Повне академічне зібрання творів у 14 т. (2021 р.);

— іконографія (індивідуальні й групові світлини, портрети, листівки); **Джерела:** архівні матеріали, каталоги, альбоми; «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура» (2013 р.);

— спогади (родинне коло, друзі, колеги, товариші, знайомі). **Джерела:** архівні матеріали, першодруки; «Спогади про Лесю Українку». Т. 1–2 (2017; 2021 рр.);

— матеріали і документи родини Драгоманових-Косачів (архівні матеріали, збірки документів). **Джерела:** «Леся Українка. Документи і матеріали 1871–1970» (1971 р.), «Леся Українка: Публікації. Статті. Дослідження: у 3 т. (1954–1960 рр.), «Леся Українка. Доля, культура, епоха: зб. статей і мат. Вип. I–II. (2010; 2012 рр.);

— біографічні розвідки, статті, наукові дослідження, спроби життєпису (автори-сучасники, міжвоєнна доба, радянський період, українська діаспора, часи незалежності). **Джерела:** Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості (1970 р.), Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки (1992 р.);

— бібліографія. **Джерела:** «Леся Українка. Бібліографічний покажчик: 1884–1970» (1972 р.); «Леся Українка на сторінках журналу “Слово і Час”»: бібліографічний покажчик» (2021 р.);

— документи, матеріали, творчо-інтелектуальний доробок сучасників (старше — М. Старицький, М. Лисенко, І. Франко, М. Ковалевський, О. Левицький та ін. і молодше покоління — Л. Старицька-Черняхівська, О. Кобилянська, А. Кримський, В. Винниченко, М. Грушевський та ін.). **Джерела:** зібрання творів і наукові дослідження життєтворчості діячів української культури другої половини XIX — початку XX ст.

Лариса Косач була дуже закритою в особистому житті, вказуючи, що її публічний профіль «Леся Українка» заявлено, виявлено й підтверджено насамперед у творчості. Отож через відкрито трансльовані свідчення читачеві й належить шукати інформацію про автора. Щоправда, таку позицію письменниці обумовлювала часом земного життя. Після смерті вона полишала постать митця, власне його «особотекст», на розсуд і делікатність нащадків. Вартими особливої уваги тут видаються автосвідчення в листуванні з Осипом Маковеєм і Ольгою Кобилянською. Слід вказати, що й епоха модернізму декретувала граничну суб'єктивність, автобіографічність письма. Відтак довіряти художньому текстові як документальному джерелу є усі концептуальні, «світоглядні» підстави. Під цим оглядом слід перечитати листування з Михайлом Драгомановим і Агатангелом Кримським у тій його, листування, частині, де обговорюються питання творчості й авторської етики. Також до цього сегменту матеріалів належать і літературознавчі праці письменниці, у яких, поміж іншого, заявлено й авторське творче кредо, а також деякі поетичні й драматичні тексти.

Відтак з волі чи поза волею свого героя й маркерів його епохи, учений-біограф має справу з різними напрямками життєтворчої присутності. У випадку Лариси Косач / Лесі Українки основними з таких напрямів постають:

- генеалогія і родинне коло;
- приватний простір і особисте життя;
- хвороба фізична і хвороба як «міф»;
- мова, освіта, наставники та особливості інтелектуально-творчого зростання;
- національне, інонаціональне (світове) та імперське середовище становлення і розвою;
- дружнє коло, соратники, товариші, колеги, опоненти в генераційному (старше покоління, однолітки, молодше покоління),

географічному (Наддніпрянина, Волинь, Галичина, Буковина, еміграція), ідеологічному (народники, соціалісти, федералісти, націонал-демократи) тощо вимірах;

- художня творчість: джерела, стилістика, національний і світовий контексти;

- прижиттєва рецепція творчості критикою і широким загалом; театральні постановки, музичні й малярські інтерпретації, видавничі проекти;

- літературно-критичні, публіцистичні праці, фольклорно-етнографічні, історіографічні, перекладацькі проекти та епістолярій;

- громадсько-політична активність та ідейні (ідеологічні) переконання;

- просвітницька діяльність;

- значимість постаті в масштабах національної та світової культури.

Слід розуміти, що окреслений спектр «біографічної сітки» розроблено з огляду на спробу реконструкції життєвого шляху митця в «реальному часі». Для актуалізації часових контекстів поза добою авторки слід запропонований підхід модифікувати й доповнити. Приміром, доведеться говорити про літературно-критичну, театральну, кіно-, радіо- і т.п. рецепцію життєтворчості Лесі Українки в усіх (після прижиттєвого) історичних періодах включно із сьогоденням; видання й перевидання спадщини; бібліографічну, краєзнавчу, меморіальну роботу тощо. Зрештою охоплення і належне представлення всіх важливих рівнів півторастолітньої присутності генія у світовому інформаційному полі вимагатиме куди масштабнішого й вочевидь колективного проекту. Таким може стати загальнонаціональний проект персональної енциклопедії «Леся Українка». Успішний досвід роботи сучасних українських науковців над енциклопедією Тараса Шевченка та Івана Франка може слугувати тут моделлю-взірцем, чинником натхнення, а відтак і надійною запорукою успіху.

1. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007. 640 с. (Сер. «Висока полиця»).

2. Кармазіна М. Леся Українка. Життя як виклик. Київ : Парламент. вид-во, 2020. 418 с. («Славетні постаті України»).

3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / репринт. вид. Луцьк : ВАТ Вол. обл. друк., 2006. 928 с. («Літературознавча скарбниця»).

4. Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. Київ : Наук. думка, 1992. 632 с.

УДК 821.161.2'05.09(092) Lesya Ukrainka

Serhii Romanov,

<https://orcid.org/0000-0003-1404-4584>,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Theory of Literature and Foreign Literature,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

sergmr@ukr.net

SCIENTIFIC BIOGRAPHY OF FOREST UKRAINE: POSSIBILITIES OF RECONSTRUCTION

The material considers approaches to the scientific biography of Lesya Ukrainka / Larysa Kosach. The historical, biographical, literary, socio-political, ethical, psychological contexts of the project are taken into account.

Keywords: writer, life, creativity, epoch, psychology, context.

УДК 929-055.2:930.1

Буряк Лариса Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

докторка історичних наук, професорка,

провідна наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

larysa.buryak@gmail.com

КОЛЕКЦІЯ ФОТОГРАФІЙ ЛУЇЗИ АРНЕР БОЙД ЯК ЕЛЕМЕНТ БІОГРАФІЧНОГО СВІТУ

Біографічний світ американської мандрівниці й фотографа Л. А. Бойд проаналізовано крізь оптику колекції її світлин, що відображають західноукраїнський соціум початку 1930-х років.

Ключові слова: біографічний світ, колекції, фотографії, Луїза Арнер Бойд, західноукраїнський соціум.

Концепт «біографічний світ» останнім часом активно використовується в біографічних дослідженнях. Він став зручним в інструментарії науковців, дозволяючи в значно більш розширеному форматі вивчати біографію як феномен [1, 2, 3]. Нагадаємо, що в сучасній українській історіографії «біографічний світ» інтерпретується як «культурний світ» людини, її «комунікаційна модель», «культурний простір, у якому особа переміщується між професійною та побутовою, приватною та публічною сферами» [3, с. 79].

Біографічний світ Л. А. Бойд (1887–1972) — відомої американської мандрівниці й фотографа — являє собою неабиякий інтерес для сучасного українського суспільства. На перший погляд, ця жінка була далекою від України, української культури та її автентичності. Але, як не дивно, у біографії Л. А. Бойд був період, коли її внутрішній світ зустрівся зі світом українським і став своєрідним перетином двох культур — американської та української.

У вітчизняному науково-публіцистичному дискурсі практично відсутні дослідження, присвячені цій неординарній особі, окрім белетристичних оглядів, що зовсім недавно з'явилися у мережі Інтернету [6]. Сьогодні лише англomовне наукове середовище демонструє епізодичний інтерес до незвичного життя Л. А. Бойд [4, 5].

Луїза Арнер Бойд народилася у Каліфорнії в заможній і впливовій родині. Після смерті батьків і двох рідних братів вона залишилася самотньою. Вона не була одружена, не мала власної родини. Л. А. Бойд відома передусім як дослідниця Гренландії й Арктики. Упродовж 1926–1955 рр. вона брала участь у семи Арктичних експедиціях. Її називали «Леді Арктика», «Королева льоду», «Діана Арктики», «Крижана леді».

Серед подорожей була одна, що перебувала поза загальним контекстом арктичних експедицій. У 1934 р. Л. А. Бойд було обрано делегаткою Міжнародного географічного конгресу у Варшаві. У такому статусі вона приїхала до Польщі, до складу якої на той час входили західноукраїнські землі. Упродовж трьохмісячної подорожі польською провінцією Л. А. Бойд відвідала багато західноукраїнських населених пунктів, безперервно фотографуючи повсякденне життя, традиції, елементи народної культури. Львів також потрапив до переліку міст, які їй вдалось відвідати.

Результатом подорожі стала унікальна колекція фотографій, що нараховує понад 2000 світлин. Основний масив цих фотографій у діджиталізованому вигляді зберігається в бібліотеці університету Вісконсін-Мілуокі в США [7].

Саме ця колекція світлин є відправною точкою дослідження та інструментом осягнення одного із сегментів біографічного світу Луїзи Арнер Бойд. Пропонується розглянути біографічний світ цієї все ще маловідомої в Україні жінки крізь оптику її фотокамери, яка зафіксувала українську дійсність початку 1930-х років. Перепрочитуючи світлини майже столітньої давнини, спробуємо зрозуміти зафіксовані й приховані контексти і на цій основі змодельовати бодай окремі елементи внутрішнього світу їхньої авторки.

Що дає підстави в такий спосіб інтерпретувати колекцію, розглядаючи фотографії передусім як відображення внутрішнього світу того, хто був їхнім автором? Пригадаємо відомого французького семіолога Ролана Барта, котрий кожен фотографію пропонував розглядати як «фотографічне послання», що має бути не лише прочитано, а й декодовано за допомогою власної системи.

Але про що чи про кого розповідає це «фотографічне послання», що є пріоритетним у ньому: зображення / сюжет чи, можливо, особа автора, який перебував по іншу сторону камери, і тінь якого невідступно переслідує колись створений ним фотографічний витвір? Зрозуміло, що однозначної відповіді на це питання не існує. Пріоритетність, очевидно, визначається метою, яку переслідує дослідник. Проте беззаперечно, що у «фотографічному посланні» особа автора є не менш важливою, аніж сюжет. Адже фотографія — це один із різновидів авторського тексту. Різноманітний, складний, багатосюжетний, він є, свого роду, візуалізацією внутрішнього голосу й світу автора, відтворенням його особистісної картини навколишнього середовища.

До цього спостереження додамо, що кожна епоха пропонує своє прочитання, а скоріше — перепрочитання залишених у спадок колекцій, фотографічних у тому числі. Час, місце, настрої, смаки суспільства, культурні тренди епохи є чинниками, що привносять нові сенси як у самі зображення безпосередньо, так і змушують під іншим кутом зору сприймати й аналізувати авторів світлин.

Погляд американки на західноукраїнську дійсність початку 1930-х років крізь об'єктив фотокамери постає актуальним для

сьогодення в різних контекстах. Передусім колекція має суттєвий елемент евристики. Вона знайомить з маловідомим епізодом у житті Л. А. Бойд, без якого її біографія мала б зовсім іншу конфігурацію. Колекція значно розширює уявлення про цю жінку, репрезентуючи її бачення світу. Вона була захоплена не лише арктичними територіями, але, як свідчать світлини, й західноукраїнським соціумом, який для неї став своєрідним відкриттям і мав не менш екзотичний вигляд.

Колекція репрезентує Л. А. Бойд як талановиту майстриню фотографічного мистецтва, котра змогла відобразити художню естетику першої третини ХХ ст. й культурні тенденції епохи. Водночас світлини демонструють тогочасний інтерес до фотографії як різновиду мистецтва, здатного зафіксувати моменти життя в розмаїтті його проявів і віддзеркалити внутрішній світ людини, не втручаючись у його реконструкцію.

Свого часу, перед тим, як вирушити в арктичні експедиції, Л. А. Бойд навчалася фотографії у відомих майстрів [3, с. 483]. Беззаперечною перевагою її майстерності було гостре відчуття атмосфери простору, який потрапляв в об'єктив камери. Властивість віднайти найбільш яскраві сюжети, побачити знакові місця, вловити відтінки емоцій на обличчях своїх героїв були зумовлені особистими природними рисами характеру, які врешті-решт визначили її життєвий вибір і біографію в цілому.

Колекція відображає погляд американки на українське суспільство. Ба більше, візуальна панорама українського міського соціокультурного простору постає крізь оптику сприйняття Л. А. Бойд як представниці американського суспільства 1930-х років, яке на той час переживало, як відомо, епоху Великої депресії.

У фокусі її фотокамери не випадково опинилася Площа Ринок, одне з головних історичних місць Львова. Л. А. Бойд сприймає ринок як багатовимірний символ культури, соціуму, традицій. Для неї ринок — це масштабне соціальне явище й місце зустрічі провінційної та урбаністичної культури. Ринковий простір Львова представлений у колекції розмаїттям численних сцен. Він не схожий на знайомі Л. А. Бойд урбаністичні ландшафти Америки і Європи й водночас віддзеркалює глибокі соціальні деформації, що особливо загострилися на хвилі світової економічної кризи й напруженої політичної ситуації міжвоєнного періоду.

Український соціум, яким його зафіксувала Л. А. Бойд, передусім позначений контроверсійністю й нашаруванням

провінційності. Мисткиня акцентує свою увагу саме на тих сюжетах, які демонстративно позиціонують економічну маргінальність західноукраїнських територій (вози з худобою на вулицях Львова, сільські жінки босоніж на ринку, неохайність зовнішності продавців на ринку тощо).

Водночас колекція позначена яскравими гендерно чутливими епізодами, які маркують ідентифікацію авторки світлин. У полі зору Л. А. Бойд опинився цілий спектр західноукраїнських жінок. Сюжети на світлинах є яскравою демонстрацією її загостреного інтересу не лише як мандрівниці, географа та фотографа, а, перш за все, як жінки до жіночої частини західноукраїнського соціуму.

Особливо цікавою в цьому контексті є серія фотографій під назвою «Жінки на ринку у Львові»: калейдоскоп світлин жіночих образів разом із калейдоскопом сільськогосподарської продукції, яку жінки продають. Портретна галерея українок-селянок постає своєрідним колективним портретом жіночої половини західноукраїнського суспільства з цілим комплексом його тогочасних соціокультурних суперечностей. Жіночі портрети чимось подібні й водночас відмінні один від одного. Майже всі жіночі обличчя відображають сліди важкої праці та байдуже ставлення до своєї зовнішності. Особливо гостро це зафіксовано на портретах жінок старшого віку.

Фотокамера Л. А. Бойд зафіксувала також суттєву відмінність між жителями міста й мешканками сільської місцевості. Жінки відрізняються, перш за все, одягом і виразом облич. Львів'янки на світлинах мають зазвичай стильний одяг, туфлі на підборах, капелюшки, прикраси. На відміну від жінок-селянок, вони вдягнені у відповідності до тогочасної моди. Зовнішність жінок сільської місцевості, навпаки, свідчить, що мода для них майже не існує. Вони не звертають на неї уваги, ігноруючи час і його вимоги до моди. Ці сюжети особливо яскраво відображені на світлинах, адже для самої Л. А. Бойд, яка завжди, незалежно від віку, виглядала на фото елегантною дамою, вони були суттєво важливими.

Таким чином, фіксуючи моменти життя західноукраїнського соціуму як певні культурні коди, колекція фотографій водночас розкриває світоглядні орієнтири, преференції та художні смаки, що є маркерами біографічного світу Л. А. Бойд як американки, представниці тогочасної епохи, фотографа й жінки, самореалізація якої відбулася завдяки численним географічним експедиціям.

1. Будзар М. М. «Друга стаття»: біографічний світ жінок із роду Галаганів. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. 2020. № 20. С. 17–38.
2. Буряк Л. І. Емоції на тлі еміграційного повсякдення (штрихи до біографічного світу Мілени Рудницької). *Бібліотека. Наука. Комунікація*. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 6–8 жовтня 2020 р.) / НАН України, НБУВ. Київ, 2020. С. 446–449.
3. Колесник І. І. Біографічний світ Тараса Шевченка. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 78–99.
4. Москалюк К. Скарби з фотокамери Луїзи Бойд. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/skarbi-z-fotokameri-luyizi-boyd/>
5. Kofarowski J. "From Boots on til Boots off": Collecting Greenland with Explorer Louise Arner Boyd (1887–1972). *Collections. A Journal for Museums and Archives Professionals*. 2018. Vol. 14. Number 4. Pp. 477–496.
6. Kofarowski J. *Polar Adventure of a Rich American Dame: A life of Louise Arner Boyd*. Toronto : Dundurn Press, 2017. 367 p.
7. University of Wisconsin Milwaukee (UWM) Libraries Digital Collections. Retrieved from. URL: <https://uwm.edu/lib-collections/>

UDC 929-055.2:930.1

Larysa Buriak,

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Leading Research Associate,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

larysa.buryak@gmail.com

LOUISE ARNER BOYD'S PHOTOS COLLECTION AS AN ELEMENT OF THE BIOGRAPHY WORLD

The biographical world of the American traveler and photographer L. A. Boyd is analyzed through the optics of a collection of her photographs reflecting Western Ukrainian society in the early 1930-s.

Keywords: biographical world, collections, photographs, Louise Arner Boyd, Western Ukrainian society.

Конфігурація біографічних репрезентацій: зміна пріоритетів на тлі соціокультурних перетворень світу

УДК 8(09)883

Бондарева Олена Євгенівна,

<https://orcid.org/0000-0001-7126-452X>,

докторка філологічних наук, професорка,

головна наукова співробітниця,

кафедра української літератури, компаративістики

та гринченкознавства,

Інститут філології,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

o.bondareva@kubg.edu.ua

ДРАМАТУРГІЧНА БІОГРАФІКА В КОНТЕКСТІ ВИДАНЬ СУЧАСНОЇ ДРАМАТУРГІЇ

Аналізуються тенденції розвитку сучасної української біографічної драматургії з урахуванням загальної специфіки літературної біографії, особливостей драматургічної біографіки та її метадраматургічних контекстів.

Ключові слова: біографіка, біографічна п'єса, артистизм, театральні репрезентації, корпусні тексти.

Від часів «ювілейної» п'єси радянських часів дискурс української біографічної драми зазнав інтенсивних структурних та смислових змін, на відміну від західноєвропейського драматургічного контексту, де драма «вже давно розчинила будь-яку біографічну особистість у світі розмитой ідентичності» [3, с.282], сучасна українська драматургічна біографіка виступає унікальним

текстовим корпусом, якому сьогодні в національних літературах ХХІ століття практично не існує аналогів.

Логіка моєї доповіді — це своєрідний принцип вирви: від загальних специфічних рис літературно-художньої біографіки до специфіки драматургічного біографічного тексту й актуалізованих ним нових форм біографічної репрезентації, зрештою — до корпусних форм організації сучасної української біографічної драматургії і тих типів контекстів, з якими ми при цьому маємо справу.

Специфічні риси художньої / літературної біографії:

1) Докладно розроблене Сергієм Аверінцевим поняття «біос» (будь-яка історія життя) переосмислюється як «ейдос біос» (спосіб життя) та «ейдос біос етос» (спосіб життя, базований на цінностях).

2) Біографія одного митця, створена іншим митцем, інспірує накладання модусів і дуже різних контекстів, внутрішньожанровий «конфлікт філологічної співтворчості».

3) Дослідження й евристика, інтерпретація наближається до мистецтва філологічного аналізу.

4) Синтезування ритуально-прецедентної, імперативної та okazіональної картин світу, через які в художніх практиках відповідно маніфестуються міфологічне сказання, притча й анекдот.

5) Велика увага до приватного життя й внутрішнього голосу публічної особи.

6) Творчість / діяльність стає одним із провідних персонажів художнього тексту.

7) Підкреслена драматизація окремих сцен і епізодів, чим виявляється неабиякий драматургічний потенціал будь-якої літературної біографії.

Специфічні риси драматургічного біографічного тексту:

1) Стислі обсяг і час, «тиск пришвидшеної дії» [1, с. 188].

2) «Інша» форма літературного твору: з одного боку — спрощена («репліковані масиви — інколи інсценізовані запозичені чи удавані цитати, відсутність описовості, мінімалізований або вповні редукований авторський голос, спресованість мовленнєвої дії та її афектація» [1, с.188]), з другого боку — гранично ускладнена («вірогідність неспівпадіння точок відліку біографічного персонажа, його прототипу, драматурга й читача / глядача, неможливість для

імпліцитного автора обстоювати власну точку зору перед реципієнтом безпосередньо через текст (натомість низведена на пунктирний рівень дискурсу)» [1, с. 188]).

3) Текст розкривається крізь призму гри й артистизму: акцентація, афектація, візуалізація слова, позірна штучність мізансценування.

4) Стратегії формування образу протагоніста: героїзація, міфологізація, мучеництво, жертвність, трикстерізація, альтернативна біографія.

5) Сценічна поведінка драматургічного героя спирається на моделі: ініціації героя, повернення героя, жертвного заклання, драматургії дискурсу.

6) Вербальний ряд, який можна «оживити», «розіграти», «перформатизувати».

7) Публічна відкритість сценічної дії — відтак персонаж опиняється в додаткових концентричних колах публічності.

8) Проблеми з присутністю в тексті автора, адже авторська маска біографа старанно прихована.

9) Діалогічна природа тексту, навіть монологічного.

10) Надзвичайно розлоге інтертекстуальне тло.

11) Певні типи драматургічної інтриги.

12) Особливий тип розв'язки.

13) Образ протагоніста тиражується засобами внутрішнього роздвоєння, паралельних біографій, інтелектуальних дискусій з попередніми художніми текстами, перетіканням одного образу в інший. Тут спрацьовують як взірцеві типи художньої біографії, запропоновані найдавнішими літературними традиціями (порівняльна, агіографічна, семіотична біографії), так і сучасний тип — метатеатральна біографія.

Саме в такий спосіб формулюються «нові модуси театральних репрезентацій: дискутабельність, провокативність, релятивність факту, особистісна інтерпретація, поліморфність, нелінійність, можливість перформативно створити палімпсест» [2, с. 186].

Такі характеристики засвідчують, що сучасна українська біографічна драма вже є не власне художньою біографією, а інтенсивною формою комунікації в культурі.

Специфічні типи контексту, які створює корпусність текстової організації:

1) Окремий текст актуалізує переважно внутрішньотекстові контексти й інтертексти або ж апелює до інших синхронних драматургічних текстів, присвячених цьому ж протагоністу (наприклад, книга «Куліш» Володимира Діброви резонує з п'єсою «Кулішевий первоцвіт» Анатолія Покришеня та іншими біографічними драмами про Панька Куліша).

2) Біографічний текст з документальними ілюстраціями та супровідними матеріалами (наприклад, книга «Олена Теліга. АБО-АБО», до якої, окрім однойменної п'єси Наталії Лісової та Інни Павлюк, включено кілька поезій Олени Теліги, кілька аналітичних статей, спогади, розлогі й докладні фотодобірки: першу присвячено життю поетки, другу — життю вистави за презентованою п'єсою).

3) Версії одного тексту, включеного в різні контексти (драматургічний текст про Степана Бандеру в Ярослава Верещака, який пережив різні текстові версії під назвами «Стефко продався мормонам», «Відважний гайовий», «Ішов відважний гайовий», «Проба», «Проба (С.Б.)», «Стефка», «Стефко», «Проба (Степан Бандера)», «Дорога до Раю», «Пекельна дорога до Раю». Через ігрові стратегії розмова про Степана Бандеру стає легкою та невимушеною, а історична постать — адаптованою до загального й персонального переосмислення.

4) Перформативний драматургічний текст (наприклад, літературна версія сценічної вистави «Подружжя», створена режисером Романом Веретельником і актрисою Галиною Стефановою). Такий текст від вистави до вистави зазнає інтерпретацій, аби стати досконалим. До того ж, сама мистецька подія «обростає» рефлексіями від творців вистави, і Галина Стефанова розповідає, як шукала листування Ольги Хоружинської та Івана Франка, як знайомилася з його науковими інтерпретаціями, як знаходила ключі до перенесення гострих моментів листів на сцену, як разом із Романом Веретельником зустрілися із Роландом Франком, який погодився стати одним із «голосів» вистави (кілька разів наживо, а потім — у відеозаписах), завдяки чому вдалося створити як для акторів, так і для глядачів «відчуття спільної присутності в родині Франків» [4, с. 196–198].

5) Потенційно драматургічний прозовий текст-бестселер, адаптований театром у сценічний текст («Мадам Пилінська і

таємниця Шопена» Еріка-Емманюеля Шмітта в перекладі Івана Рябчія), який стає блискучою виставою «Таємниця Шопена» в київському театрі «Сузір'я».

6) Авторська книга-концепція: книги п'єс «П'єси про великих» Валерія Герасимчука (10 п'єс про митців), «Мазепа, Шевченко, Бандера — духовний тризуб українця» Володимира Петранюка (три п'єси про тих, кого автор вважає «батьками» української національної ідеї), «Поцілунок самотності (П'єси з життя українських митців)» Романа Горака (14 п'єс про українських митців, причому кілька з них — про Івана Франка), «Літературні обличчя на тлі історії Чернігівщини» Анатолія Покришеня (три п'єси про митців, пов'язаних із сіверською землею).

7) Авторська колекція біографічних п'єс: Валерій Герасимчук, окрім книги «П'єси про великих», також створив цілий роман у п'єсах «Репін», у якому біографія Репіна постає через його картини. Цей досвід засвідчує бажання сучасних українських драматургів не лише експериментувати, але й підходити ґрунтовно до біографічних постатей, бути одночасно не стільки митцями, скільки одночасно істориками, соціальними філософами, культурологами й впливати на формування суспільно значущих цінностей.

8) Біографічна антологія («Таїна буття»). Антологія працює як складний текстовий корпус, усі дискурси якого взаємопов'язані — а відтак виникає унікальна можливість вписувати біографічного персонажа в найрізноманітніші контексти поза межами самого драматургічного твору.

9) Небіографічна антологія: біографічна п'єса Неди Нежданої «OTVETKA@UA», включена до антології «Лабіринт із криги та вогню», стає віддзеркаленням інших, небіографічних контекстів — Революції гідності й нової російсько-української війни.

10) Видавнича серія («Колекція театральна» Видавництва Анетти Антоненко включає біографічні драми Збігнева Герберта «Печера філософів», Віди Огненович «Мілева Айнштайн», Еріка-Емманюеля Шмітта «Зрада Айнштайна») — повертає нас на початок розмови, адже у світі знову актуалізується увага до біографічних драматургічних творів.

Останній пункт засвідчує, що не лише в Україні, а й у світі знову актуальним є запит на драматургічну біографіку, адекватну естетичним запитам ХХІ століття.

1. Бондарева О. Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання: монографія. Київ: Четверта хвиля, 2006. 512 с.

2. Бондарева О. Театр кодує історію, або як стратегії “театру в театрі” працюють на переосмислення біографічних персоналій. *International scientific and practical conference “Philological sciences and translation studies: European potential”*: conference proceedings, July 9–10, 2021. Wloclawek: Baltija Publishing, 2021. P.184–187.

3. Залеська Онішкевич Л. Персонажі і проблеми ідентичності: історія, нація, релігія і гендер в українській пострадянській драматургії. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. С. 279–292.

4. Стефанова Г. Біографічна драма: одна з моделей (листування Ольги Хоружинської та Івана Франка як драматургічна основа біографічно-документальної вистави «Подружжя»). *Курбасівські читання*. Наук. вісник. Київ: НЦТМ ім. Леся Курбаса. 2020. № 5. С. 194–204.

UDC 8(09)883

Olena Bondareva,

<https://orcid.org/0000-0001-7126-452X>,

Doctor of Philology, Professor,

Chief Researcher,

Department of Ukrainian Literature,

Comparative Studies and Grinchenko Studies,

Institute of Philology,

Borys Grinchenko Kyiv University,

Kyiv, Ukraine

o.bondareva@kubg.edu.ua

DRAMATIC BIOGRAPHY IN THE CONTEXT OF PUBLICATIONS OF MODERN DRAMA

Trends in the development of modern Ukrainian biographical drama are analyzed, taking into account the general specifics of literary biography, features of dramatic biography and its metadramaturgical contexts.

Keywords: biography, biographical play, artistry, theatrical representations, corpus texts.

УДК 929:82-9;792

Шаповал Мар'яна Олександрівна,

<https://orcid.org/0000-0001-6814-2644>,

докторка філологічних наук, доцентка,

професорка,

кафедра історії української літератури,

теорії літератури та літературної творчості,

Навчально-науковий інститут філології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

m.sharoval@knu.ua

НАРАТИВНА РЕКОНСТРУКЦІЯ БІОГРАФІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

У доповіді розглядаються доцільність і можливості застосування наративного підходу до сучасної української драматургії з метою виявлення засобів реконструкції метажанру художньої біографії.

Ключові слова: художня література, художня біографія, біографічна драматургія, сучасна драматургія, наратив, метажанр, візуальне.

У фахових літературознавчих словниках наратологію визначено як літературознавчу дисципліну, що оформилася в 60-ті рр. минулого століття внаслідок ревізії структуралізму під впливом комунікативних уявлень про природу мистецтва. Ця дисципліна зберегла увагу до «глибинної структури», що закладена в основу будь-якого художнього твору, але головний акцент у ній зроблено на процесі реалізації цієї структури в діалогічній взаємодії автора й читача. Предметом наратології традиційно вважалася реалізація оповідності у прозовому тексті. Але відомий «Словник театру» П. Паві, містить статті «Наратор» [1, с. 269] і «Нарація» [1, с. 270] де сказано, що оповідь, окрім іншого, репрезентує факти низкою жестів і сценічних образів. «Нарація “демонструє” фабулу в її часовому вимірі, встановлює послідовність дій та образів. За Бенвеністом і Женеттом нарація є або розказаною історією (сукупність розповідних змістів) або “дискурсом” чи “оповіддю”, що розказує дійство», — пише автор словника [1,

с. 270]. Таким чином нарація витворюється з історії або, у більш звичній нам термінології, з фабули.

П. Паві вважає, що нарація протистоїть не дії, як часто думають, а описові, тоді як дія в театрі і є нарацією. «У театрі опис досягається візуальними подіями, тоді як оповідь (нарація) здійснюється дією, процесом послідовного розвитку мотивів фабули» [1, с. 271]. З цього визначення бачимо, що поняття наративності орієнтується не на присутність у тексті посередницької ланки, що її називають оповідачем, розповідачем чи наратором, а на певну структуру викладеного матеріалу. Відомий наратолог В. Шмід також вважає, що «...нарративними, в структуралістському значенні слова, є твори, котрі подають історію, в якій зображено подію» [2, с. 13]. З цієї точки зору нарративними виявляться не лише роман, повість і розповідь, але також і п'єса, кінофільм, балет, пантоміма, картина, скульптура тощо, оскільки зображеному в них притаманна часова структура та зміна ситуації» [2, с. 19].

Щодо статусу оповідача драматургічного і театрального нарративу в того ж П. Паві подибуємо цікаве спостереження: таким оповідачем він вважає режисера, що й розповідає історію в театрі засобами театру. Це дещо незвична інтерпретація, адже традиційно ми говоримо про оповідача в епічному театрі, але не в класичному, де автор ніби самоусувається за жанровим визначенням. Якщо ж має місце значна епізодія драматичного твору (епічний театр), у його структурі може з'являтися оповідач як одна з ролей автора, як посередник між автором і зображуваним світом, якій делегується мовлення. Зміст цього мовлення може збігатися або розходитися з авторською позицією, але незалежно від цього ми інтерпретуватимемо такого персонажа як оповідача. Пам'ятаємо, що в класичній драматургії носіями прямого авторського слова вважають лише резонера й ремарку. Тому надавати режисерові статусу медіатора-оповідача є кроком до розбору вистави як театрального нарративу.

Найпростіший огляд сучасних наукових дискурсів підказує, що нарративний підхід давно перетнув межі літературознавства, де застосовувався для аналізу епічних творів, і зробив крок назустріч історії, філософії, психології та іншим наукам — у міждисциплінарний простір. Отже, буде цілком доречним скористатися здобутками наратології для аналізу драматургії, а також виявляти нарративні структури в театрі, де вони мають асоціюватися з суб'єктивністю та подієвістю. Цими заувагами ми певною мірою виправдовуємо

нарративний підхід для частини дослідників театру, оскільки у театрознавстві саме слово «нарративний» побутує переважно в негативній конотації і означає драматургічний або театральний текст, позбавлений дії, вербально перевантажений, несценічний.

Сказане повною мірою стосується сучасної біографічної драматургії та її театральної репрезентації. Оскільки особистий життєвий шлях індивіда вважався одним із найцікавіших сюжетів у європейській культурі завжди, то художня біографія стала метажанром, який охопив тексти різних родів і видів як словесного, так і похідних від нього мистецтв (театр, кіно), зокрема жанри драматургії, які сукупно часто називають «біографічною драмою». Але якщо точніше висловлюватися, то йдеться про художню реконструкцію біографії засобами драматургії і театру (кіно). Одним із найважливіших засобів цієї реконструкції є драматургічний нарратив.

Сучасна українська драматургія має значний масив текстів, у яких тією чи іншою мірою здійснено реконструкцію біографії засобами нарративу. Найчастіше нарративізується біографія митця, інтелектуала, державного або релігійного діяча. До «бюдраматургії» долучилася своєю творчістю переважна більшість сучасних українських драматургів. Останнім часом уперше або в новій редакції різними шляхами оприлюднили п'єси Тамара Альохіна, Анна Багряна, Ярослав Верещак, Олександр Гаврош, Валерій Герасимчук, Тетяна Івашенко, Олена Клименко, Олег Миколайчук-Низовець, Неда Неждана, Станіслав Росовецький, Григорій Штонь та ін.

Крізь оптику драматургічного нарративу спостерігаємо, що художня біографічна драматургія, що вийшла з-під пера цих письменників, відмовляється від мімезису на користь дієгезису; засновується на стійких причинно-наслідкових зв'язках, що є ознакою оповідності; передбачає фікційну особистість, наділену свідомістю; демонструє мережу точок зору, виражених персонажною структурою; не обходиться без конфлікту; епізує дійство; показує особисту історію в контексті культури. Вона корелює з театром і кіно, виходячи в площини інших медіа, ставить у фокус свого інтересу людину з її емоціями, цінностями, переконаннями. Таким чином, ресурси нарративу дають змогу розгледіти причину інтересу реконструкції біографії можливостями драматургії: цей інтерес полягає, крім іншого, у нарративній природі і драми, і біографії — він ґрунтується на оповіді, що є транслятором людського досвіду.

У найвужчому сенсі ми можемо говорити про наративізацію (епізацію) біографічної драматургії в окремих театральних формах, що наслідують поетику епічного театру, а також зовсім традиційні способи оприявлення наративу — репліки вісника, резонера, оповіді про події, що мають залишитися за сценою, а також ремарки, коментарі хору тощо. Якщо розглядати наратив ширше, у межах посткласичної наратології, зі структуралістської точки зору ним є будь-яка репрезентація події, адекватна для певного медіа.

Художні наративи були й залишаються найкращим способом збереження і транслявання не лише про світ зовнішній щодо людини, а, насамперед, це спосіб організації її внутрішнього світу та її самоідентифікації. За умов зростання частки візуального контенту наративізовані біографії будуть утворюватися й передаватися переважно у візуальних формах, що має бути враховано в наукових підходах.

1. Паві П. Словник театру. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. 640 с.

2. Шмид В. Нарратология. М. : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

UDC 929:82-9;792

Mariana Shapoval,

<https://orcid.org/0000-0001-6814-2644>,

D.Sc. (Philology), Associate professor,

Professor of Department of Ukrainian Literature History,

Theory of Literature and Literary Creativity

Educational and Scientific Institute of Philology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

m.shapoval@knu.ua

NARRATIVE RECONSTRUCTION OF BIOGRAPHY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN DRAMA

The report considers the expediency and possibilities of applying a narrative method to contemporary Ukrainian drama for the purpose to identifying ways of reconstruction of the meta-genre of fictional biography.

Keywords: fiction, fictional biography, biographical drama, contemporary drama, narrative, meta-genre, visual

УДК 929+82-31](050)(477)

Котлярова Тетяна Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

молодша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

kotliarova@nbuv.gov.ua

«ГЕРОЙ МОГО РОМАНУ»: ПОСТАТІ СУЧАСНИХ РОМАНІСТІВ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «СЛОВО І ЧАС»

Розглянуто публікації журналу «Слово і Час» останніх 5 років, у яких представлено деяких сучасних романістів та їхню творчість. Показано творчий інструментарій критиків.

Ключові слова: журнал «Слово і Час», роман, (авто)біографія, романіст, критик.

Роман належить до великих, епічних жанрів літератури, і якщо певні час і місце народжують письменників, які творчо реалізують себе в романістиці, то це є виявом епічності реального життя як джерела та натхненника для митців. Роки незалежності України — це вже багата історія, сповнена, зокрема, і трагічних сторінок, одну з яких ми переживаємо наразі. Осягнення, а значить і початок її белетризації, можна очікувати дуже скоро. Візьмемо для прикладу тему Революції гідності та російсько-української війни на Сході України. На початку 2020 р., тобто через 6 років після початку подій, Ніна Герасименко, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, проаналізувала близько 20 лише найяскравіших романів на цю тему в статті «Новий герой сучасної воєнної прози (на матеріалі книжок про Майдан та війну на Донбасі)» [2]. А загалом за цей період, за свідченням Ганни Скоріної, тільки про війну було видано близько 600 книжок різних жанрів/видів (проект «Книги_про_війну»: <https://www.facebook.com/groups/warbookua/announcements>).

Література є дзеркалом життя, а літературознавство — дзеркалом літератури. Які ж сучасні романісти відбиваються в цьому подвійному

дзеркалі? Погортавши часопис «Слово і Час» за останні 5 років, назвемо лише кілька сучасних письменників, яким присвячені розлогі публікації: Валерій Шевчук, Володимир Лис, Марина Гримич, Володимир Шкляр, Йосип Струцюк, Ольга Слоньовська, Галина Тарасюк, Роман Дідула. Часопис пропонує читачам насамперед творчі портрети літераторів — демонструє авторську майстерність, акцентуючи на особливостях письма, але трапляються публікації, які показують (досить повно або фрагментарно, пунктирно) життєвий шлях та особистісні риси митців.

Є в часописі категорія статей, у яких, на перший погляд, об'єктом вивчення є лише літературний твір, однак уважне прочитання публікації дає часом неочікуваний матеріал. Критик окремими штрихами змальовує особистість письменника, висвічує не тільки його авторські підходи, а й риси характеру. Такі «перлини» не повідомляють біографічних даних, але яскраво — не силуетно, а рельєфно — представляють письменницький образ. Тетяна Белімова в літературно-критичній статті «“Клавка” — роман про літературу, кохання й Київ» [1] так показує авторку твору Марину Гримич: документи «опрацювала із сумлінністю та знаннями фахового історика» [1, с. 116], «майстерно відтворює» [1, с. 117], «широ ділиться», «любовно описує», «скрупульозно, година за годиною відтворює чотириденний захід у СПУ» [1, с. 118] тощо.

Складніші завдання постають перед критиками, коли вони беруться аналізувати автобіографічні романи, адже герой роману — це одночасно і його автор. Тут важливо «витримати дистанцію» — знайти спосіб розмежувати автора й героя. Як пише Наталя Мафтин, «у романі живе друге “я”, не ідентичне авторові: “я” письменника виявляється тільки в його книжках, незважаючи на те, що тою чи тою мірою всі письменницькі твори є автобіографічними, вони все ж становлять “правдиву вигадку”» [4, с. 116]. Водночас для реципієнта, який прагне ближче познайомитися з письменником, глибше його пізнати, роман-автобіографія дає надзвичайно поживний ґрунт для дослідження особистості митця. Галина Насмінчук, аналізуючи творчість Галини Тарасюк, зокрема її романи «Між пеклом і раєм» та «Смерть — сестра моєї самотності», на початку статті «Автобіографічний роман Галини Тарасюк у діалозі з філософією екзистенції» [5] проводить проєкцію між біографією письменниці

та її творчістю, а далі в дослідженні ретельно вказує, де читачеві зустрінеться «активно експлуатована першоособова нарація, яка творить ефект присутності авторського alter-ego в образі оповідача» [5, с. 57]. Тим самим літературознавиця підтверджує загальноприйнятий в українській критиці тезис про Г. Тарасюк «як про авторку активну, гостро соціальну, мужню та безкомпромісну», яка цими рисами «охоче наділяє і своїх героїв» [5, с. 56].

Докладну інформацію про сучасних романістів знаходимо в ювілейних публікаціях. Вони, як правило, супроводжуються біографічними довідками, більш чи менш повними, вичерпно характеризують творчість письменника, його ідіостиль, часом дають уявлення про його людські чесноти — словом, формують різноплановий наратив про особу. За приклад можна взяти розвідку Віктора Вербича «Художня правда Йосипа Струцюка: ключ до української сутності» [2], приурочену до 85-річчя письменника. Біографічна довідка з портретом стисло презентує життєвий шлях Й. Струцюка, його творчість і громадсько-культурну діяльність, а сама стаття розкриває деталі біографії та, досліджуючи твори зі збірки «На березі крутіжу», вводить читача журналу до майстерні митця, вірного «традиції реалістичного письма» [2, с. 80], кожна книжка якого — «довірлива, непатетична, щира оповідь» [2, с. 84], де «усе мовлено максимально відверто, без жодного натяку на самообман» [2, с. 86]. «...Ця сувора правда, у поєднанні з талантом, — сутність слова й чину письменника-громадянина Йосипа Струцюка» [2, с. 86], — доходить висновку критик.

Отже, журнал «Слово і Час» протягом п'ятьох останніх років актуалізував для своїх читачів творчість цілої когорти наших сучасників, які реалізують себе в романістиці. Зрозуміло, в кожного з митців власна манера письма, свій талант і життєвий досвід, внутрішній емоційний і когнітивний світ, але є те, що їх об'єднує: вони відтворюють реалії та реальність, показують почуття та чуттєвість, прагнуть правди та правдивості. Зрештою, вони здатні на пророчі прозріння — так само й критики, натхненні їхніми творами. В. Вербич пише: «Мацеха (головний герой роману Й. Струцюка “По дорозі до Савур-могили”, учасник війни на Донбасі. — Т. К.) розуміє, що наразі, хай і вершаться пекельні жнива смерті, — тільки „заспів“ у сюжеті війни з найлютішим і найпідступнішим ворогом.

Адже, за остаточним рахунком, нині й упродовж найближчих років саме на теренах України, яка платить найдорожчу ціну за право бути собою, вирішується доля Європи. Хоч остання, схоже, цього так і не може цілком зрозуміти» [2, с. 82]. Три роки тому ці слова, напевне, пройшли повз увагу багатьох читачів журналу, але нині їх чує і відчуває кожний з нас...

1. Белімова Т. «Клавка» — роман про літературу, кохання й Київ [Гримич М. Клавка. Київ : Нора-Друк, 2019. 336 с.]. *Слово і Час (далі — СіЧ)*. 2019. № 10. С. 116–122.

2. Вербич В. Художня правда Йосипа Струцюка: ключ до української сутності. *СіЧ*. 2019. № 7. С. 78–86.

3. Герасименко Н. Новий герой сучасної воєнної прози (на матеріалі книжок про Майдан та війну на Донбасі). *СіЧ*. 2020. № 2. С. 55–67.

4. Мафтин Н. Мости пам'яті, або ж Про тих, кому судилося вирватися з пастки [Слоньовська О. Упольоване покоління: роман у 2 кн. Київ : Видавництво «Український пріоритет», 2017. 752 с.]. *СіЧ*. 2018. № 1. С. 113–116.

5. Насмінчук Г. Автобіографічний роман Галини Тарасюк у діалозі з філософією екзистенції. *СіЧ*. 2018. № 10. С. 55–65.

UDC 929+82-31](050)(477)

Tetiana Kotliarova,

<https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

Junior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

kotliarova@nbuv.gov.ua

"THE HERO OF MY NOVEL": FIGURES OF MODERN NOVELISTS ON THE PAGES OF THE JOURNAL "SLOVO I CHAS" ("WORD AND TIME")

The publications of the journal "Slovo i Chas" ("Word and time") for the last 5 years is researched. In these ones some modern novelists and their writings are presented. Creative tools of the critics are described.

Keywords: journal "Slovo i Chas" ("Word and Time"), novel, (auto)biography, novelist, critic.

УДК 37.013.73:929

Литвинюк Людмила Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0001-7986-161X>,

кандидатка педагогічних наук,

завідувачка,

кафедра філософії і економіки освіти,

Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського,

Полтава, Україна

lytvyniuk@pano.pl.ua

НЕКРОЛОГ ЯК ЕКСПРЕС-БІОГРАФІЯ

Розглядається поняття «некролог», стан досліджень некролога в гуманітарному знанні, змістові формули написання й можливості використання в освіті дорослих.

Ключові слова: некролог, життя, біографія, експрес-біографія, автонекролог, біографічне навчання.

Увага до теми некролога пов'язана із розглядом біографічних реконструкцій і некрологічної культури суспільства.

У цих замітках маємо на меті з'ясувати зміст поняття «некролог», стан дослідження некролога в гуманітаристиці, виявити способи написання некрологічних текстів і з'ясувати можливості звернення до жанру некролога при здійсненні біографічного навчання у вищій і післядипломній педагогічній освіті.

Некрологічні тексти є одним зі складників некрологічного дискурсу, до якого входять різні практики поминання померлих.

Термін «некролог», як зазначається в етимологічному словнику, походить від грецьких слів «νεκρός», у перекладі — «мертве тіло» та «λόγος», пов'язаного з «λόγος» — слово, розповідь [1, с. 68].

В енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона некролог тлумачиться як «невеликий твір, присвячений огляду діяльності та характеристик нещодавно померлої людини» [2, с. 861]. Історія розвитку некролога розкривається дослідниками в сукупності різних його форм: від запису імен у церковних книгах для відправлення молитви за померлими, надгробних промов і літературних поетичних панегіриків до створення збірників біографічних даних людей, які пішли із життя [2].

Некролог як жанр еволюціонує та по-різному функціонує в різних культурних традиціях.

Початок історії некролога на теренах України вітчизняна дослідниця В. Галич визначає початком Х століття — часом запровадження в Київській Русі християнської віри. Поступово розвиваючись, у другій половині ХХ століття, як зазначає вчена, «некролог постав як жанр, що містив не лише інформацію про смерть певної особи, а й дані про її заслуги перед державою, певні біографічні свідчення, які часом мали мемуарне начало» [3].

В останні десятиліття серед вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі гуманітарного знання посилюється інтерес до явища некролога як історичного джерела пізнання. Зокрема, як зазначає Н. Белікова, у цей час відбулося більш широке використання некрологічних текстів в історичних дослідженнях [4]. У гуманітаристиці здійснюються спроби загальнотеоретичного осмислення явища некролога, приміром, О. Сорокіною [5] запропоновано класифікацію некрологів українських емігрантів.

У полі уваги вчених також перебуває проблема виявлення потенціалу некрологічних текстів для дослідження життя соціальних спільнот — руських князів, українського парафіяльного духовенства, вітчизняної еміграції.

Водночас слід зауважити, що з появою Інтернет-журналістики часописи й газети, наприклад, газета The Washington Post [6], виокремили на своїх веб-сайтах рубрику «Некрологи». В Інтернеті чимало порад від ритуальних установ щодо написання некрологічних текстів, помітним є зростання їх кількості, порівняно з друкованою періодичною пресою, на різноманітних вебсайтах, у соціальних спільнотах.

Некролог розглядаємо як експрес-біографію, оскільки його поява відбувається переважно за трагічних або драматичних умов, і огляд та відтворення на папері людського життя відбувається за короткий проміжок часу. Це невелика за обсягом біографічна стаття, основний зміст якої формується людиною впродовж усього її життя, а після смерті має в лаконічній формі представити унікальність особи.

Некролог є темрявою в тунелі біографії живої людини, проте він як завершальна риска життєпису — його неминучість може стати й спонукальним мотивом для особистості в розвитку свого життя, його зміни.

Способом переосмислення життя й визначення його подальших рухів є практика написання особистістю автонекролога, що застосовується в екзистенційній психології і психотерапії для усвідомлення власного життя, потреби змінити ставлення до нього, розуміння основних життєвих цілей і цінностей.

Написання автонекрологів знайшло застосування і в управлінні персоналом організації. Зокрема учасникам тренінгів пропонується уявити й записати, якими б вони хотіли залишитися в пам'яті інших людей: членів сім'ї, друзів, колег, членів суспільної організації.

У біографічному навчанні — комплексі освіти, у якому біографії особистості стають фокусом, центром у різноманітних навчальних дисциплінах, не уникнути некрологічного дискурсу як про людей, біографії яких вивчаються, так і щодо власного життєпису та його некрологічного опису.

Зауважимо, що пишучи некролог про іншу особу, зіставляючи кілька некрологів, об'єднаних за певним критерієм (професією померлих, умовами їхнього проживання, історичними обставинами, подібною трагічною подією чи успіхом тощо), визначаючи найбільш значущі моменти їхнього життя для людей і для самої особи, про яку йдеться в некролозі, особистість навчається пізнавати інших, розуміти причини їхніх учинків, бачити результати докладених ними зусиль, способи віднаходження в собі сил для нових кроків тощо. Укладаючи некролог, автор визначає своє ставлення до того, як люди змогли побудувати власну біографію, скористатися спектром наданих їм можливостей або відкрити для себе нові. Таким чином, у контексті біографічного навчання використання вправ з укладання некрологів в освіті дорослих є доцільним.

У рамках педагогічної освіти (вищої та післядипломної) підготовка некрологів обсягом 500–800 слів може бути підсумком вивчення біографій видатних педагогів, а також педагогічних працівників, котрі трудилися в освітньому закладі, де раніше навчався / навчається чи працював / працює студент або вчитель. Можливим є і застосування в освітньому процесі вправ із розширення тексту наявних некрологічних публікацій, їх редагування з метою пошуку більш точних і влучних способів відображення інформації.

За бажанням здобувачів освіти в контексті визначення орієнтирів власної життєтворчості можливе застосування вправи з написання автонекрологу чи завдань на кшталт «Опишіть, що б Ви хотіли здійснити, щоб розповідали про Ваше життя Вашим правнукам?».

Надайте стислу інформацію, яка Вас найкраще б охарактеризувала й допомогла правнукам у знанні й розумінні Вас і Вашого життя.

Можливість використання некрологів в освітньому процесі обумовлює розкриття питання щодо способів написання некрологічних текстів.

Ще в «Риторичі» Феофана Прокоповича міститься настанова спудеям Києво-Могилянської Академії хвалити померлого без висловлення будь-яких зауважень чи недоліків щодо його життя. У написанні некрологів закріпився принцип «про покійного або добре, або нічого».

Спільною характерною рисою радянських політичних некрологів є деперсоналізація особистості з метою створення ідеального образу людини як взірця для наслідування.

У сучасній журналістиці відстоюється позиція дотримання принципу справедливості: «Справедливість означає, що думки і аргументи небіжчика не можна приховувати» [7, с. 252]. «У некрологах журналісти зобов'язані писати правду. Суперечливі сторони померлого слід висвітлювати так само об'єктивно і дистанційовано, як і ті, що всіма цінувалися» [7, с. 253].

Написання некрологів є частиною мнемонічної та некрологічної культури суспільства — його увага, повага до індивідуальності людини й унікальності її життя, значущості особистості для соціального розвитку, сучасників і майбутніх поколінь. Наприклад, у Балканських країнах, зокрема в Болгарії, є традиція: у пам'ять про померлих вивішують на вулицях населених пунктів некрологи колишніх жителів. Проте в Україні не кожне завершене людське життя відображається в некролозі.

Підсумовуючи, зауважимо, що в сучасній гуманітаристиці помітним є науковий інтерес до некрологів як теоретичного (зокрема способів укладання), так і практичного застосування в дослідницькій діяльності з метою пізнання різних аспектів суспільного й індивідуального життя. Некролог є одним зі способів репрезентації біографії особистості, текстом про прожите життя людини з позиції його завершеності. Достовірність поданої в ньому інформації та відображення індивідуальності людського життя обумовлюються різними способами написання, що визначають рамки, у яких відбувається формулювання думок і суджень авторів текстів, котрі можуть деперсоналізувати особистість небіжчика. Встановлено, що некролог як експрес-біографія особистості має в лаконічній формі за

короткий проміжок часу представити людське життя в найяскравіших його проявах, прагнучи високого рівня об'єктивності, відтворення життєвих змін, причин і сторонніх впливів, що їх зумовили.

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]: АН Української РСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 4: Н-П / уклад.: Р. В. Болдирев [та ін.]. 2003. 652 [1] с.
2. Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского. Санкт-Петербург: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1890–1907. 24 см. Т. 20а: Наказный атаман — Неясыти. [1897?]. II, 481–960, II, 2 с.: ил., карты.
3. Галич В. Маркетинг періодичного видання. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 10. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1581>
4. Белікова Н. Некрологи як джерело з історії повсякденного життя сільського парафіяльного духовенства українських єпархій РПЦ (на матеріалах журналу «Вера и разум»). *Нові сторінки історії Донбасу*: збірник статей. Кн. 26. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 27–39.
5. Сорокіна О. С. Писемні джерела з історії збереження української архівної та музейної спадщини в еміграції (1920-і — кін. 1980-х рр.): дисертац... канд. іст. наук, спец.: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Старобільськ: Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2018. 337 с.
6. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>
7. Фолькер В. Журналістика газет і журналів. Вид. 2-е, перероб. / пер. з нім. В. Климченко. Київ: Центр вільної преси, 2017. 377 с.

UDC 37.013.73:929

Liudmyla Lytvyniuk,

<https://orcid.org/0000-0001-7986-161X>,

Doctor of Philosophy, Head of the Chair,

Philosophy and Economics of Education,

M. V. Ostrogradsky Poltava Academy of Continuing Education,

Poltava, Ukraine

lytvyniuk@pano.pl.ua

OBITUARY AS EXPRESS BIOGRAPHY

The concept of "obituary", the state of obituary research in the humanities, semantic formulas of writing and the possibility of use in adult education are considered.

Keywords: obituary, life, biography, express biography, biographical learning.

Український мемуарій та епістолярій: перепрочитання крізь оптику поколіннясвих, часових і соціальних комунікацій

УДК 94(477)(092)+821.161.2'05-94Косачі
Данилюк-Терещук Тетяна Ярославівна,
<https://orcid.org/0000-0002-9677-4929>,
кандидатка філологічних наук,
директорка,
музей Лесі Українки,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
danyluktanya@ukr.net

«СТОЇК НАШИХ ЧАСІВ...»: МИКОЛА КОВАЛЕВСЬКИЙ У СПОГАДОВОМУ НАРАТИВІ РОДИНИ КОСАЧІВ

Зроблено спробу в біографічному контексті розглянути спогади Лесі Українки та родини Косачів про М. В. Ковалевського. Акцентується на особливостях єдиного, але так і не завершеного мемуарного тексту письменниці, а також на спогадах Олени Пчілки та родинному листуванні.

Ключові слова: спогади, біографія, епістолярій, родина, пам'ять.

У національному літературознавстві останнього десятиліття значно посилюється інтерес до мемуаристики родини Косачів: опубліковано спогади родини про Лесю Українку [5], епістолярій письменниці [6, Т. 11–14] та подружнє листування Петра й Ольги Косачів [7, с. 260–472], уперше прокоментовано документальну спадщину Михайла Косача [3]. На часі робота над документалістикою О. П. Драгоманової-Косач (Олени Пчілки), бо до сьогодні цей складник української культурної пам'яті залишається розпорошеним, а окремі матеріали й досі зберігаються лише в рукописах [1, с. 79–90].

Косачівський спогадовий наратив відкриває широкий діапазон для різноманітних дослідницьких інтерпретацій історії славетної родини й водночас містить той цінний культурологічний матеріал, який, за словами Н. Любовець, завжди буде «незамінним при дослідженні епохи, групи людей, окремої особи» [2, с. 98].

З-поміж тих, чие ім'я присутнє в приватному просторі Косачів, особливе місце належить Миколі Васильовичу Ковалевському (1841–1897). Саме його в листуванні Михайла і Лариси Косачів названо «стоїком наших часів» [3, с. 356–357]. Для їхнього покоління М. Ковалевський був натхненником (у його домі збиралася національно свідомо молодь, т. зв. гуртки «Молочний путь», «Політики») і людиною з «палким апостольським словом» (Л. Старицька-Черняхівська), одним із лідерів громадівського руху 60–80 рр. XIX ст. (входив до «Комітету 12-ти»), організатором закордонного українського видавництва, адептом ідей М. Драгоманова та його «найблагороднішим другом» (Леся Українка).

Світлий образ М. Ковалевського Леся Українка воліла зберегти не лише у своїй пам'яті, але й у слові, що мало для неї особливу значущість (від жалобного вінка з написом: «Нема його, і мов людей не стало», надісланого в листопаді 1897 р. з Ялти до Києва на його могилу [6, Т. 12, с. 80–81], і до розлогих, але так і не завершених спогадів [6, Т. 7, с. 413–419]).

Як переконає епістолярій письменниці, «Спогади про Миколу Ковалевського» вона планувала подати до пропам'ятного збірника, який узявся готувати 1898 р. М. Павлик. Саме листування з останнім можна розглядати як найзмістовніший план єдиних у творчій спадщині Лесі Українки мемуарів про сучасника: «Найперше про біографію: привезу Вам її сама в січні, і будемо разом редагувати. Одразу я сподівалась і так писала Вам, що матиму багато матеріалів, а тим часом вийшло, що дістала я тільки пачку його лекцій по літературі, почула кілька оповідань про те, що я і сама більш-менш знала, і — більш нічого. <...> Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю “ні одвіту, ні привіту”. Навіть того не можу довідатись: коли вродився, коли, де учився etc. Отже, мушу змінити план роботи і замість біографії (властиве, нарису біографії) напишу хіба свої власні спомини, та й годі» [6, Т. 12, с. 166–167].

Робота Лесі Українки над спогадами тривала майже п'ять років, але «довг» пам'яті так і не постав цілісним текстом. Та все ж «свої

власні спомини» Леся Українка таки зафіксувала (причому, представляючи події в хронологічній послідовності, вона акцентувала на деталях першої зустрічі з М. Ковалевським) і, зрештою, залишила виразний портрет сучасника: «Він здався мені мовчазним і навіть трохи суворим, вразив мене також його блідий вид; та блідість ще збільшувала його подібність до мармурового бюсту. Обличчя його було клясично гарне: біле, як срібло, довге волосся і борода хоч і робили його далеко старішим, ніж він тоді був (тоді йому було літ 45), але надавали ще більшої краси та поважності його скульптурно-правильному профілю і чудовим синім очам. Ті очі міняли свій вираз, як море свої барви, і часто в них можна було ясно прочитати думку раніше, ніж вона вимовлялася словами. Пізніш не раз трапилось мені бачити, як ті очі “трали” перед яким-небудь жартом, яким-небудь анекдотом, заправленим незрівняним, властивим тільки М. В. юмором; як вони метали блискавиці гніву, грізби, одваги: але в той перший раз вони були тихі й спокійні, тільки глибоко-глибоко лежав якийсь великий смуток...» [6, Т. 7, с. 414]. Така увага до очей не лише суб'єктивне переживання / враження мемуаристки, але й спроба увиразнити його характер, настрої, внутрішній світ. Зрештою, наступні епізоди спогадів якраз і акцентують на рисах вдачі спогадуваного — благородство (як-от у взаєминах з дружиною М. Воронцовою), відданість справі й обов'язку і вірність у дружбі. На нашу думку, через такий фактаж авторка проявляє і себе, ті моральні чесноти, які повсякчас сповідувала і сама. Якраз у цьому контексті важливим стає листування Лариси Косач з молодшою сестрою Ольгою, якій старша звіряється у своїх поглядах на дружбу, родину, обов'язок та ін. Саме М. Ковалевський, з його страдницькою життєвою історією і непохитністю у переконаннях, стає для обох Косачівен моральним авторитетом [6, Т. 12, с. 82–88].

Та все ж питання, чому цей текст так і не був завершений Лесею Українкою, залишається відкритим. М. Моклиця припускає, що «письменниця не знайшла тієї форми, яка б захопила її, відповідала її неусвідомленим і свідомим намірам» [6, Т. 7, с. 642–643]. А от у творчому просторі Лесі Українки з'являються тексти, сюжети яких могли так чи так постати з життєвої історії М. Ковалевського та його рідних (як-от «Грішниця», «Мати-невільниця»).

Про М. В. Ковалевського Косачі пам'ятали, і підтвердженням цьому — спогад «Пам'яті щирого земляка Миколи Ковалевського»

Олени Пчілки, написаний до 10-х роковин його смерті й опублікований у часописі «Рідний Край» 1907 р. [4].

Авторка спогаду прожите й пережите розгортає як погляд крізь час, звернений у майбутнє до нащадків, які й повинні гідно оцінити і зберегти те, що визначає культурну пам'ять: «Я знаю, що ім'я Миколи Ковалевського великій частині читачів “Рідного Краю” зовсім не звісне. Отже, я хочу, щоб воно було звісне їм, бо таких українців мало — і слід знати про їх, слід оцінити їх душу, їх послугу для рідного краю, хоч би то було й після їх смерті» [4, с. 6]. Олена Пчілка уточнює важливі біографічні факти, подає інформацію про родину Ковалевських і наголошує на громадській діяльності «найвірнішого драгоманівця», що тільки й «думав, як би допомогти праці Драгоманова», а ще «грошима і працею» підтримував галицькі видання [4, с. 7]. Майже через двадцятиліття, у 20-х рр. ХХ ст. О. П. Косач, пишучи спогади про своє дитинство і старшого брата М. Драгоманова, згадуватиме і його «гарячого прихильника» М. Ковалевського.

Отже, спогадовий наратив родини Косачів про М. В. Ковалевського переконує, що через особу спогадуваного автори мемуарних текстів проявляють власні моральні цінності.

1. Данилюк-Терещук Т. «Вам живеє слово сказати хотіла б я на спомин чулий»: спогади Олени Пчілки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2018. С. 79–90.

2. Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. 2010. Вип. 7. С. 66–104.

3. Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум / Упоряд. Л. Мірошніченко. Київ : Комора, 2017. 592 с.

4. Пчілка Олена. Пам'яті щирого земляка Миколи Ковалевського. *Рідний Край*. 1907. Ч. 7. С. 6–7.

5. Скрипка Т. «Спогади про Лесю Українку». Т. 1 Київ : Темпора, 2017. 368 с

6. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14-ти т. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021.

7. Шацька А. Подружнє листування Косачів. *Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія*. Київ : К. І. С., 2019. Т. XIII / XIV. С. 260–472.

УДК 94(477)(092)+821.161.2'05-94Kosachi
Tetiana Danyliuk-Tereshchuk,
<https://orcid.org/0000-0002-9677-4929>,
PhD in Philology,
Director,
Lesia Ukrainka Museum,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
danyluktanya@ukr.net

**"A STOIK OF OUR TIMES...": MYKOLA KOVALEVSKYI
IN THE KOSACHES FAMILY MEMOIRS NARRATIVE**

The article highlights the memories of Lesia Ukrainka and the family of Kosaches about M. V. Kovalevsky in a biographical context. Emphasis is laid on the narrative peculiarities of the only, but an uncompleted memoir of the poetess, the memories of Olena Pchilka, and the family correspondence.

Key words: memoirs, biography, epistolary, family, memory.

УДК 929(477)Стороженко
Александрова Галина Андріївна,
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,
докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця,
відділ теорії та методики біобібліографії,
Інститут біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
galekss@ukr.net

**СПОГАДИ ПРО М. І. СТОРОЖЕНКА І ПРОБЛЕМИ
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Аналізуються спогади про Миколу Ілліча Стороженка (1836–1906) — відомого літературознавця, професора, завідувача кафедри всесвітньої літератури Московського університету, родом із Полтавщини.

Ключові слова: спогади, національно-культурна ідентичність, біографія, історія, культура.

Уже понад три десятиліття для нашого суспільства актуальними є завдання: утверджувати власну національну ідентичність, виокремлювати українців із загальноросійського й радянського історичного дискурсу та вписувати їх у світовий контекст. На особливу увагу досі заслуговує проблема повернення Україні численних імен співвітчизників, які тривалий час були відірвані від Батьківщини, відбулися як фахівці й зробили помітний внесок у розвиток науки, освіти й культури інших держав [4]. Наш національний канон досі неповний, у ньому є прогалини, і непересічні постаті опинилися за його межами: це означає, що ми не розуміємо історичну вагу певної особи.

До таких належить і Микола Ілліч Стороженко (1836–1906), нащадок козацького роду з Полтавщини, що в другій половині XIX ст. належав до української еліти. Відомий літературознавець, професор, завідувач кафедри всесвітньої літератури в Московському університеті був типовим представником тодішньої інтелігенції, яка, перебуваючи на службі в Росії, звісно, не може називатися суто українською. Той час характеризувався процесом утягування, «інкорпорації» української інтелігенції в систему Російської імперії. Для М. І. Стороженка теж виникла проблема адаптації, вписування в інші соціокультурні реалії та пристосування до нової ролі в столиці: ішлося про зміну чи збереження національної ідентичності. У центрі його досліджень як науковця була творчість Шекспіра та його попередників, тобто свої сили і здібності він насамперед прикладав на ґрунті світової культури. Нещодавно опубліковані архівні документи свідчать, що М. Стороженко ще під час лондонських студій перебував під наглядом поліції і не міг розраховувати на викладацьку роботу в Україні. Тому, на наш погляд, є підстави для актуалізації спадщини М. І. Стороженка, і, відповідно, спогадів про цю неординарну особистість у контексті розвитку української науки й культури. Критерієм для цього є не лише українське походження діяча, а і його українофільські симпатії, діяльність як шевченкознавця, тісний зв'язок із рідним краєм, коло спілкування.

Багато тогочасних діячів залишили про особистість М. І. Стороженка свої спогади, які комплексно ще не були предметом уваги, і тому заслуговують на аналіз, оскільки дають змогу з'ясувати

багато невивчених аспектів його життя й творчості та спонукають до розмірковувань теоретико-методологічного характеру в площині біографістики.

Першими спробами науково-біографічного висвітлення життя й праці М. І. Стороженка та цінним джерелом для висвітлення ролі української інтелігенції в культурному просторі провідних наукових і культурних центрів Росії були статті про діяча з приводу його ювілеїв у періодиці та збірник «Под знаменем науки» (1902), виданий на його честь, у якому є і штрихи спогадів [1]. Значно більше мемуарного матеріалу містили некрологи [2], які сформували основу, каркас для сприйняття образу вченого, який пізніше розвинуть автори спогадів.

У 1909 році було видано збірник промов і спогадів «Памяти Н. И. Стороженка», у якому надрукували статті відомі вчені: Г. Брандес, О. Веселовський, М. Виноградов, О. Грузинський, М. Ковалевський, І. Линниченко, М. Розанов, Р. Хін, І. Янжул, М. Янчук та ін., сповнені почуттям глибокої пошани до світлої людини. Це видання важливе тим, що містило цінні дані про факти життя діяча, його оточення, коло спілкування, симпатії, погляди й людські якості. Кожен текст характеризував і особу мемуариста, його світогляд і роль у подіях, про які він згадував — отже, читач чув голос біографа, який відтворював важливі епізоди життя М. І. Стороженка, пропущені через власне сприйняття.

Більшість авторів акцентували на українському походженні М. І. Стороженка, його суто українській духовній організації. М. Розанов ставив його в один ряд із талановитими українцями — М. Гоголем, М. Костомаровим, О. Бодянським, які досягнули вершин професійного розвитку в столицях, залишаючись водночас «вірними синами і типовими представниками свої прекрасної батьківщини і кращих сторін її національного характеру» [3, с. 12]. Мемуарист зазначав: і в зовнішньому вигляді, і в моральному складі своєї душі М. І. Стороженко мав «безсумнівні риси свого українського походження <...> був втіленням ідеального українського інтелігентного типу» [3, с. 12]. Данський літературознавець Георг Брандес виокремлював Стороженкову духовну рівновагу й синтез у ній генетичного й набутого, що йшов від «широти російської натури і задушевності його українського темпераменту» [3, с. 44]. «Українець родом, він впливав на північних мешканців свіжістю й безпосередністю свого племінного типу» [3, с. 49], — згадував Олексій Веселовський. М. Ковалевський ставив поряд зі Стороженком Гоголя й Шевченка, але в контексті, далекому від національної свідомості:

«Дотепний хохол, що жив у Гоголя і в Шевченка, служив прототипом того добродушного з гумором малороса, яким ми знали М. І-ча. І про його сміх можна сказати, що в ньому чулися іноді сумні ноти, і він міг повторити слідом за Гоголем відому фразу — «крізь видимий сміх незримі, невидимі сльози» [3, с. 88]. Характеристику особистості Стороженка-українця знаходимо і в спогадах І. Янжула: «У дружній і товариській бесіді, а часто навіть в офіційній промові Миколи Ілліча, завжди, як іскорки, блищали дотепи»; «Невичерпний гумор сипався майже завжди з вуст поважного Миколи Ілліча, як з рогу достатку, і діяв часто на оточення, як добра склянка шампанського. Усім ставало тепло і весело на душі, настрої підвищувався через кілька хвилин бесіди з ним; він всіх вже встиг зацікавити і захопити розмовою» [3, с. 31]. Схильність до гумору для мемуариста є не лише індивідуальною, а й національною рисою, яка не означала поверховості чи несерйозності: «При цьому величезному, суто малоросійському гуморі Микола Ілліч вирізнявся великим розумом, знався на літературі, і мав дивовижну пам'ять, особливо на вірші» [3, с. 120]. На українському походженні пізніше акцентує і В. Спаська: «М'яка, гармонійна натура Миколи Ілліча, ніби пронизана промінням українського сонця, допомогла йому знайти щастя для його серця» (Русская старина. 1911. Т.148. №10. С. 146). У статті Д. Шереметьїнського теж на першому місці – національність ученого, характер якого формувався в гармонії з природою: «малорос за походженням <...> народився в родовому помісті своєї матері <...> Тут, серед мальовничої природи, обвіяної променями яскравого українського сонця, проминуло його дитинство» (Исторический вестник. 1906. Т.105. Июль. С. 213).

М. Янчук, перебільшуючи свідоме українство Стороженка, назвав Миколу Ілліча «ідейним діячем» України, борцем за її ідеали, яким має гордитися не лише Україна, а й «уся освічена Росія» [3, с. 120]. Він згадує: покійний сподівався, що коли-небудь частина його наукової продукції піде в Україну, зробить свій гуманітарний вплив – і тоді земляки згадають його ім'я з подякою. Але рецензент цього збірника А. Ніковський з гіркотою наголосив, що М. Стороженко — «українець по крові, по вдачі, але зовсім мало – по свідомості» і його діяльність не виходить за межі звичайних «літературних симпатій» (Рада. 1909. Ч. 168). Загалом, М. І. Стороженко, як і Гоголь, Бодянський і багато інших українців були «втраченою силою» для України.

Олена Пчілка так само не перебільшувала й не переоцінювала заслуг М. Стороженка, не називала його борцем за українську

національну справу чи українським діячем. Але Україна з повним правом може пишатися Миколою Іллічем Стороженком, вважає мемуаристка, оскільки дала йому велику силу інтелекту й таланту та властивості душі й серця: його м'якість, делікатність і щирість — риси справжньої української натури [2].

І. Линниченко виразно показує, як сприймали сучасники Миколу Стороженка, яким він був в особистих контактах і в контексті суспільного життя другої половини початку ХХ ст. За спостереженнями мемуариста, природний талановитий український гумор І. Стороженка абсолютно не стосувався наукової сфери [2, с. 168].

Спогади літературознавця Олексія Веселовського цікаві тим, що він характеризує в них учителів М. І. Стороженка, який спершу свої наукові інтереси пов'язував зі славістикою під впливом О. Бодянського (видатний славіст був земляком, родом із містечка Варви, що неподалік від Мармизівки, приятелював із його батьком і, власне, й порадив Миколі вступати в Московський університет). Його пам'яті М. Стороженко пізніше присвятив свою докторську дисертацію. О. Бодянський поєднував у собі, за спогадами Олексія Веселовського, велике працелюбство, відданість слов'янській ідеї, щирий український патріотизм і — незграбну, забавну оригінальність. «Його постать <...> освітлена тямущою, лукавою посмішкою, вирізається з далеких спогадів, ніби шарж, накиданий рукою чудового майстра. Бодянський зразу ж ласкаво поставився до М. І., прихилений до нього малоруськими зв'язками; завжди світло і добре було бачити їх потім разом; до старого земляка-вчителя дуже тягнуло, особливо у важкі хвилини» [3, с. 53].

Більшість авторів спогадів (І. Линниченко, М. Розанов, Олена Пчілка) згадують про те, що робота й творче життя Стороженка були пов'язані з Москвою та університетом, але він ніколи не забував про своє українське коріння, щороку проводячи із сім'єю вакації в родовому маєтку в Мармизівці, відчуваючи генетичну любов до свого, рідного. Тут формувалась його історична самосвідомість, тут йому вдалося створити своєрідний мікрокосм, тут він перебував в українському середовищі, залишаючись собою. Любов до рідного краю не була для вченого абстрактною ідеєю: він заснував у селі народну школу, бібліотеку, привозив лікарів, а іноді й сам виконував їхні обов'язки. Окрім цього, брав участь у громадських справах Лохвицького повіту, був гласним, почесним мировим суддею й

почесним членом Лохвицького товариства сільських господарів. У його маєтку завжди було багато гостей із Москви і з Києва, науковців і письменників; «глухе село ставало культурним центром волості» [3, с. 169].

Отже, у спогадах про М. І. Стороженка є спроби розкрити внутрішній світ, відтворити психологію, поведінку, особливості мови діяча. Унікальні матеріали біографічного характеру містили відомості про особливості формування наукової особистості в контексті вітчизняної історії, відтворювали епізоди особистого життя літературознавця, давали змогу простежити наукову комунікацію в середовищі вчених тощо. Автори зазначали інакшість діяча, причетність до українського народу, і лише після цього — до певної професії. Цю деталь згадують майже всі мемуаристи; більшість акцентують на любові до рідного краю та турботі про його мешканців. Характеристики М. І. Стороженка як українця на рівні зовнішності, характеру, поведінки, мислення можна сприймати як своєрідні маркери, які оприявнювали складне поняття національної ідентичності.

1. Александрова Г. А. Постаць М. І. Стороженка в ювілейних матеріалах: біографічний та історико-культурний контекст. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 212–230.

2. Александрова Г. А. Постаць Миколи Ілліча Стороженка в некрологах і поминальних статтях: біографічний та літературознавчий дискурс *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 269–298.

3. Памяти Н. И. Стороженка. М., 1909. 188 с.

4. Попик В. І. Вітчизняна біографіка в умовах трансформацій інтелектуального і духовного життя суспільства *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2021. Вип. 20. С. 149–171.

UDC 929(477) Storozhenko

Galyna Alexandrova,

<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

Doctor of Philological Sciences, Senior Research Associate,

Leading Research Fellow,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

galekss@ukr.net

MEMOIRS ABOUT MI STOROZHENKO AND PROBLEMS NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY

Memoirs of Mykola Ilyich Storozhenko (1836–1906), a well-known literary critic, professor, and head of the Department of World Literature at Moscow University, a native of Poltava, are analyzed.

Keywords: memoirs, national-cultural identity, biography, history, culture.

УДК 929.52

Пазюра Наталка Василівна,

<https://orcid.org/0000-0003-0366-9706>,

молодша наукова співробітниця,

відділ української історіографії,

Інститут історії України НАН України

Київ, Україна

novohatnya_n@ukr.net

РОДИННА ІСТОРІЯ СТОРОЖЕНКІВ СЕРЕДИНИ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст. У СВІТЛІ КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ

Здійснено спробу окреслити контури дослідження родинної історії Стороженків середини ХІХ — першої третини ХХ ст. крізь призму колективної біографії.

Ключові слова: Стороженки, родинна історія, колективна біографія.

В історії та генеалогії українських фамілій родина Стороженків посідає далеко не останнє місце. Відома з початку ХVІІ ст., вона мала розгалужені зв'язки з відомими козацько-старшинськими родами й упродовж другої половини ХVІІ–ХVІІІ ст. відіграла досить помітну роль в економічному й суспільно-політичному житті України. Аби пересвідчитися в цьому, досить взяти до рук четвертий том «Малороссийского родословника» Вадима Модзалевського, або ознайомитися з родинним літописом на сторінках «Киевской старины» (1884, № 2) чи колекцією родинних документів «Стороженки. Фамильный архив» (1902–1910, т. 1–4, 6–8). Наприкінці ХVІІІ — на початку ХІХ ст. Стороженки, як і інші нащадки козацької старшини,

інтегрувалися до політико-адміністративних структур Російської імперії, утім намагалися утримувати провідні позиції в суспільстві.

Середина XIX — перша третина XX ст. в історії родини представлена кількома колоритними постатями, які лишили помітний слід на українському культурно-громадському небосхилі. Згадаймо тут Андрія Яковича Стороженка (1791–1858) — сенатора, військовика, урядовця російської адміністрації в Царстві Польському, колекціонера, історика та письменника, приятеля Т. Шевченка, Є. Гребінки, П. Куліша, О. Бодяньського. Іншою знаковою постаттю цього періоду є Олекса Петрович Стороженко (1806–1874) — військовик, письменник, етнограф і драматург, автор творів на українську історичну та соціально-побутову тематику («Брати-близнюки», «Марко проклятий», «Вуса», «Закоханий чорт» та ін.). Не менш яскравою особою був і Микола Ілліч Стороженко (1836–1906) — історик літератури, відомий шекспіролог, професор Московського університету, член-кореспондент Російської академії наук, автор розвідок про Т. Шевченка. Родинне гроно другої половини XIX — першої третини XX ст. доповнюють брати Андрій Володимирович (1857 — не раніше 1939) та Микола Володимирович (1862–1942) Стороженки — історики, громадські та земські діячі, дослідники української минувшини XVI–XVIII ст., що сформувалися в середовищі Київської історичної школи В. Антоновича, відомі, однак, еволюцією своїх поглядів на початку XX ст. у бік російського націоналізму.

Життєписи цих осіб більшою чи меншою мірою відомі, утім це не означає, що біографічні реконструкції не мають подальшої перспективи; ба більше — можна сміливо говорити про актуальність пошуку нових джерел і алгоритмів інтерпретацій та можливостей для розгортання індивідуальних біографій у ширших контекстах. Таким, зокрема, може бути дослідження родинної історії Стороженків середини XIX — першої третини XX ст. у світлі колективної біографії. Це дозволить розглянути історії названих осіб у площині взаємопов'язаних життєвих сценаріїв на тлі соціокультурних трансформацій доби.

Створення колективної біографії Стороженків передбачає аналіз множинних сюжетів, укладених на основі індивідуальних і соціально-культурних контекстів. Однією з граней цієї колективної біографії може бути дослідження теренів діяльності представників родини, виражених у їхній військовій чи цивільній службі, та характеристики індивідуальних стратегій. Для прикладу, Андрій Якович Стороженко був учасником кількох воєнних кампаній, мав звання генерал-майора,

що відкривало для нього широкі службові перспективи (був віце-президентом, а згодом — обер-поліцмейстером Варшави (1833–1842 рр.), головою Слідчої комісії при наміснику Царства Польського (1833–1850) та Урядової комісії внутрішніх і духовних справ Царства Польського (1845–1850 рр.)). Олекса Стороженко пройшов військовий шлях від унтер-офіцера Ніжинського кінно-єгерського полку до звання майора. Що ж до Миколи Ілліча, Миколи Володимировича та Андрія Володимировича Стороженків, то після здобуття вищої освіти обидва Миколи присвятили себе викладацькій діяльності, а Андрій — земській. Цікаво, що, згадуючи часи вирішення питання військової служби, Микола Володимирович, однак, писав: «...замість того щоб піти на короткий час по волі мовляв, “вольноопределяющимся”, за порадою найбільш моїх колег по факультету, які усі так поробили... мусив я... податися на педагогічну службу, не пориваючи із науковою діяльністю... Оце була моя... помилка, що поконила мене від уперед наміченого шляху».

Іншим сюжетом колективної біографії Стороженків є дослідження простору їхнього приватного життя. У реконструкції колективного образу можна спостерігати досить розмаїті індивідуальні практики. Люблячим чоловіком і батьком трьох дітей був Андрій Якович; родинне щастя посміхнулося й Миколі Іллічу, натомість Олекса Стороженко родини не мав. Що ж до молодшої генерації, то на прикладі Миколи Володимировича можемо спостерігати дещо нетиповий сценарій: одружився з племінницею В. Жевахова, за сприяння якого розпочав роботу інспектором народних шкіл на Чернігівщині, утім після смерті сина родина розпалася (з листування 1930-х років відомо про позашлюбну доньку). Цікавими для характеристики ставлення молодшого покоління до інституту шлюбу є згадки в листі Андрія Володимировича Стороженка до молодшого брата, у якому він благає вплинути на батьків у їхньому прагненні одружити його та облаштувати власний дім у місті («Одружитися і створити *maison montée* — ось що є [для батьків] ідеалом, але що, якщо я для цього не здатен? ...навіщо ступати на цей шлях, коли стільки і справ, і щастя я можу мати у себе в селі...»). Маючи намір будь що уникнути «проклятого одруження», він був ладен тікати крізь вікно, як герой гоголівської п'єси. Утім, такі погляди не завадили згодом йому одружитися й стати батьком трьох синів.

Чи не найбільше перспектив, але водночас і викликів у дослідженні колективної біографії Стороженків середини ХІХ —

першої третини ХХ ст. має простір ідентичності/ідентичностей та продукованих нею/ними форм самовираження. Це пов'язано з тим, що до початку ХІХ ст., за словами І. Колесник, «відбулась остаточна легітимація української двокультурності в територіально-просторовому, політичному та соціально-психологічних вимірах». Відповідно, протягом ХІХ ст. рефлексії українства набували найрізноманітніших форм. Вони побутували в площині повсякденних і поведінкових практик, жилися родинною пам'яттю та ностальгійними уявленнями про минувшину, були виражені в антикварному русі, діяльності громад і наукових товариств. Що ж до колективної біографії Стороженків, то можна виокремити кілька аспектів, кожен з яких може бути предметом окремого студіювання: збереження родинної історії, колекціонування документів, соціокультурне середовище, участь у громадсько-культурному русі, наукова, літературна та видавнича діяльність. Варте окремої уваги місце і роль української мови в ужитку й творчій спадщині Стороженків. Як відомо, у доробку Андрія Яковича та Олекси Петровича Стороженків є твори, написані українською; зі студентських років Миколи Володимировича збереглася невеличка збірка поезій «Літні краси», яку він написав українською, згодом на еміграції цією ж мовою він писав спогади й листи до односельців.

Побічним, але цікавим сюжетом у колективній біографії може стати акцент на зовнішності Стороженків. Фото й живописних зображень не так багато, утім вони промовисті. Цікаві спостереження щодо зовнішності Олекси Стороженка лишила Соломія Павличко. Проаналізувавши оповідання «Вуса», літературознавиця провела паралелі між героєм твору, для якого пишні вуса були частиною внутрішньої української суті, його *identity*, та невеликими плеканими вусами Олекси Петровича, які особливо виділялися на його розумному високочолому обличчі. Дещо інакше виглядав Андрій Якович, образ якого доповнюють «новочасні бакенбарди імперського чиновника». Обличчя Миколи Ілліча, братів Андрія та Миколи прикрашали вуса й бороди, подібно до університетської професури. Промовистою спробою підкреслити власну українську ідентичність можна вважати спогад Миколи Володимировича: «Дивно було мені помічати у Москві, що як, було, куди пошлють мене моя мати щось купити, так купці відразу помічають, що я з України та питають: “А Вы, барчук, не из Полтавской ли губернии?”».

Багатогранність обраних для розгляду особистостей дозволяє

намітити й інші лінії для реконструкції родинної історії Стороженків середини XIX — першої третини XX ст. крізь призму колективної біографії.

UDC 929.52

Natalka Paziura,

<https://orcid.org/0000-0003-0366-9706>,

Junior Researcher,

Department of Ukrainian Historiography,

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine

novohatnya_n@ukr.net

**FAMILY HISTORY OF STOROZHENKO'S OF THE MID XIX –
FIRST THIRD OF THE XX CENTURY IN THE LIGHT
OF COLLECTIVE BIOGRAPHY**

An attempt is made to outline the contours of the study of the family history of the Storozhenko's in the mid nineteenth – first third of the XX centur through the prism of a collective biography.

Keywords: Storozhenkos, family history, collective biography.

УДК 930.2:099.3:[341.75-051Шульгин(477):341.75-
051Шишманов(497.2)] «1918/1928»

Горська Наталія Олексіївна,

редакторка 1-ї категорії,

Науково-дослідний відділ стародруків, цінних та рідкісних видань,

Національна історична бібліотека України,

Київ, Україна

natalia31@ukr.net

**«УКРАЇНА БУДЕ, ВОНА МУСИТЬ БУТИ, ВОНА СИЛЬНА»*
(РОДИНИ ШУЛЬГИНИХ ТА ШИШМАНОВИХ
В УКРАЇНСЬКОМУ ВІДРОДЖЕННІ)**

Аналіз взаємин посла Української Держави в Царстві Болгарія Олександра Яковича Шульгина та посла Царства Болгарія в УНР Івана Шишманова на основі книжкового інскрипту, щоденникових записів,

епістолярію, спогадів двох діячів і членів їхніх сімей у період з 1918 р. до 1928 р.

Ключові слова: Українська Держава, Болгарія, дипломатія, О. Я. Шульгин, І. Шишманов, Київ, 1918 рік.

Наприкінці грудня 1917 року молодий історик Олександр Шульгин очолив перший в Україні орган у сфері зовнішніх зносин — Генеральне секретарство справ міжнародних (з 22 січня 1918 р. — Народне міністерство закордонних справ). Олександр Якович Шульгин народився 30 липня 1889 року в полтавському селі Сохвіне. «Я виріс у родині незабутніх батьків. <...> Було майже неможливо не наслідувати мого батька...» [1, с. 230]. Батько Олександра, Яків Миколайович Шульгин (1851–1911), [...оде] з характеристичніших представників українського життя 1870-х рр., визначний український історик і чоловік пам'ятний <...> чистотою свого характеру. Потомок щирого українського роду, <...> зблизивши ся до українських емігрантів <...> в Женеві з Драгомановим на чолі, Ш. став брати участь в їх виданнях, <...> на с[е] [...] був обернений шкільний фонд Як. Шульгина ...», — писав у некролозі М. С. Грушевський [2, с. 5–6].

Як політик, Олександр Шульгин загартувався в революційному Києві. Блискавичні зміни подій змінювали й пріоритети Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), членом якої він був. Федералізм члени партії розуміли як світову форму міждержавних взаємин. Після гетьманського перевороту (29.04.1918 р.) відбувся з'їзд УПСФ (10–12.05). У доповіді на з'їзді О. Шульгин визнав відхід партії від ідеї федеративного зв'язку з «Російською деспотією». За Гетьманату Олександр Шульгин був головою Комісії української делегації на мирних переговорах з Росією (травень — липень 1918 р.). З кінця липня 1918 р. О. Я. Шульгин — посол Української Держави в Царстві Болгарія. У «Curriculum vitae Члена Ради Міністра Справ Закордонних Шульгина О.» від 4.01.1921 р. Олександр Якович, зокрема, писав: «...Року 1918 25 червня наказом гетьмана Скоропадського призначено Уповноваженим Міністром і Надзвичайним послом Уряду України до Правительства Болгарії; на цій посаді був аж до оголошення Гетьманом Маніфесту про федерацію, після чого подався до демісії та, <...> повідомивши Місію Закордонних Справ Болгарії, <...> що з причин хорости мусить від'їхати, вирушив до Франції. <...> видав в українській мові брошуру «Політика» в 1918 р., котру було перекладено і видано в Берні в французькій мові...» [3,

с. 178–179]. Збірник статей і документів «Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи» Олександра Шульгина [4] має велику джерелознавчу цінність: містить унікальні документи Малої Ради (що з квітня 1917 року діяла між засіданнями Української Центральної Ради), більшість з яких згодом були втрачені. Соратник О. Шульгина Петро Стебницький писав про цю працю: «По за своїм загальним інтересом, ці матеріали характеризують також і особу самого автора, як одного з небагатьох видатних людей, яких могла виставити з-межи себе українська інтелігенція на тяжку і одвічальну працю будування української держави» [5]. У Національній історичній бібліотеці України зберігається унікальний екземпляр цього видання з інскриптом: «Високоповажному П. Послу Професору І. Д. Шишманову з щирою поваг[ою] авт[ор]. 15.06.1918 р.». Щоденниковий запис очільника болгарської дипломатичної місії Івана Шишманова від 15 червня 1918 року підтверджує отримання ним книги від Олександра Шульгина.

Взагалі, цей київський щоденник Івана Шишманова, де описані події доби Української Держави з 1 травня до 24 червня 1918 року, є для нас неоціненним документом. Рукопис щоденника зберігається в особовому фонді І. Шишманова Наукового архіву Болгарської академії наук (ф.11К, оп.1, а.о. 86); опублікований у Болгарії в 2003 р.; викладений у перекладі українською мовою на сайтах українських істориків). Визначний болгарський учений, дипломат, політик Іван Дімітров Шишманов (22.06.1862 р. — 23.06.1928 р.) у часи студентства в Женеві познайомився з М. П. Драгомановим, який справив на нього величезний вплив. У 1888 р. Іван одружився з дочкою М. Драгоманова Лідією. Усі тогочасні наукові й політичні зв'язки українців з болгарами вели до Драгоманова та його родини. Перший болгарський україніст І. Шишманов написав і видав знакову працю (Шишманов І. Роля України в болгарському Відродженні: вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби. Відень : Союз Визволення України, 1916. 14 с.).

12 червня 1918 р. болгарський посол в УНР Іван Шишманов вручив вірчі грамоти гетьману Павлу Скоропадському. А вже в березні 1919 р. болгарське посольство змушене було повернутися до Софії; 1 квітня 1919 р. І. Шишманов склав свої повноваження посла Болгарії в Україні. Він не застав О. Шульгина в Софії: той поїхав ще наприкінці 1918 р. У низці листів О. Шульгина до родини Шишманових відчувається його глибока шана до подружжя. Він, зокрема, писав: «...таких сердечних листів, як Ваш лист, не часто приходиться діставати. Може Ви мене і дуже переоцінюєте...».

У 1921–1924 рр. родина Шишманових проживала у Фрайбурзі; оселилася там і сім'я Шульгиних: «...то був добрий момент в моєму життю, який я згадую з вдячністю: добра компанія і тиха творча праця...», — писав у 1923 році Олександр Якович. У 1923–1927 рр. Олександр Якович жив у Празі, де був професором Українського вільного університету й УВПІ ім. М. Драгоманова. У 1924 р. І. Шишманов приїжджав у Прагу й зустрічався там із О. Шульгиним [7, с. 46–47]. Але повернімося до київського щоденника Івана Шишманова. Уперше в ньому про О. Шульгина він згадав як про політика: «Вчора — перший день на конгресі соціал-федералістів. Цікавий реферат колишнього Мін[істра] Закордонних Справ Шульгина: чому і як зробилися самостійниками». Наведемо уривок із промови І. Шишманова на церемонії вручення гетьману грамоти: «12 червня 1918 р. Сподіваюся, що матиму змогу скористатися своїм довгорічним вивченням вашої країни, її блискучого минулого, її поступового розвитку і її феноменального відродження, що навіває так багато аналогій з нашим, щоби створити тісні тривалі інтимні стосунки між Болгарією і дорогою, рідною нам вільною, незалежною Україною». Далі йдеться про О. Шульгина як посла: «15 червня 1918 р. ...навідався Шульгин — 30–35 років. Симпатичний, щирий українець, колишній приват-доцент по історії Петербургського університету <...>. При ньому проходили переговори з Брест-Литовського миру. Приніс одну свою книгу — «Політика» (зібрані статті). Був федералістом, нині — самостійник. З бажанням іде до Болгарії (одружений, має 3-річну дитину). <...> обіцяю надати йому деякі відомості про Болгарію. 19 червня 1918 р. Розмова із Шульгиним і Штейнгелем — в міністерстві закордонних справ. <...> 23 червня 1918 р. ...приходив Ол. Яковл. Шульгин — щойно призначений український посол в Софії. <...> Розповів йому про все те важливе, що його очікує в Софії, ознайомив з психологією різних партій і окремих осіб, розповів про інтелектуалів, намалював моральний портрет нинішніх (нових) міністрів. Розповів йому про Царя і престолонаслідника. З ким і як співпрацювати. Його мета: Чорноморська конфедерація» [6]. Отже, знайомство відбулося 15 червня, ще одна зустріч — 19-го, і вже офіційне консультування новопризначеного посла О. Я. Шульгина — 23 червня 1918 р.

З цього часу почалися й десять років продовжувалися приятні взаємини двох послів і науковців. Сім'я О. Я. Шульгина (дружина Лідія Василівна й син Ростислав) і родина І. Шишманова (Лідія Драгоманова-Шишманова й син Дімітр) також спілкувалися. Цікаво, що перед затвердженням на посаді посла в УНР Івана Шишманова уряд Болгарії пропонував очолити дипломатичну місію в УНР сину Івана Шишманова

Дімітру (1889–1945). Видатний україніст Дімітр Шишманов на початку 1940-х рр. був міністром закордонних справ Болгарії. У лютому 1945 р. був розстріляний. «Вбивством доктора Дімітра Шишманова комуністи знищили родину Шишманових» [8]. О. Я. Шульгин тричі був міністром закордонних справ уряду УНР у екзилі й упродовж двох років очолював цей уряд. Помер 4 березня 1960 року в Парижі. Палким патріотом Олександр Шульгину та Івану Шишманову були однаково притаманні щирість у стосунках, відповідальність за справу й відданість ідеалам національного державотворення.

Примітка

*«[...] я вірю, що Україна буде, вона мусить бути, вона сильна, вона багата», — слова Олександра Шульгіна в переказі дружини його сина Ростислава, професорки славістики Університету Торонто Лідії Шульгиної.

1. Збірник на пошану Олександра Шульгіна (1889–1960) / за ред. Володимира Янева. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 186. Праці Історично-філософської секції. Париж; Мюнхен, 1969. 359 с.: іл. [Уривки із спогадів Олександра Яковича Шульгіна. Ч. 2. С. 226–256.

2. Грушевський Мих[айло]. Памяти Якова Шульгіна. *Записки Наук. Т-ва імені Шевченка*. Т. 107. Кн. 1. Львів, 1912. С. 5–9.

3. Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці: збірник наукових праць та документів. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016. 432 с.

4. Шульгин Олександр. Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи: статті, документи, промови. Київ: Вид. Т-ва Друкарь, 1918. 111 с.

5. Шульгин Олександр. Політика. Київ, 1918. Рец.: Стебницький Петро. Шульгин Олександр. Політика. *Книгарь*. 1919. Березіль. № 19. Стп. 1185.

6. Шишманов І. (посол Болгарії в Українській Державі). Щоденник. (Травень–червень 1918 р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(05-06\).shyshmanov.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(05-06).shyshmanov.php)

7. Якімова А. М. Листування Олександра Шульгіна з родиною Шишманових у 1922–1932 роках (за матеріалами Наукового архіву Болгарської академії наук). *Сумський історико-архівний журнал*. № XVI–XVII. 2012. С. 45–64.

8. Димитър Шишманов — син на Иван ы Лидия Шишманови и внук на Михайло Драгоманов е убит, защото е бил външен министър. *Украински вестни*. 13.12.2021. URL: <https://ukrpressbg.com/2021/12/13/димитър-шишманов-син-на-иван-и-лидия/>

UDC 930.2: 099.3:(341.75-051Shulgyn (477): 341.75-051Shishmanov(497.2)] «1918/1928»

Nataliia Horska,

1st category editor,

Research Department of Old Prints, Valuable and Rare Publications,

National Historical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

natalia31@ukr.net

UKRAINE WILL EXIST, IT MUST EXIST, IT IS STRONG (SHULGYN AND SHISHMANOV FAMILIES IN UKRAINIAN RENAISSANCE)

Analysis of the relations between the Ambassador of the Ukrainian State to the Kingdom of Bulgaria Oleksandr Yakovych Shulgyn and the Ambassador of the Kingdom of Bulgaria to the Ukrainian's Peoples Republic Ivan Shishmanov based on book inscription, diary entries, letters, memoirs of the two figures and their family members from 1918 to 1928.

Keywords: Ukrainian State, Bulgaria, diplomacy, O. Shulgyn, I. Shishmanov, Kyiv, 1918.

УДК 002.2(477)"192/193":[929Стешенко+821.161.2'06-6

Ковальчук Галина Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0001-8843-9584>,

докторка історичних наук, професорка,

директорка, Інститут книгознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

kovalchuk_galina@ukr.net

**ЕПІСТОЛЯРНИЙ МОНОЛОГ ЯРОСЛАВА СТЕШЕНКА —
ВЗІРЕЦЬ БІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА МИСТЕЦТВА КНИГИ**

Аналізується видання проф. Є. Пшеничного «Ярослав Стешенко: епістолярний монолог», у якому біографія героя книги розкривається рівноцінно і через його листи 1920–1930-х рр., і через ґрунтовні наукові коментарі упорядника, і через дбайливо підібраний щедрий візуальний ряд.

Ключові слова: Ярослав Стешенко, епістолярій, мистецтво книги, біографічне дослідження

Завдання виступу й публікації — привернути увагу спеціалістів до чудового біографічного видання Є. Пшеничного «Ярослав Стешенко: епістолярний монолог», де біографія та професійна діяльність героя розкривається через його листи 1920–1930-х років до відомих бібліографів і книгознавців.

Постать Ярослава Івановича Стешенка (1904, м. Київ — 1939, бухта Нагаєво, Колима, РФ), талановитого бібліографа, книгознавця, сина міністра освіти УНР І. М. Стешенка та О. М. Старицької, дочки відомого письменника, після страшних 1930-х років була свідомо замовчувана й викреслена зі суспільного та професійного життя. Він, енергійний і захоплений вітчизняною книжкою, з 15-ти років працював на «книжковій ниві» — спочатку на книжковому складі Дніпровського союзу споживчих союзів України, з липня 1920 р. — у Всенародній бібліотеці України (ВБУ), тоді ж закінчив бібліотечні курси; після двох арештів і звинувачень у контрреволюційній діяльності в 1921 і 1922 роках він працював помічником керівника книгарні Червоного Хреста (керувала книгарнею його мати Оксана Михайлівна), і, використовуючи родинні знайомства, активно листувався з представниками української діаспори, прямо-таки вимагаючи від них надсилати в Київ українські закордонні видання. З кінця травня 1923 р. Ярослав перейшов на роботу до Українського наукового інституту книгознавства (УНІК), і це, мабуть, були найкращі роки його професійної діяльності.

Саме він зі своїм старшим товаришем, бібліографом Миколою Іванченком несли основний тягар зі створення журналу УНІК «Бібліологічні вісті», здійснюючи неймовірне активне листування з книгознавцями, бібліографами, бібліотекарями, видавцями всієї України, української діаспори, ученими з Москви, Ленінграда, Саратова, а також з дослідниками Чехії, Польщі та інших країн. Це вони вели багатющу за інформативністю рубрику «Хроніка» в журналі, використовуючи публікації з періодичних видань, які самі й діставали з усіх усюд, тобто власноруч готували невеликі за обсягом, але різноманітні за змістом публікації, а також подавали інформацію від авторів, з якими постійно листувались, особливо з колегами з Галичини. Стешенко опікувався також формуванням книгознавчої бібліотеки, слідкуючи за новими галузевими виданнями й одержуючи їх всіма правдами й неправдами. Він брав найактивнішу участь у всіх виставках, які організовував УНІК,

причому деякі з них він сам ініціював і одержував експонати від різних київських музеїв і окремих колекціонерів під своє чесне слово.

Як бібліограф, Ярослав Стешенко працював в УНІК, ВБУ, пізніше — в Українській книжковій палаті в Харкові. Він був активним членом Українського бібліологічного товариства, створеного при УАН у 1928 р., автором єдиної за той час публікації про це товариство. За життя він опублікував усього кілька заміток, а також бібліографічних покажчиків, зокрема присвячених Г. Нарбуту та С. Маслову, а у співавторстві з М. Іванченком видав «Систематичний каталог видань Всеукраїнської Академії наук, 1918–1929». Утім, книгознавці й історики бібліографії знають, що Я. Стешенко склав «Бібліографію української бібліографії та бібліології», «Бібліографію історії українського друкарства», «Бібліографічний покажчик книг, надрукованих українською мовою на території Росії у 1798–1916 рр.», «Бібліографію українських друків для дітей». Ці значущі праці не були завершені та опубліковані й на сьогодні втрачені (лише варіант покажчика книжок українською мовою за 1798–1916 рр. зберігся у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України).

Інформація про Ярослава Стешенка після тривалого замовчування, спочатку зовсім коротка, довідкова, почала з'являтися на сторінках професійних видань лише з 1980-х рр. Статті та біограми про нього писали С. Білокінь, Ф. Сарана, Н. Стрішенець, Г. Ковальчук. І от нарешті 2020 року в Дрогобичі, у видавництві «Коло» з'явилося окреме видання «Ярослав Стешенко: епістолярний монолог», дбайливо підготовлене професором Євгеном Вікторовичем Пшеничним у 2012–2020 рр. Характеризуючи це видання, маємо відзначити чотири його непорушні складові:

1) Біографічна складова викладена упорядником цікаво, невимушено, емоційно і водночас науково (передмова та І розділ, загалом близько 70 сторінок). Через такий виклад ми сприймаємо Ярослава Стешенка не як енциклопедичний портрет історичної особи, а як живу людину, зі своїми вадами та вдачами, якій довелося жити й діяти в складний час. Ми свого часу переглянули чимало справ репресованих книгознавців, але сміливі, навіть дещо зухвалі відповіді Стешенка на допитах, у т. ч. наведені упорядником у книзі, змальовують його незалежною, вільною людиною. Після таких висловлювань, такої відвертої поведінки навряд чи варто було дивуватися його неодноразовим арештам, висилці на Колиму, яка його й доконала. Україна втратила не лише свідомого працюючого

громадянина, кваліфікованого спеціаліста-бібліографа, але й уже підготовлені ним важливі історико-бібліографічні праці.

2) Друга складова видання — це, безперечно, віднайдені, дбайливо підготовлені і опубліковані упорядником листи Ярослава Стешенка до Левка Биковського, Івана Кривецького, Володимира Дорошенка, Федора Ернста, Бориса Чистякова й до рідних, загалом близько 100 позицій. Ці листи — дійсно монолог Стешенка, адже це тільки його збережена кореспонденція до адресатів, а листи адресанта не збереглися з відомих причин. У цих листах — тогочасна історія, у т. ч. історія нашої книгознавчої, бібліотечної та бібліографічної справи, часто невідома сьгоднішнім дослідникам.

3) Третій блок — коментарі упорядника до листів, починаючи з коротких біографічних довідок про адресатів і завершуючи ґрунтовними роз'ясненнями. Це надзвичайно важлива наукова складова видання, ретельно підготовлена професором Є. Пшеничним, що забрала, мабуть, найбільше його часу, але без якої зрозуміти багато інформації було б неможливо.

4) Нарешті маємо відзначити культуру видання, мистецтво оформлення книги, її дизайн, а також поліграфічне виконання. Вони надзвичайні. Це те, що перетворює книгу, її інформаційну складову, безперечно, важливу, у бібліофільське вишукане видання, у книжкову пам'ятку. Тут продумано все: і приємний відтінок паперу, і строга кольорова обкладинка з еклібрисом Я. Стешенка, і суперобкладинка, що імітує обкладинку журналу «Зори» 1919 р. роботи Г. Нарбута, якого так шанував Ярослав (відомо, що він був одним з найактивніших членів редколегії ювілейного видання Нарбута, готовий набір якого було знищено в друкарні). У книзі багато вклейок, переважно з цупкого кольорового паперу, на яких верхнім краєм наклеєні фотографії, еклібриси; певну частину вклейок становлять копії документів, обкладинок тогочасних видань, що викликає бажання гортати й роздивлятися книгу як альбом.

Висновок. На нашу думку, видання, підготовлене Є. В. Пшеничним і здійснене видавництвом «Коло» (макет Олега Дячка), є своєрідним взірцем як біографічного й епістолярного за жанром видання, так і зразком сучасного мистецтва книги. Дуже важливо, коли книга, крім правдивої наукової інформації, просякнута щирою повагою, любов'ю та співчуттям до її героя, що знаходить відбиття і в тому числі в оформленні видання. Чудово, що і спеціалісти, і читаюче суспільство

мають змогу та приємність дізнатися більше про непересічну особистість — Ярослава Івановича Стешенка.

UDC 002.2(477)"192/193":[929Steshenko+821.161.2'06-6

Halyna Kovalchuk,

<https://orcid.org/0000-0001-8843-9584>,

Doctor of Historical Sciences (Doct. habil. in History), Professor,

Director, Institute of Book Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

kovalchuk_galina@ukr.net

THE EPISTOLARY MONOLOGUE OF YAROSLAV STESHENKO — AN EXAMPLE OF BIOGRAPHICAL RESEARCH AND BOOK ART

The article analyses the book by prof. Ye. Pshenychnyj "Yaroslav Steshenko: epistolary monologue" in which the biography of its hero is described through his letters of 1920-1930-es, as well as through profound scientific comments of the compiler and accurately selected rich visual imaginary.

Keywords: Yaroslav Steshenko, epistolary heritage, book art, biographical research.

УДК 82-6:304 "044.7" Шейковський

Шалак Оксана Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

кандидатка філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інституту біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

shalak@ukr.net

ЛИСТУВАННЯ КАЛЕНИКА ШЕЙКОВСЬКОГО (1835–1903): ПРОЧИТАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ

Листування Каленика Шейковського дає змогу частково реконструювати його наукову діяльність, місце й методику фіксації фольклору та його досліджень із погляду сучасності.

Ключові слова: Каленик Шейковський, біографія, епістолярій, методика фіксації фольклору.

Каленик Васильович Шейковський (1835–1903) — один із маловідомих науковців, чия праця сприяла становленню методологічних засад фольклористики, розширенню знань про народну культуру, мову народної творчості, побут українців. Учений — упорядник «Опыта южнорусского словаря» (побачили світ: т. 1, Київ, 1861; т. 5, вип. 1, Москва, 1883; т. 5, вип. 2, Київ, 1886), збірки «Руські народні казки й приказки, байки й прибаютки, брехеньки й побрехеньки, билиці й небилиці, прикладки й нісенітниці. Перша кланя» (Бобруйськ, 1871), автор «Быта подолян» (т. 1, вип. 1; т. 1, вип. 2, Київ, 1859, 1860), досліджень «О киевских воскресных школах» («Воспитание», 1860, № 1–5), «Шчо таке Ібн-Дастова “Русь”» (Київ, 1870), «Славянский вопрос в русской науке» (Бобруйськ, 1876), «Толкование слова “вира”» (Казань, 1878), «О похоронах в Подольской губернии» («Киевский телеграф», 1860, № 17, 18, 24–26), «О приветствиях и поздравлениях у подолян» («Киевский курьер, 1862, № 5, 8), підручників для недільних шкіл, зокрема «Домашня наука. Выш'ші початкы» (Київ, 1861). Назви подаємо за правилами, які розробив на основі правопису Олексія Павловського («Грамматика малороссийскаго нарѣчія», 1818) сам К. Шейковський.

Про дослідника досі відомо небагато. Покоління молодих, яке прийшло в часи короткого національного відродження в другій половині XIX ст. і до якого належав К. Шейковський, схарактеризував Іван Франко: «Настали часи реформ, знесення кріпацтва, часи, пам'ятні в українській літературі видавництвом “Основи” і виступом цілої плеяди молодих талантів, між котрими досить буде назвати Ганну Барвінок, Стороженка, Кухаренка, Шейковського, Свидницького, Кониського, Руданського, Кулика, Александровича, Антоновича, Рильського і др.» [4, с. 62]. Саме завдяки часопису «Основа» молоді літератори й науковці, стверджував Каменяр, висловлювали свої ідеї [3, с. 308].

До здобутків К. Шейковського в мовознавстві, етнографії, педагогіці, журналістиці зверталися як у XIX, XX, так і на початку XXI ст. Серед тих, хто бодай коротко оцінив його наукові досягнення, — Микола Петров, Борис Грінченко, Гнат Житецький, Микола Сумцов, архівіст-дослідник Володимир Міяковський, літературознавець Володимир Герасименко, історик Григорій

Марахов, доктор філологічних наук, літературознавець Ісай Заславський, краєзнавець Анатолій Сваричевський, мовознавиця Наталя Шеремета, дослідниця педагогічної та просвітницької діяльності українських громад Наталя Побірченко. Відомі й інші короткі довідкові статті про К. Шейковського інформативного характеру. Проте про Шейковського-фольклориста, чия праця «Быт подолян» — перше комплексне дослідження традиційної культури Поділля, чий прогресивні принципи фіксації фольклору вирізняються прагненням до ретельності й фонематичної точності у відтворенні фольклорних зразків, досліджень бракує.

До епістолярію К. Шейковського як до біографічного джерела, що виявляє не тільки дати, події, а й погляди, запальний характер дослідника, зверталися свого часу Г. Марахов та І. Заславський. Публікуючи три листи К. Шейковського до Б. Грінченка, Г. Марахов передовсім зосередив увагу на взаєминах науковців. Учений наголосив, що відомостей про життя автора «Опыта южнорусского словаря» надзвичайно мало, а його наукові здобутки варті поглибленого вивчення фахівців. Утім, далеко не весь епістолярій опубліковано й залучено до наукового обігу. Саме такими є листи Каленика Шейковського до Павла Житецького, Якова Новицького, Василя Гнилосирова, лист до редакції часопису «Киевская старина».

Цей епістолярій слід вивчати з метою розкриття наукових принципів К. Шейковського-фольклориста, переслідуваного свого часу імперською поліцією за обстоювання окремішності української мови й культури. Лист як документ, як своєрідний феномен відображення не тільки приватного життя особистості, а пріоритетів і тенденцій, які панували в науці й культурі, дає змогу розкрити не лише мало висвітлені епізоди, події та періоди в біографії самого К. Шейковського, а й окреслити його постать на тлі української фольклористики другої половини ХІХ ст. та епохи загалом.

Як мовознавець, працю якого високо оцінив Б. Грінченко, К. Шейковський працював над словником української мови понад 30 років, однак усі його наміри видати його повністю (у п'яти томах) натрапляли на перешкоди. Після смерті К. Шейковського його родичі, про що й засвідчують листи [1], передали частину опублікованих і неопублікованих матеріалів редактору «Киевской старины» Володимирові Науменку. Серед цих паперів, книжок, листів, вагою понад 11 пудів, були й картки із прикладами окремих лексем до «Опыта южнорусского словаря», яких відшукати так і не вдалося.

В одному з листів до Б. Грінченка фольклорист зазначив, що надіслані загадки він відтворив «з пам'яті» [2] — тобто зафіксував не в записах від носіїв фольклору, а шляхом самозапису. Місце ж фіксації (у разі, якщо біля фольклорного зразка він його не зазначив) — м. Кам'янець-Подільський. Так науковець розкривав власні методи роботи. Усі відомі листи К. Шейковського дають змогу частково реконструювати його наукову діяльність на різних етапах, відтворити царину його наукових зацікавлень, місце й методику фіксації фольклору й досліджень ученого.

Отже, прочитання епістолярію К. Шейковського крізь призму сучасності дає можливість глибше оцінити наукові здобутки дослідника, осмислити його внесок у становлення наукових принципів української фольклористики й мовознавства, виявити коло його наукового спілкування, визначити внесок як фахівця-філолога, чії праці не втратили свого значення й досі.

1. [Лист дочки [?] К. Шейковського до В. Науменка]. *ІР НБУВ* (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Ф. III. Од. зб. 7679. Арк. 1–1 зв.

2. Лист К. Шейковського до Б. Грінченка. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40017. Арк. 1–2 зв.

3. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Франко І. Збір. творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 41. 1984. С. 194–471.

4. Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви]. *Франко І. Збір. творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 41. 1984. С. 24–141.

UDC 82-6:304 "044.7" Sheikovskiy

Oksana Shalak,

<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Researcher,

Institute of Biographical Research,

Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

shalak@ukr.net

ORRESPONDENCE OF KALENYK SHEIKOVSKY (1835–1903): READING THROUGH THE PRISM OF MODERNITY

Kalenyk Sheykovsky's correspondence makes it possible to partially reconstruct his scientific activity, place and methods of fixing folklore and its research from the point of view of modernity.

Keywords: Kalenyk Sheykovsky, biography, epistolary, methods of fixing folklore.

УДК 821.161.2.09

Школа Валентина Миколаївна,
<https://orcid.org/0000000292335144>,
докторка філологічних наук, доцентка,
доцентка,
кафедра української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства,
Бердянський державний педагогічний університет,
Бердянськ, Україна;
shkolaval@gmail.com

МЕМУАРНА СПАДЩИНА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

На матеріалі статті Олени Пчілки «Михайло Драгоманов» простежено процес становлення особистості вченого, громадського діяча. Особливу увагу приділено впливу батька на формування характеру та інтелектуальних інтересів брата.

Ключові слова: мемуари, спогади, факти, відомості, М. Драгоманов.

Серед багатоманітної творчості Ольги Драгоманової-Косач (Олени Пчілки) — прозаїка, поета, драматурга, перекладача, публіциста, етнографа — важливе місце належить спогадовій літературі. Проживши насичене різними подіями життя, повне зустрічей із цікавими людьми, про деяких із них вона залишила спогади, поповнивши українську мемуаристичну літературу змістовною інформацією про близьких її серцю осіб, зокрема,

улюбленого брата Михайла, дочку Ларису Косач-Квітку, друга Михайла Старицького та ін.

Особа брата Михайла є однією із центральних постатей у мемуаристиці письменниці. Його роль у своєму житті вона окреслила так: «коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зійшло б на інший шлях» [1, с. 500].

Спогади про М. Драгоманова — відповідь на прохання декількох видавництв (полтавського, харківського, вінницького) та редакції журналу «Україна» історичної секції ВУАН подати достовірну інформацію про особу, яка вочевидь була цікавою українському реципієнту періоду національного відродження.

Стаття «Михайло Драгоманов» опублікована в 1926 році в часописі «Україна». Авторка доповнювала власний фактографічний матеріал відомостями, почерпнутими як від брата, так і «від інших людей, близьких до нього» [1, с. 528].

Спогадовець зосереджує увагу на періодах формування й становлення особистості М. Драгоманова, висвітлюючи події, що розгорталися в локусах Гадяча та Полтави. Постать старшого брата вона змальовує в широкому контексті, подаючи як мальовничі пейзажні замальовки рідної Полтавщини, так і численні портрети рідних, починаючи від засновника роду — вихідця з далекої Греції.

Сестра зауважує, що на формування духовного потенціалу М. Драгоманова мали вплив національні традиції, вітчизняні цінності, зокрема рідна мова, що панувала в батьківській сім'ї, народнопоетична атмосфера, у якій зростали діти: «Українська течія оточала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут, з усім тим зливалось й наше життя» [1, с. 521].

Авторка розвідки зазначає, що процес налагодження взаємозв'язку дітей із довкіллям відбувався завдяки Петрові Акимовичу, який турбувався духовним розвитком членів родини Драгоманових. Знайомство з книжками його книгозбірні, яка постійно поповнювалася, сприяло інтелектуальному розвитку сина. Це давало йому можливість легко засвоювати шкільні предмети, випереджаючи в навчанні своїх однолітків.

В одному з епізодів мемуарів письменниця показує, що брат успадкував свободолюбство, яке було характерне для незалежного у своїх поглядах і діях батька. У житті Михайла-гімназиста це виразилося в різкому виступі проти наруги й насильства. Петро

Акимович, покликаний вирішити конфліктну ситуацію, у яку потрапив син, подав достойний приклад хлопцю, не погодившись принизити гідність Михайла навіть ціною його майбутньої кар'єри.

Також Олена Пчілка пише, що Петро Акимович виявляв толерантність і щодо ідейних позицій свого сина. Будучи глибоко релігійною людиною, він не нав'язував своїх переконань, не суперечив його вільнодумству, сформованому в гімназії під впливом позитивних наук.

Як свідчить мемуаристка, зацікавлення усною народною творчістю майбутнього визначного фольклориста теж були інспіровані його батьком, який захопився справою збирання, очевидно, під впливом далекого родича — поета, фольклориста Амвросія Метлинського.

Авторка спогадів зауважила, що на формування духовного світу брата-гімназиста мали вплив полтавські громадівці, зокрема Дмитро Пильчиков, Олександр Кониський, Єлизавета Милорадович. Саме від них перейняв Михайло зацікавлення національним рухом.

Отже, Олена Пчілка в спогадах «Михайло Драгоманов» осмислює різні аспекти духовного становлення свого старшого брата, відзначаючи визначальний вплив люблячого батька Петра Акимовича на формування його свідомості, характеру, уподобань.

1. Пчілка О. Спогади про Михайла Драгоманова. *Пчілка. О. Твори / упоряд., авт. передм. і прим. Н.О. Вишневська. Київ : Дніпро, 1988. С. 498–554.*

UDC 821.161.2.09

Valentyna Shkola,

<https://orcid.org/0000000292335144>,

Doctor of Philology, Associate Professor,

Associate Professor,

The Department of Ukrainian and Foreign Literature

and Comparative Studies,

Berdyansk State Pedagogical University,

Berdyansk, Ukraine

shkolaval@gmail.com

MEMORIAL HERITAGE OF ELENA PCHILKA

The article considers the memoir heritage of Olena Pchilka. The process of formation of the personality of a scientist, public figure is traced

on the material of her memoirs "Mikhail Drahomanov". It is noted that the author, covering the childhood and adolescence of her brother's life, paid special attention to the influence of his father on the formation of character, intellectual interests of Michael.

Keywords: memoirs, memoirs, facts, information, M. Drahomanov.

УДК 94(477):930.25

Парацій Володимир Михайлович,
<https://orcid.org/0000-0003-0732-8765>,
старший науковий співробітник,
Бережанський краєзнавчий музей,
Бережани, Україна
volodimirparacij1971@gmail.com

ВОЄННА МЕМУАРИСТИКА ЯК ПІДґРУНТЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ: З МЕТОДИЧНИХ СХЕМ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРІЛЕЦТВА

Показано й проаналізовано методи самопопуляризації Українського Січового стрілецтва, оскільки їх представники десятиліттями були «носіями» інформації про власне воєнне та «державотворче» минуле.

Ключові слова: Українське Січове Стрілецтво, мемуари, видавництво «Червона калина», «Літопис Червоної калини», історичний альманах-календар.

Будь-яка позитивна та якісна історична традиція є дуже цінною й пізнавальною для наступників, а, отже, потребує пам'яті про себе, уявлення про себе, розуміння пройдених подій. Військова й національно-політична сутність Українського Січового Стрілецтва, подальші мілітарні зрушення Української Галицької армії і взагалі епоха об'єктивного національного пробудження українства впродовж 1914–1921 рр. — це те, що заслуговує на увагу наступників, оскільки перед нами постає та історія, що

навчає, цілеспрямовує, організовує. Тому бажання зберегти події, обставини й артефакти епохи серед раціонального й національно здорового соціуму є апіорно визначеним.

Безумовно, Українське Січове Стрілецтво (далі й Українська Галицька армія) — це була серйозна військова формація, жертовність і висока героїка якої (як індивідуальна, так і колективна) базувалися на чіткому й свідомому розумінні національної ідеї, українських державотворчих інтересів. Ця усвідомленість власного державно-національного «Я» виводила Січових Стрільців у ранг унікального військового об'єднання, що воює на своїй землі, за власну державу. Саме тут велике значення мав і «позамілітарний» фактор: національно-виховний, освітній, раціонально-ідеологічний. З цього апіорі виводилася думка про необхідність збереження пам'яті про Січових Стрільців як про важливий період національної історії; історії, яка вчить (згідно інтерпретацій лорда Болінгброка) на фактах, адже це яскравий чинник національно-патріотичного виховання перш за все молоді.

Розуміння цього формувалося в стрілецькому середовищі ще в часи бойових дій. Так, Пресова Кватира Січового Стрілецтва була своєрідним організаційним і керівним органом військово-патріотичного виховання особового складу Легіону, центром його духовного й культурного життя. Як зауважив відомий галицький громадський і військовий діяч Никифор Гірняк, «політичний характер організації УСС-ів вимагав планового ведення політичної усвідомленої праці серед Стрілецтва... Стрілець повинен був добре знати історію рідного народу та його змагання до волі у минулому й сучасному» [7, с. 149].

Таким чином, ще на першоджерелах і формувалася важлива складова (інформаційна та архівно-музеальна) фіксації подій Січового Стрілецтва. Перспектива також продумувалася й бачилася раціонально.

Так, ще в 1919 р. військовим істориком І. Кревецьким і д-ром О. Назаруком були підготовлені практичні вказівки й пояснення «Як писати мемуари». Пропонувалося фактичний матеріал подавати за схемою:

- Вибух війни. Окупація. На війні.
- Наддніпрянська Україна під час війни. Прикарпатська Україна під час війни.

• Революція в Росії. Революція в Україні. Розпад Австро-Угорщини.

- Українська Держава. Проголошення самостійності України.
- Прикарпатська Україна. Війна з Москвою і Польщею.
- Будівництво української держави.
- Кінцеві замітки [8, с. 3–4].

Ці пропозиції стали свого роду методичною підставою для підготовки спогадів й описів конкретно-визначених подій, а також серйозних історичних досліджень з історії Січового Стрілецтва. У 1920–1930-х рр. об'єднавчим органом таких публікацій стало видавництво «Червона калина», керівну роль у якому відігравали колишні січовики. Зокрема й особливо — журналіст і поет Лев Лепкий.

Окрема робота з підготовки мемуарних видань (знову ж через видавничий кооператив «Червона калина») проводилася членами Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, зокрема в тісній співпраці з Мироном Тарнавським — колишнім головнокомандувачем («комендантом») Української Галицької Армії [1, с. 144]. Підготовлені спогади очевидців закладали, таким чином, основу фактичних і подієвих знань про епоху, роль у ній Січового Стрілецтва як загалом, так і через долю окремих його представників. Мемуари також ставали (як рукописи) частиною тематичних музейних фондів.

Основний пласт інформації, зокрема й мемуарного змісту, публікувався у двох періодичних збірниках згаданого видавництва: щорічнику «Історичний альманах-календар Червоної Калини» (1921–1939 рр.) та місячнику «Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту» (виходив з 1929 р. до липня 1939 р. включно).

Стратегічну мету видавничої роботи колективу влучно сформулював на сторінках календаря-альманаху «Червоної Калини» один з перших командирів легіону УСС М. Галущинський: «В'язати порвані нитки великої народної традиції — історії, шляхом свіжого націплювання учити ще вчорашніх безбатченків, що в них є слава, своє велике минуле» [2, с. 34]. Для колишніх старшин української армії така мета, за масштабами й значенням, була, у певному сенсі, продовженням боротьби за національне відродження. Адже, повернувшись до

цивільного життя, вони за вишколом і переконаннями залишалися військовими, котрі лише змінили вид зброї.

А на сторінках періодичних видань «Червоної Калини» систематично друкувалися звернення до колишніх старшин і стрільців УГА (Української Галицької Армії) із закликами «громадно» (масово) вступати в члени видавничого кооперативу, писати спогади про воєнні події та надсилати їх у видавництво [3, с. 178–180].

Уже з першого числа «Літопису...» розпочато друкування «спису джерел до історії української визвольної війни 1914–1921 рр.». Упродовж наступних років цей список постійно доповнювався.

Також, свого роду методичним підґрунтям планованих (і пропонуваніх) публікацій мемуарного характеру, можна назвати редакторську статтю в «Літописі...» (без виказання авторства) під назвою «Зберігаймо історичні цінності» [6, с. 2–3]. Уже перші фрази привертають увагу своєю продуманістю: «Найбільший скарб кожного народу, це його народня традиція. На ній опирається його сучасна сила і слава, від неї залежить єдність і національна свідомість, розвиток його культури, штуки і науки». І, як підстава цього, заклик до зберігання історичних матеріалів, «списування воєнних спогадів». Так як «однак ще дуже мало в тім напрямі зроблено». Зокрема в «Літописі...» відчувається брак «коротких історичних статей і коротких споминів про поодинокі важні події і переживання». Звертається увага, що рукописи й допоміжні матеріали — рисунки, світлини — «по використанню будуть зложені» до Музею НТШ [6, с. 2].

Далі подається вибіркова тематика для подальших авторських публікацій: описів подій, особистих спогадів. Перелік складає 69 тем: від «заснування УСС до 01.11.1918 р.» та «перейняття влади в Галичині» аж до «Військові студенти на еміграції». Охоплено все: структура війська, міжнаціональні відносини (зокрема, життя національних меншин), історіографія, полон, однострої, військова амуніція, озброєння, духовенство та жіноцтво в армії, санітарні служби, армійський гумор, психоемоційний стан, культурно-освітня діяльність, склади, майно, події на території Галичини й загалом на українських землях. Перевага надавалася особистим спогадам і неперекрученим фактам: «Кожен описує події — як їх переживав, або чув від очевидців» [6, с. 3].

Подальші публікації у двох вищеописаних періодичних виданнях «Червоної Калини» охоплюють увесь спектр інформації про Українських Січових Стрільців (у часових рамках 1914–1920 рр.) через призму особистих спогадів чи вражень авторів.

Зокрема спеціальний чисельний пласт публікацій (багатий емоційно й інформаційно) був присвячений боям навколо гори, де Лисоня (південна околиця Бережан). Представники австрійського та союзницького командування тут не проявили ніяких помітних тактичних задумів на доволі прямолінійні наступальні акції росіян. І лише завдяки героїзму й жертвовності Січових Стрільців вдалося вивести коаліційні сили з катастрофічної ситуації. У складі колишнього полку УСС залишилося 17 старшин і 150 стрільців. Решта загинула або потрапила в полон. Це було майже повне знищення військової структури, але не ліквідація її. Українське Січове Стрілецтво після Лисоні відроджувалося заново, відроджувалося в нових мілітарних умовах; відроджувалося, наділене досвідом старих перемог і поразок.

На поч. 1930-х рр. політичний діяч, журналіст та історик Іван Кедрин (Кедрин-Рудницький) пропонував готувати вже цілісні дослідження з історії Українського Січового Стрілецтва (особливо про це наголошував у своїй статті з приводу появи книги генерала Марка Безручка «Січові стрільці в боротьбі за державність», де представлено фаховий опис бойових дій за вісім місяців 1919 р.) [4, с. 10–12]. Підготовлені в подальшому узагальнюючі дослідження також друкувалися окремими виданнями як «Бібліотека видавництва “Червона калина”»

Німецький військовий теоретик Карл Клаузевіц ще в ХІХ ст. висловив думку про те, що основу морального потенціалу на війні складають три взаємопов'язані складові: таланти полководця, військова доблесть армії, а також дух народу, серед якого вона комплектується [5, с. 198–199]. Дві останні були дороговказом і для Українського Січового Стрілецтва на всіх етапах їх мілітарної та державотворчої історії. Вони самі створили інформаційне підґрунтя для свого об'єктивного пізнання. Наступникам залишається лише належно оцінити їх, а також використати як історичний приклад, на якому слід вчитися (а тому — і не забувати).

1. Байло А. Співпраця генерала Мирона Гарнавського з ветеранськими організаціями УГА в 1921–1938 рр. *Держава та армія*. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2010. № 670. С.141–145.
2. Галущинський М. [Ред. замітка]. Історичний альманах-календар Червоної Калини на рік 1926. Львів, 1925. С. 34.
3. Грицак Є. Анкета у справі українських визвольних змагань. Історичний альманах-календар Червоної Калини на 1924 рік. Львів, 1923. С. 178–180.
4. Кедрин І. Чому досі нема повної історії Січових стрільців. Літопис Червоної калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. Львів, 1933. Ч. 3. С. 10–12.
5. Клаузевиц К. О войне. Москва, 1936. Т. 1. 559 с.
6. Літопис Червоної калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. Львів, 1930. Ч. 10. 25 с.
7. Ріпецький С. Українське Січове стрілецтво: Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк, 1956. 360 с.
8. Стрілець. 1919. 1 жовтня.

UDC 94(477):930.25

Volodymyr Paratsii,

<https://orcid.org/0000-0003-0732-8765>,

Senior Research Fellow,

Berezhany Museum of Local Lore,

Berezhany, Ukraine

volodimirparacij1971@gmail.com

MILITARY MEMUARISTS AS A BASIS OF OBJECTIVE SELF- PRESENTATION: FROM METHODOICAL SCHEMES IN THE CENTER OF UKRAINIAN SICHOVOHO STRILETSTVA

The methods of self-population of the Ukrainian Sichovoho Striletstva, as their representatives have been «carriers» of information about their own military and «state-building» past for decades.

Keywords: Ukrainian Sichove Striletstvo, memoirs, «Chervona Kalyna» publishing house, «Chronicle of Chervona Kalyna», historical almanac-calendar

УДК 94:929(477) «1920/1930» А. Калиновський

Іваницька Світлана Григорівна,

<https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>,

докторка історичних наук, доцентка,

викладачка соціогуманітарних дисциплін,

педагогічний фаховий коледж,

Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія,

Запоріжжя, Україна

isvetlana@hotmail.com

Демченко Тамара Павлівна,

<https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>,

кандидатка історичних наук, доцентка,

Чернігів, Україна

kafistukr@ukr.net

ПЕРЕЖИВАННЯ РАДЯНСЬКОГО В МЕМУАРНО- ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ПРОЗІ АНАТОЛЯ ГАЛАНА (КАЛИНОВСЬКОГО): (РЕ)ТРАНСЛЯЦІЯ ДОСВІДУ ПОКОЛІНЬ

Творчість Анатолія Галана розглядається як автентичне джерело знань про життя в СРСР. Йдеться про можливість її перепрочитання й тлумачення через механізм (ре)трансляції з врахуванням досвіду наступних поколінь.

Ключові слова: Анатоль Галан, поколіннява пам'ять, мемуарна проза, Homo sovieticus, еміграція.

120-річчя від дня народження (на жаль, ювілей пройшов непоміченим минулого року) уродженця Чернігово-Сіверщини, напівзабутого письменника й журналіста Анатолія Галана (1901–1987) — гарний привід згадати про нього. Узагалі варто більше популяризувати історію української діаспори — і не лише вихідців із Чернігово-Сіверського краю — насамперед творчих особистостей, котрі зберегли свою українську ідентичність: мову, культуру, традиції, своєю творчістю прагнули впливати на своїх співвітчизників далеко за межами Батьківщини, а нині вже і в Україні.

Наша мета — проаналізувати й проінтерпретувати в контексті теорії генераційної пам'яті спадщину талановитого журналіста й письменника Анатолія Калиновського (Галана),

якого Ігор Качуровський зарахував до числа п'ятох-шістьох найбільш читабельних прозаїків української еміграції, відзначив легкість викладу, досконалість сюжетних конструкцій і передбачив, що «розпорошений, розпарцельований на десятки псевдонімів автор ризикує не здобути тієї слави, на яку він як письменник заслуговує...» У фокусі уваги — збірка оповідань «Невигадане» (1967) та інші твори, де аналізується взятий у різних іпостасях образ Homo sovieticus та історично достовірно відтворюються типові явища радянської повсякденності міжвоєнної доби.

Авторки керуються думкою, що в епоху постмодерну «текст-писання», трансформуючись у «текст-читання», набуває незліченної кількості варіацій, залежно від смакових асоціацій і тезаурусу «читаючого». Виникає необхідність у використанні методів психологічної реконструкції суб'єктивних моделей буття (поведінки, мислення, почуттів, емоцій) як видатних, так і пересічних «творців» історії. Відчувається потреба «вживання» дослідника у внутрішній світ авторів текстів. Художня література набуває особливого значення як джерело культурологічної інформації про буденне життя. Тому звернення історика-дослідника до літературно-художньої спадщини, увага до техніки «побутового літописання», способів презентації буття «людини приватної» в контексті взаємодії повсякденних і літературних текстів культури уявляється перспективною сферою пізнання не тільки в суто інформаційному, а й у методологічному аспекті.

Головним об'єктом духовного, інтелектуального й культурного інтересу для А. Галана була Україна й доля її народу. Отже, наратив героя нашої розвідки можна трактувати як джерело для історичних досліджень, особливо, коли йдеться про вивчення повсякдення — «буднів» простих радянських людей, до числа яких автор, очевидно, зараховував і себе. Фахівці визнають різножанровість і тематичне розмаїття доробку письменника, де гостра сатира, гуморески, сюжети із власного життя поєднуються з нарисами про окремих людей, про побут переміщених осіб в Німеччині, українських емігрантів у Америці, і повсякчас домінують ретельне вивчення й аналіз радянської дійсності. У кандидатській дисертації О. Онищенко «Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття» (2019) зазначається, що «спогади Анатолія Галана (Анатолія

Калиновського) насичені густою метафориною, ліризацією оповіді. Слово-образ є окрасою мовної особистості, автор вдається до майстерного художнього використання конкретизації та синестезії, творення пейзажних замальовок й описів довкола метафоричних мотивів, образів. Система поетики в нефікційній прозі постає через ключові образи підневільної людини в тоталітарному суспільстві, через провідні мотиви – прості складові сюжети твору» [7, с. 176–177].

В Україні наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років він мав репутацію освіченого й талановитого журналіста, яким дорожили редактори й залюбки брали на роботу. А. Галанові довелося чимало помандрувати, рятуючись від нав'язливої уваги чекістів (співробітників ОГПУ та НКВД). «Дамоклів меч повільно наближався до моєї голови», — зафіксував він [1, с. 199]. Це — не метафора, а усвідомлення смертельної загрози. Яким болем сповнені рядки про втрату друзів і добрих знайомих, страчених після вбивства С. Кірова. Хоча письменника оминув сталінський терор, але він добре знав про ці чорні сторінки української історії. Перед початком Другої світової війни А. Галан повернувся із Середньої Азії в Україну, а в часи нацистської окупації вирушив на захід. Жодних симпатій до нацистів у творах А. Галана не спостерігається. У його творах домінує тема втечі від радянської влади. Зокрема в оповіданні «Поклик любови» привертають увагу рядки про «великий ісход»: «Їдуть на конях, на велосипедах, ідуть пішки, а ззаду — примара шибениці, пропагандивний гавкіт: “Ми вас знайдемо й на дні моря!”» [2, с. 70].

Із листів А. Галана до Д. Нитченка видно, що на шляху до Аргентини автор мешкав у таборах для Ді-Пі (переміщених осіб) спочатку в м. Форст на сході Німеччини, потім у м. Ландек на заході Австрії. Ганна Черінь згадувала, що якийсь час А. Галан працював в українському видавництві «Голос» у Берліні. Тут чи не вперше проявився його талант гумориста й сатирика: журналіст запропонував випускати стіннівку під назвою «Марабу» [8, с. 14]. Гуморески, жарти, дотепи давали хоч якусь розраду працівникам. У 1946 р. таборяни Ландека спроміглися видавати гумористичний журнал «Проти шерсті». Його постійним автором став А. Калиновський (гумористичні твори він зазвичай підписував як Іван Евентуальний). Дещо з його доробку було згодом уміщено в гумористично-сатиричному календарі-альманасі «Мітла», який у

50-х рр. ХХ ст. виходив у столиці Аргентини. Наочне уявлення про побут інтернованих дає «Ода зупі»:

«Прозора і легка для вжитку,
І вільна від товщу й приправ,
Ти – все ж життя тримаєш нитку,
Щоб духа табір не віддав» [5, с. 118].

Згодом серед діаспорної української спільноти Галан здобув славу чи не найпершого гумориста. Д. Нитченко слушно підмітив: «Умів Галан висміяти як підрадянську дійсність, русифікацію, безголов'я влади, так не шкодував фарб висміяти й поцейбічне життя: гонитву за долярами, підлабузництво, сварливість, пиятику тощо» [6, с. 89]. Сім років прожив А. Галан у Південній Америці, а потім із родиною перебрався до США. Усього за життя письменника вийшло друком понад 20 книг. Більшість із них з'явилися в Аргентині, оскільки друкування будь-яких видань там коштувало набагато дешевше, ніж у США чи Канаді, а письменникові доводилося здебільшого власним коштом оплачувати послуги видавництва.

Спадщину Галана можна трактувати не лише як оригінальне літературне явище. Ознайомившись зі змістом збірників оповідань, спогадами, віршованою повістю «Хам» [3], яку А. Галан вважав своїм кращим творінням [4, с. 147–148], починаєш усвідомлювати, що ці тексти в сукупності є цінним джерелом для глибшого розуміння багатьох явищ і процесів, що відбувалися в СРСР у цілому й в УРСР зокрема, і зрештою сформували «тип» радянської людини, базові риси якого суттєво позначилися на світогляді, поведінці, культурі мільйонів громадян сучасної України. Рудименти «совкової» ментальності не викоренені й донині: радянський досвід відтворюється в наступних поколіннях. А от національно-демократичні ідеї, гуманістичний ідеал, які проповідував Галан (Калиновський), анітрохи не втратили своєї актуальності й сьогодні.

1. Галан А. Будні советського журналіста. Буенос-Айрес : Перемога, 1956. 208 с.

2. Галан А. Невигадане: Оповідання. Буенос-Айрес : Видавництво Ю. Середяка, 1971. 320 с.

3. Галан А. Хам (Віршована повість). Буенос-Айрес : Видавництво Ю. Середяка, 1970. 109 с.

4. Листи Анатолія Калиновського до Дмитра Нитченка. *Березіль*. 2013. № 7–8. С. 138–191.
5. Мітла : Календар-альманах на 1953 рік. Буенос-Айрес, [1953]. 130 с.
6. Нитченко Д. Листи письменників. Мельбурн : Ластівка, 1992. 187 с.
7. Онищенко О. І. Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук. Черкаси, 2019. 204 с.
8. Черінь Г. Їдьмо зі мною! (Репортажі). Буенос-Айрес : Видавництво Ю. Середяка, 1965. 237 с.

UDC 94:929(477) «1920/1930» А. Kalinovsky

Svitlana Ivanytska,

<https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>,

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,

teacher of socio-humanitarian disciplines,

pedagogical professional college,

Khortytsia National Training and Rehabilitation Academy,

Zaporozhye, Ukraine

e-mail: isvetlana@hotmail.com

Tamara Demchenko,

<https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>,

Candidate of Historical Sciences, Lecturer,

Chernihiv, Ukraine

e-mail: kafistukr@ukr.net

**SOVIET'S EXPERIENCE IN THE MEMORY-DOCUMENTARY
PROSE OF ANATOL HALAN (KALINOVSKY): (RE)
TRANSLATION OF GENERAL EXPERIENCE**

The work of Anatoly Halan is seen as an authentic source of knowledge about life in the USSR. It is about the possibility of re-reading and interpreting it through the mechanism of (re) translation, taking into account the experience of future generations.

Keywords: Anatoly Halan, generational memory, memoir prose, Homo sovieticus, emigration.

УДК 82-6:025.7/9-027.552:01(477.8)

Галярник Надія Романівна,

головна бібліотекарка,

хранителька Іменного фонду професора В. Т. Полека;

Гуцуляк Олег Борисович

<https://orcid.org/0000-0001-7325-8254>

кандидат філософських наук, доцент,

учений секретар,

Наукова бібліотека,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

Івано-Франківськ, Україна

lib@pnu.edu.ua

З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЗНАНИХ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОГРАФІВ МИРОСЛАВА МОРОЗА (1923-2006) ТА ВОЛОДИМИРА ПОЛЕКА (1924-1999)

Висвітлено опрацювання епістолярної спадщини 1961–1999 рр. відомого львівського бібліографа Мирослава Мороза (1923–2006) та його колеги з Івано-Франківська Володимира Полека (1924–1999), яка зберігається в архіві Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника фонду професора В. Т. Полека.

Ключові слова: епістолярій, листування, Володимир Полек, Мирослав Мороз, бібліографія, краєзнавство, франкознавство.

У сучасних умовах настає нагальна проблема в перепрочитанні й оприлюдненні епістолярної спадщини знаних осіб — політиків, науковців, письменників, культурних діячів та ін., і яка активно використовується в наукових розвідках з біографістики, історіографії, краєзнавстві тощо. Епістолярієм майстерно послуговуються письменники у творах різних жанрів, але найчастіше він є формою комунікації людей, яка на сьогодні значно видозмінилася й задіяна в соціальних мережах Інтернету. Проте традиційна епістолярна спадщина залишається цінним набутком культури, свідченням т. зв. «духу епохи», дає змогу для герменевтичного й феноменологічного аналізу становлення особистості й науки. Її недаремно називають «рухливою відкритою сповіддю».

У вивченні епістолярію та його перепрочитанні пропонуємо звернути увагу на архів знаного бібліографа, літературознавця, україніста, професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Фонд професора В. Т. Полека (1924–1999)» [3; 4; 5; 6; 7], у якому зберігаються 694 листи. Листування носить як приватний, так і службовий характер, адресатами переважно є провідні вчені, діячі культури, письменники, редактори видань, зокрема серед них: Микола Бажан, Олесь Гончар, Платон Воронько, Федір Погребенник, Михайло Івасюк, Роман Федорів, Ярослав Івашкевич, Станіслав Вінценз, Володимир Качкан, Ольга Дучимінська та інші визначні особистості.

Проте цінним джерелом інформації є листування з відомим львівським бібліографом Мирославом Олександровичем Морозом (1923–2006), зібране в папках архіву №№ 377, 379, 380. І хоча аналіз його епістолярію вже проводився колишнім директором наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, кандидатом філологічних наук М. В. Бігусяком [1; 2], ми в тезах доповнюємо інформацією його матеріали. Ця добірка охоплює період 1961–1999 років і містить 127 листів (рукописних і друкованих), 20 вітальних листівок, 26 поштових карток, 2 написані статті, 2 схеми побудови статті, 3 записки, 1 замовлення на написання статті, розміщене на спеціальному бланку. Власне, у конверти листування вкладено статтю, яку надіслав М. О. Мороз адресату (Мороз М. На сторожі спадщини поета, газ. «Літературна Україна», 1986, 27 лютого, с. 39) [2, далі в круглих дужках вказуємо посилання на матеріали Іменного фонду В. Т. Полека із зазначенням папки архіву й сторінок] (*папка архіву № 380*). При аналізі епістолярію дійшли висновку, що ці два науковці плідно співпрацювали над спільними темами — це і франкознавство, лесезнавство, галицьке краєзнавство; особлива увага приділялася постатям Івана Котляревського, Михайла Драгоманова й Гната Хоткевича. Учені обмінювалися інформацією, доповнюючи один одного. Також фонд налічує 7 книг М. О. Мороза із авторськими інскриптами.

Знайомство двох бібліографів відбулося заочно 1961 року листом М. О. Мороза до В. Т. Полека (на той час — бібліографа бібліотеки Станіславського педагогічного інституту), у якому перший просить через Станіславський книготорг замовити його працю «Бібліографія творів Івана Франка», оскільки її надрукують тільки за умови замовлення на тираж у 3000 примірників. Наступний лист (від 6 січня

1963 року) засвідчив активне спілкування вчених. Обговорюючи поточні події, ділячись задумами, М. О. Мороз, який 3 листопада 1963 року захистив рукопис «Питання бібліографії та атрибуції творів Івана Франка» (автореферат знаходиться в архіві В. Т. Полека із дарчим написом автора) на здобуття наукового ступеня, пропонує колезі працювати над кандидатською дисертацією.

У листі від 8 грудня 1963 року зустрічаємо такі рядки: «...Читав Вашу рецензію на Марка Черемшину. Подобалась мені, гарна і змістовна. Бачу, що справи нашої бібліографії близькі Вам і болісте за них. Добре було б Вам самому щось видати з бібліографічних робіт. Тоді Ваша позиція була б ще кращою. Але і так бачу добре ознайомлення з теорією бібліографії і потребами нашого літературознавства». А про недосконалі бібліографічні матеріали недобросовісних укладачів М. О. Мороз висловлюється досить образно: «...Ще раз треба братись і до Стефаніка, і до Кобилянської, і до Маковея. Бо робили погані молотільники, після яких ще раз треба молотити і перевіювати зерно» (*папка архіву № 379, с. 148*). Пізніше обидва бібліографи підтримували видання енциклопедичних словників, присвячених Івану Франку і Лесі Українці.

Епістолярій М. О. Мороза позначений коректністю, вишуканістю стилю, гречністю звертання до адресата. Не простежується ні зверхності, ні фамільярності, хоча є чимало зауважень, повчань з боку досвідченішого колеги. Наприклад, фрагмент листа від 2 березня 1964 року, в якому М. О. Мороз закликає В. Т. Полека не зосереджуватися на лінгвістичних дослідженнях: «...Вас я рахував за літературознавця <...> Скоріше думав, що Ви бібліограф і всі сили спрямуєте на цю справу, хоч розумію, що там, де живете, не так багато і зробиш, треба мати фонди. У мене тут більші можливості, а як часто бракує те або інше» (*папка архіву № 379, с. 144*). Лист від 4 травня 1965 року містить похвалу бібліографу-початківцю В. Т. Полеку: «...Ваша рецензія, а також інші Ваші праці переконали мене, що маємо сумлінного працівника на ниві нашої бібліографії. Певно маєте в хаті картотеки і постійно стежите за новинами» (*папка архіву № 379, с. 123*). Заслужують уваги поради М. О. Мороза щодо бібліографування в листах від 2 січня 1969 року (*папка архіву № 379, с. 55–56*) та 7 липня 1974 року (*папка архіву 380, с. 153*). Через двадцять років у листі від 25 квітня 1983 року М. О. Мороз дає таку оцінку В. Т. Полеку як фахівцю: «...Ваші рецензії завжди цікаві й оригінальні. Я б їх пізнав навіть у випадку, якщо б не були підписані

<...> Але в усіх випадках подивляю широкий діапазон Ваших інтересів. І то в місті, де немає бібліотек, хоча б як у Львові <...> Це щось варта така обізнаність <...> є у Вас провідний напрям роботи...» (*папка архіву № 380, с. 66*).

У червні–липні 1991 року М. О. Мороз перебував у поїздки Північною Америкою, де взяв участь у конференції на тему «Україна і світ», організованою Університетом штату Іллінойс. Того ж року в Гарвардському університеті він отримав премію імені Миколи Ценка за бібліографічний покажчик «Михайло Драгоманов». Своїми враженнями він поділився в листі від 14 липня 1991 року: «...після цього перебування я дав собі міцне слово: працювати у нас, на рідному ґрунті, з близькими людьми, на місцевих матеріалах і т.п., словом, на рідному ґрунті. Америка Америкою, еміграція еміграцією, але Україна і її культура є не в Нью-Йорку чи Чикаго, а у Києві чи Івано-Франківську. Оце основна мудрість, з якою я повернувся <...> Найбільше, рахую, моє досягнення за цю поїздку — це праця в бібліотеках (Конгресу США) і в Славистичній Іллінойського університету, де є добрі колекції української емігрантської літератури. Отже, найбільше моє досягнення, з чого тішусь, що я ознайомився з усіма або майже усіма виданнями нашої еміграції, зробив потрібні виписки, тощо» (*папка архіву № 377, с. 95*). У грудні 1993 року Наукове товариство Шевченка в США обрало М. О. Мороза дійсним членом і залучили його до укладання енциклопедії про діяльність НТШ. У березні 1993 року Президія НАН України присудила М. О. Морозу Премію імені Івана Франка за книгу «Літопис життя та творчості Лесі Українки» й інші бібліографічні покажчики, про що він радо ділиться в листах до колеги (*папка архіву № 377, с. 7*). Останні роки життя М. О. Мороз працював старшим науковим співробітником Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України над укладанням «Бібліографії українського фольклору 1917–1998 рр.» та «Забороненого франкознавства» (бібліографія джерел, на які за радянських часів було накладено табу).

У автобіографії М. О. Мороз писав: «...Праця бібліографа у наші часи не є престижною <...> Не бачу зараз в Україні бібліографа, який продовжив би справу І. Левицького, В. Дорошенка, І. Калиновича, Ю. Меженка, Ф. Максимовича, Ф. Сарани. Причиною цього є те трагічне становище бібліографії, в якому вона опинилася у попередніх роках. Нікому організувати дослідження, стати керівником тем, дати пораду, підтримку. Бібліографія перетворюється на якусь механізовану

<...> ділянку, де більшу частину праці виконують комп'ютери, а не творча особистість. Бібліографічних показників видається ніби й немало, але вони, принаймні їх більшість, якісь скороспілі, недовершені...» (*папка архіву № 377, с. 8*). Але інколи в кореспонденції двох науковців розгортаються не тільки наукові проблеми. Так, у листі від 23 серпня 1998 року М. О. Мороз із болем оповідає: «...Живу досить ізольовано, нікуди не ходжу, бо не можу ходити. Товариства не маю практично жодного, не дуже знаю, що де робиться. Ніхто з Києва й інших міст майже не пише мені. Мови немає десь поза Львів поїхати...» (*папка архіву № 377, с. 14*).

Аналіз епістолярію фонду В. Т. Полека з листуванням М. О. Мороза засвідчує енциклопедичність знань науковців-бібліографів, а їхні життєві шляхи є прикладом самовідданого служіння улюбленій справі, живої комунікації. Зокрема їхня кореспонденція, як і матеріали іменного архіву, становитимуть розширену інформацію для формування й структури розвідки із доповненими фактами про М. О. Мороза.

1. Бігусяк М. Епістолярій бібліографа Мирослава Олександровича Мороза (на основі архіву професора В. Т. Полека). *Вісник Львівського університету*. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. 2014. Вип. 9. С. 166–173.

2. Бігусяк М. В., Красуляк О. В. Франкознавчі студії професора В. Т. Полека. *Карпатські бібліотечно-красознавчі студії*. Ів.-Франківськ : НБ ПНУ, 2015. Вип. 1. С. 263–269.

3. Володимир Теодорович Полек (1924–1999) : біобібліографічний показник (до 95-річчя від дня народження) / упоряд. О. М. Блинчук ; відп. ред. П. М. Гаврилишин ; наук. ред. О. Б. Гуцуляк. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2019. 72 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/polek.doc/>

4. Галярник Н. Р. Популяризація галицьким студентством творчості Тараса Шевченка як боротьба за своє національне самовираження (за матеріалами Фонду професора В. Т. Полека). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. 2014. Вип. 11. С. 221–232.

5. Галярник Н. Р. Творча діяльність Гната Хоткевича (із архівних матеріалів Іменного фонду професора В. Т. Полека в книгозбірні Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2011. Вип. 8. С. 280–294.

6. Гуцуляк О. Б. Біобібліографістика Прикарпаття як регіональна складова Українського біографічного словника. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2008. Вип. 22. С. 352–356.

7. Гуцуляк О. Б. Інтелігент європейського стилю (до 95-річчя від дня народження професора Володимира Полека). *Етнос і культура*. 2019–2020. № 16–17. С. 168–170.

8. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. «Фонд професора В. Полека» (Листи М. Мороза до В. Полека (1961–1999 рр.)).

UDC 82-6:025.7/.9-027.552:01(477.8)

Nadiya Galyarnyk,

Chief librarian,

Custodian of the Nominal Fund of Professor V. T. Polek;

Oleg Gutsulyak,

<https://orcid.org/0000-0001-7325-8254>,

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.), Associate Professor,

Scientific Secretary of the Scientific library,

Scientific library,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

Ivano-Frankivsk, Ukraine

lib@pnu.edu.ua

**FROM THE EPISTOLARY HERITAGE BY THE FAMOUS
UKRAINIAN BIBLIOGRAPHERS MYROSLAV MOROZ
(1923-2006) AND VOLODYMYR POLEK (1924-1999)**

The article covers the study of the epistolary heritage of 1961–1999 by the famous Lviv bibliographer Myroslav Moroz (1923–2006) and his colleague from Ivano-Frankivsk Volodymyr Polek (1924–1999), which is stored in the archives of the Scientific Library of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Keywords: epistolary, correspondence, Volodymyr Polek, Myroslav Moroz, bibliography, local lore, Ivan Franko's studies.

Колективні портрети діячів освіти, науки й культури

УДК 929:37-051(477)"190/193" 37(092)(477)"190/193"

Березівська Лариса Дмитрівна,

<https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

докторка педагогічних наук, професорка,

членкиня-кореспондентка НАПН України,

директорка, головна наукова співробітниця,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В. О. Сухомлинського НАПН України,

Київ, Україна

lberezivska@ukr.net

ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЧНИХ ПОРТРЕТІВ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

Біографічне знання про українських педагогів першої третини ХХ ст. є внеском у розвиток педагогічної біографіки, історії освіти, збереження національної пам'яті.

Ключові слова: педагогічна біографіка, українські педагоги, Україна, перша третина ХХ ст.

Нині, під час героїчної боротьби українського народу проти російського агресора, актуалізується звернення до педагогічної біографіки, прагнення переосмислення знання про життя й діяльність, погляди й світоглядні цінності педагогів і освітян минулого, поширення демократичних і гуманістичних ідей про розвиток української освіти задля інформаційного забезпечення процесу розроблення шляхів її реформування в умовах розбудови Нової української школи як складника інтеграції України в європейський і світовий освітньо-науковий простір.

Ми не мали на меті розкривати біографії відомих тогочасних українських педагогів першої третини ХХ ст. [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Водночас усе ж таки хотілося подати окремі штрихи до біографічних портретів тих особистостей, яких за радянської доби було вилучено з педагогічного

дискурсу. Софія Русова (1856–1940) — педагог, громадсько-освітній діяч, письменниця, теоретик і практик у галузі дошкільного виховання, автор підручників, одна з організаторів жіночого руху в Україні та за її межами. Олександр Музиченко (1875–1940) — педагог, викладач, директор різних закладів освіти, громадський діяч, автор праць із педагогіки, підручників. Яків Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) — педагог, психолог, громадський діяч, методист, теоретик і практик початкового навчання, автор підручників. Петро Холодний (1876–1930) — учений-хімік, педагог, художник, державний і громадський діяч, міністр народної освіти Української Народної Республіки. Іван Соколянський (1889–1960) — учений, педагог у галузі дефектології, автор оригінальної методики навчання сліпоглухонімих. Григорій Іваниця (1892–1938) — педагог, автор підручників з української мови й читанок для трудової школи, шкіл для дорослих, посібників із методики навчання української мови та перекладознавства. В'ячеслав Прокопович (1881–1942) — український політичний і громадський діяч, педагог, публіцист, історик. Цей перелік можна продовжувати. Цікавим є той факт, що окремі з них стажувалися за кордоном, наприклад, О. Музиченко — у Німеччині (1906–1908), де вивчав праці Йоганна Фрідріха Гербарта, Вільгельма Рейна та ін., П. Холодний читав лекції у Франції.

Важливо, що названі освітні діячі в умовах суцільної русифікації, заборони української школи, доводили необхідність її відродження в російській імперії. Більшість із них після проголошення Української Народної Республіки й під час Української революції (1917–1921) в умовах розбудови української державності робили все можливе для створення національної школи. Після захоплення в 1919 р. більшовиками українських земель окремі подвижники відстоювали унікальність української системи освіти, були проти її уніфікації з радянською за російським зразком, за що поплатилися життям. Іншим вдалося емігрувати.

Наприклад, С. Русова, до речі, народжена у французько-шведській родині, змушена була емігрувати в 1921 р. до Праги, де й надалі здійснювала наукову й викладацьку діяльність, продовжила розроблення концепції української освіти. Зокрема, вона взяла активну участь у відкритті Українського Високого Педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова, української гімназії, керувала дитячим притулком для дітей емігрантів. В. Прокопович в еміграції в Парижі з 1921 р. провадив політичну, громадську, наукову діяльність. Зокрема, заснував Бібліотеку імені С. Петлюри в Парижі (1927 р.).

Такі українські педагоги як Г. Іваниця, О. Музиченко, Я. Чепіга, повіривши радянській владі, зокрема в наміри розвивати українську освіту на основі вітчизняного й зарубіжного досвіду, здійснювали наукову, громадську, викладацьку роботу в радянській Україні в 1920–1930 рр. Їх спіткала тяжка доля — вони стали жертвами сталінської тоталітарної системи, були репресовані за антирадянські погляди й відстоювання розвитку української школи, національної освіти.

Таким чином, українські педагоги першої третини ХХ ст. розгорнули широкомасштабну діяльність щодо розбудови національної освіти, нової української школи як основи демократичної незалежної держави України. У своїх розмислах про майбутнє української освіти вчені спиралися на ідеї відомих зарубіжних педагогів і філософів. Вважаємо, що творчий доробок українських педагогів першої третини ХХ ст. є складником не лише української, а й світової педагогіки. Одержане біографічне знання про українських педагогів є внеском у розвиток педагогічної біографіки, історії освіти, української гуманітаристики, збереження національної пам'яті.

1. Березівська Л. Д., Деревянко Т. М. Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. — Т. 2, № 1. URL: <http://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/54>.

2. Березівська Л. Д. Внесок Софії Русової у розбудову національної освіти: за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917–1920). *Наукові записки* [Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2016. Вип. 1. С. 286–290.

3. Березівська Л. Д. Колекція журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) як джерело мікроісторії освіти України]. *Історико-педагогічний альманах* / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2016. № 1. С. 4–9.

4. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 1 : Х–ХІХ століття : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. [О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненць, Л. Д. Березівська та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 621, [3] с.

5. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 2 : ХХ століття : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. [О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненць, Л. Д. Березівська та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 549, [3] с.

6. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. ; Ін-т педагогіки АПН України ; [упоряд., наук. ред., авт. передм., вступ. ст., бібліогр. покажч. Л. Д. Березівська]. Харків : ОВС, 2006. 327 с.

UDC 929:37-051(477)"190/193" 37(092)(477)"190/193"

Larysa Berezivska,

<https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine,

Director, Head Researcher,

Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics,

V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library

of Ukraine of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,

lberezivska@ukr.net

**STROKES TO BIOGRAPHICAL PORTRAITS
OF THE UKRAINIAN EDUCATORS OF THE FIRST THIRD
OF THE 20th CENTURY**

Abstract. Biographical knowledge about the Ukrainian teachers of the first third of the 20th century is a contribution to the development of pedagogical biographics, the history of education and to preservation of the national memory.

Keywords: pedagogical biographics, Ukrainian educators, Ukraine, the first third of the 20th century.

УДК 016:001.32(477.84)(045)

Оленич Лариса Богданівна,

завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу,

Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека,

Тернопіль, Україна

bibliogr.tounb@gmail.com

**ТЕРНОПОЛЯНИ — ДІЙСНІ ЧЛЕНИ ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА (1873–1940)**

Репрезентовано бібліографічний покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени» (2021), підготовлений Тернопільською обласною

універсальною науковою бібліотекою у співпраці з Тернопільським осередком НТШ.

Ключові слова: бібліографічний покажчик, Наукове Товариство імені Шевченка, Філологічна секція, дійсні члени, Тернопільщина, 1873–1940.

У грудні 2023 року Україна відзначатиме 150-річний ювілей Наукового товариства імені Шевченка у Львові (до 1892 р. — Товариство імені Шевченка), діяльність якого була однією з найяскравіших сторінок розвитку української науки й культури другої половини XIX — першої половини XX століття. Члени товариства ставили собі за мету заявити перед світом про свій нарід, всебічно сприяти розвитку науки, будувати власну концепцію історії України, плекати й популяризувати українську мову, проводити широкомасштабну видавничу діяльність для відродження майже втраченої української самобутності й наукової думки.

У становленні й подальшому розвитку НТШ саме як наукової установи чільне місце належало нашим землякам, дійсним і звичайним членам Історично-філософської, Філологічної та Математично-природописно-лікарської секції товариства, які своєю потужною творчою працею й обдаруванням збагатили українську та всесвітню культуру й науку.

Діяльність Філологічної секції була зосереджена на відродженні української мови й літератури, розвитку українського мовознавства й літературознавства, фольклору й міфології, перекладацтва, бібліотечної справи, поширенні ідей наукового просвітництва. Дійсні члени цієї секції наукові пошуки поєднували з активною культурно-просвітньою, педагогічною, організаторською та політичною діяльністю. Маючи університетську освіту, вони працювали в гімназіях, учительських семінаріях, Львівському, Ягеллонському (Краків) і Таємному українському університетах (Львів), що давало змогу вдосконалювати освітній процес, виховувати молодь у національно-патріотичному дусі, пробуджувати любов до рідного народу. Багато з них були укладачами шкільних підручників для народних шкіл і гімназій (букварів, читанок, хрестоматій, словників, підручників), упорядниками й редакторами численних часописів, дослідниками й популяризаторами творчості відомих і малознаних українських письменників, перекладачами світової літературної спадщини. Як члени Союзу визволення України в роки Першої світової війни проводили тривалу просвітницьку роботу в

таборах у Фрайштадті, Раштаті, Вецлярі, поширюючи серед українських військовополонених рідне слово, сприяючи формуванню їхньої національної свідомості й утвердженню соборницької ідеї. Члени товариства провадили також активну політичну діяльність: належали до різних рухів, спілок, партій, обиралися до вищих і місцевих органів влади (Австрійського парламенту, Польського сейму, Галицького крайового сейму, Тернопільської повітової ради, Народних зборів Західної України).

Наприкінці 2021 року в тернопільському видавництві «Підручники і посібники» вийшов друком бібліографічний покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени», підготовлений Тернопільською обласною універсальною науковою бібліотекою у співпраці з Тернопільським осередком НТШ (укладачка Лариса Оленич). Дане видання є продовженням бібліографічного покажчика «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени» (2017 р.).

Вступну статтю «Когорта земляків-тернополян серед дійсних членів НТШ» підготувала кандидатка філологічних наук, доцентка Наталія Дашенко, членкиня Тернопільського обласного осередку Наукового товариства імені Шевченка.

У виданні зібрано наукову спадщину відомих і напівзабутих дійсних членів Філологічної секції НТШ. Широко відтворено науковий доробок уродженців Тернопільщини, а саме: історика, літературознавця, педагога, громадсько-культурного діяча Олександра Барвінського; філолога-славіста, історика культури мови й літератури Олександра Брікнера; фольклориста, етнографа, мовознавця, літературознавця, мистецтвознавця, перекладача й громадського діяча Володимира Гнатюка; фольклориста, етнографа, бібліографа, мовознавця, лексикографа, історика, публіциста, редактора, видавця, просвітницького діяча Зенона Кузелі; письменника, літературознавця, критика, перекладача, історика літератури, художника, видавця, публіциста, громадсько-культурного діяча Богдана Лепкого; літературознавця, педагога, громадського діяча Платона Лушпинського; фольклориста, перекладача, педагога Осипа Роздольського; письменника, літературознавця, перекладача, журналіста, педагога Михайла Рудницького; мовознавця, літературознавця, редактора, журналіста, громадського й культурного діяча Василя Сімовича; літературознавця, мовознавця, фольклориста, громадського діяча Кирила Студинського. Також представлено бібліографію вчених, які певний період часу перебували в нашому краї (вчилися, працювали), зокрема: історика,

педагога Амвросія Андроховича; філолога, діалектолога, педагога, видавця, публіциста Івана Зілинського; літературознавця, редактора, публіциста, бібліографа, видавця, культурно-освітнього й громадського діяча Володимира Левицького (Василя Лукича); поета, прозаїка, публіциста, критика, літературознавця, перекладача, редактора, педагога, громадсько-політичного діяча Осипа Маковея; літературознавця, критика, перекладача, фольклориста, редактора, письменника, публіциста, правника Михайла Мочульського; літературознавця, перекладача, публіциста, редактора, педагога, поета, громадського діяча Василя Щурата.

У 16 персональних рубриках подано короткий біографічний нарис і бібліографію, де в хронологічній послідовності систематизовано авторські твори, видання, у підготовці яких вчені брали участь як редактори, перекладачі, укладачі, видавці, і за абеткою авторів — літературу про їхній життєвий шлях і науковий доробок. У виданні представлено матеріали за 1867–2021 роки. Загальна кількість бібліографічних записів становить 6827 позицій.

Основними джерелами добору літератури були карткові, електронні та імідж-каталоги Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки, національних бібліотек України, Австрії, Великобританії, Канади, Німеччини, Польщі, Чехії, США, наукових бібліотек закладів вищої освіти України, фонди Державного архіву Тернопільської області. Опрацьовано численні бібліографічні видання та електронні бібліотеки, зокрема: «Культура України», «Ukrainica», «Чтиво», «Diasporiana», «Ukrbiblioteka», «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини», «Лабораторія фольклористичних досліджень», архів української періодики онлайн «LIBRARIA».

Основна мета видання — допомогти науковцям, краєзнавцям, бібліотечним працівникам досягнути й дослідити внесок наших земляків — дійсних членів Філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка в розвиток національної та світової філологічної науки, гідно пошанувати ці непересічні особистості.

UDC 016: 001.32 (477.84) (045)

Larysa Olenych,

The head of the information and bibliographic department,

Ternopil Regional Universal Scientific Library,

Ternopil, Ukraine

bibliogr.tounb@gmail.com

CITIZANS OF TERNOPIL — ACTING MEMBERS OF THE PHILOLOGICAL SECTION SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (SSS) (1973-1940)

The bibliographic index "Shevchenko Scientific Society and Ternopil (1873-1940): Philological Section: Full Members" (2021), prepared by the Ternopil regional universal scientific library in cooperation with the Ternopil branch of the SSS, is represented.

Keywords: bibliographic index, Shevchenko Scientific Society, Philological Section, full members, Ternopil Region, 1873–1940.

УДК 929:72 (477)+93 (908)

Мокроусова Олена Георгіївна,

<https://orcid.org/0000-0003-1126-0097>,

кандидатка історичних наук,

головна фахівчиня,

Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації

та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій,

Київ, Україна

arcmouse@gmail.com

УКРАЇНСЬКІ АРХІТЕКТОРИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР І ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Здійснено перші спроби виокремлення періоду Другої світової війни в біографіях архітекторів (переважно київських) з акцентами на особливостях їхньої діяльності в тих умовах та попередніми узагальненнями.

Ключові слова: архітектор, Друга світова війна, окупація, евакуація, фронт, еміграція.

Біографії українських архітекторів все ще залишаються малодослідженою темою історичної науки й на сьогодні видано їх трохи більше двох десятків. Не всі вони написані професійними істориками. Якщо ж не брати лише книги, то знайдемо доволі широку бібліографію статей — і наукових, і науково-популярних. Нерівномірність біографічних досліджень тих чи інших імен залежить

не тільки від їх популярності в суспільстві, а й від наявності відповідних джерел. У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ) існують лише окремі особові фонди архітекторів, які інколи містять досить невелику кількість документів; про багатьох збереглися уривчасті відомості, а деякі автори так і залишаються тільки іменами на проектному кресленні.

Багато років поспіль вивчаючи біографії українських архітекторів (переважно київських), нам вдалося накопичити значну кількість архівних матеріалів. Не всі ці дослідження перетворилися на книги й статті, але дозволили в складних умовах виокремити серед напрацьованого матеріалу максимально актуальні документи. Для аналізу було залучено особові фонди архітекторів і документи фонду Спілки архітекторів УРСР (ЦДАМЛМ України та ДНАББ ім. В. Г. Заболотного), окремі мемуари (на жаль, зовсім нечисельні) [2, 7], і наявні монографічні дослідження [1; 3; 4; 5; 6]. Увагу зосередили на даних тих архітекторів, які мешкали в Києві, до біографій фахівців з інших міст зверталися епізодично.

Напередодні війни в 1941 р. професійне коло українських архітекторів складалося з метрів старої школи (дорадянської) та покоління тих, хто отримав освіту в 1920–30-х рр. Майже всі фахівці працювали в різних будівельно-проектних інститутах і майстернях або викладали у вищих навчальних закладах. Завдяки цьому багато хто зміг потрапити в організовану евакуацію. Але деякі архітектори з різних причин залишилися в рідних містах, зокрема, у Києві, Харкові, Одесі: похилий вік, родинні проблеми, стан здоров'я або відсутність можливості евакуюватися. У своїх повоєнних анкетах і автобіографіях вони мусили зазначати, що жили на окупованій території. При цьому частина фахівців співпрацювала з окупаційною владою. Як правило, працювали за фахом у новоутворених місцевих органах влади або виконували приватні замовлення (П. Альошин, О. Вербицький, В. Осьмак, М. Холостенко, П. Юрченко, П. Костирко та ін.). Утім, варто не забувати, що в умовах штучного голоду, створеного окупантами для киян, вижити могли лише ті, хто працював на німців і отримував відповідні пайки.

Може здатися трохи дивним, але ті архітектори й будівельники, що працювали під окупацією і не побоялися залишитися в Україні, продовжили фахову діяльність з більшим чи меншим успіхом. Репресований по війні ніхто (чи майже ніхто) не був, хоча не всі

з змогли продовжити успішну кар'єру. Це можна пояснити крайньої потребою у професіоналах-архітекторах і будівельниках для відбудови країни.

З метою продемонструвати життя під час окупації Києва зупинимося на кількох іменах.

У роки німецької окупації 1941–1943 рр. видатний архітектор Павло Альошин з дружиною мешкав у Києві, у своїй квартирі по вул. В. Житомирській, 17 — цей період зафіксований у його особовому фонді ЦДАМЛМ України й містить чимало документів. Разом з іншими діячами науки й культури П. Альошин брав участь у професійному й культурному житті київської спільноти. Документи також свідчать, що він отримував будівельні замовлення безпосередньо від німців, зокрема, на проєктування кінотеатрів (збереглися чорнові ескізи). Попри те, що Альошин не залишив мемуарів, ми маємо його яскраві автобіографічні нотатки про роки війни — дивним чином ці спогади занотовані в чернетці виступу для III-го антифашистського мітингу радянських учених на честь звільнення Києва.

У цілому, ми дуже мало знаємо про життя більшості архітекторів періоду окупації, яких у Києві залишалося чимало, особливо представників «старої» школи: Олександр Кобелев, Валеріан Риков, Василь і Федір Кричевські, Микола Шехонін, Іполит Моргілевський (мистецтвознавець, дослідник архітектури), Микола Даміловський, Василь Осьмак та ін. Цілком зрозуміло — евакуюватися людям похилого віку було дуже складно. Деякі й померли, не переживши холод і голод: В. Риков (1874–1942, на жаль, його архів згорів у квартирі на Хрещатику, 15), О. Кобелев (1860–1942), М. Даміловський (1880–1942), В. Осьмак (1870–1942), І. Моргілевський (1889–1942).

Серед найвідоміших архітекторів старої формації, хто працював у міській управі (в інженерному управлінні) був Олександр Матвійович Вербицький (1875–1958), один з авторів київського вокзалу. На своїй посаді він обстежував пошкоджені будинки, надавав експертні висновки тощо. До речі, цю ж роботу продовжив і одразу після визволення Києва вже в радянському міськвиконкомі. Зберігся документ, який яскраво змальовує ті часи: О. Вербицький разом з іншим колегою отримав догану за те, що під час відвідування міської управи керівництвом сидів у капелюсі.

Біографія представниць першого покоління радянських архітекторок — сестер Ніни й Наталі Геккер, яку вдалося частково реконструювати на основі родинного архіву нащадків, дозволяє

прослідкувати долю ще однієї групи киян — етнічних німців. Перед окупацією Києва в 1941 р. родину Геккер вислали до Східного Казахстану, де їм довелося фактично виживати.

До речі, вивчаючи біографії не евакуйованих радянських архітекторок, ми звернули увагу на обов'язкову позицію в автобіографіях або анкетах: усі жінки змушені були пояснювати і навіть виправдовуватися, чому залишилися на окупованій території. І тут, звісно, причини були різні: захворіла, тільки-но народила дитину, на руках залишилися хворі батьки, просто не змогла виїхати тощо.

До найвідоміших архітекторів, які опинилися в евакуації, належить і Володимир Гнатович Заболотний (1898–1962), автор будівлі Верховної Ради України. У 1939–1941 рр. він — головний архітектор Києва, а по війні — президент Академії архітектури України. У 1941–1943 рр. працював завідувачем відділу мистецтв при Інституті народної творчості в м. Уфа Башкирської АРСР. Там, при Академії наук у секції будівництва і будівельних матеріалів, був створений Комітет допомоги зруйнованим містам УРСР. В. Заболотний разом із колегами розробляв плани відновлення забудови. Він також проектував і будував деякі об'єкти, зокрема, експериментальні будинки з гіпсу, фасади яких оформлював мотивами українського народного орнаменту.

Значна кількість архітекторів молодого чи середнього віку перебували на фронті — були мобілізовані або йшли в армію добровільно. Зазвичай вони не воювали безпосередньо, а займалися будівництвом оборонних споруд, доріг, мостів, аеродромів тощо. Зокрема збереглися матеріали про Миколу Грицяя, учня й колеги П. Альошина та Петра Шпари — повоєнного головного архітектора Харкова. Серед фронтовиків варто зазначити Ольгу Альошину — доньку П. Альошина, яка також з липня 1941 р. по 1944 р. перебувала на фронті.

Деякі відомі архітектори (Микола Шехонін, Олександр Недопака, Сергій Григор'єв, родина Кричевських та ін.) залишили Україну разом з німцями. Дійсні мотиви такого вчинку нам не відомі, але здогадуватися можемо. Долаючи чисельні труднощі, вони опинилися на еміграції в США й інших країнах Америки, і де сьогодні мешкають їхні нащадки, які змогли зберегти родинні архіви — важливе джерело для написаних біографічних досліджень.

Коротко підсумовуючи, зауважимо, що запропонована тема ще не досліджена достатньо глибоко, це лише перші спроби виокремити

період війни в біографіях архітекторів і зробити попередні узагальнення. Утім, важливо, що навіть у такому неповному обсязі опрацьовані документи дають змогу охопити майже всі можливі моделі життя людей під час війни. Водночас можна говорити й про певні особливості самої професії, які наклали відбиток на життя спільноти архітекторів під час Другої світової війни, а отже, про необхідність укласти колективну біографію архітекторів цього періоду.

1. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ : Критика, 2011. 455 с.
2. Кричевська-Росандіч К. Мої спогади. Київ : Родовід, 2006. 208 с.
3. Малаков Д. Архітектор Григор'єв. Київський спадок. Київ : Кий, 2010. 192 с.
4. Малаков Д. Архітектор Осьмак. Нездоланна шляхетність. Київ : Кий, 2012. 182 с.
5. Малаков Д. Архітектор Шехонін. Три епохи. Київ : Кий, 2017. 320 с.
6. Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський. Київ : Криниця. 794 с.
7. Шпара П. Записки архітектора. Київ : Будівельник, 1988. 88 с.

UDC 929: 72 (477) + 93 (908)

Olena Mokrousova,

<https://orcid.org/0000-0003-1126-0097>,

Candidate of Historical Sciences,

Chief Specialist,

Kyiv Scientific and Methodological Center for the Protection,

Restoration and Use of Historical, Cultural Monuments and Protected Areas

Kyiv, Ukraine

arcmouse@gmail.com

UKRAINIAN ARCHITECTS DURING THE SECOND WORLD WAR: LIVING SPACE AND PROFESSIONAL ACTIVITY

The first attempts were made to single out the period of the Second World War in the biographies of architects (mostly from Kyiv) with emphasis on the peculiarities of their activity in those conditions and previous generalizations.

Key words: architect, World War II, occupation, evacuation, front, emigration.

Дослідження персоналій

УДК 097+Я.Новицький

Куцаєва Тамара Олександрівна,
<https://orcid.org/0000-0002-6092-768X>,

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ Новітньої історії України,
Національний музей історії України,
Київ, Україна

tamara_kusaeva@ukr.net;

Ткачук Костянтин Олександрович,
<https://orcid.org/0000-0001-7244-475X>,

керівник дослідних програм,
Громадська організація «Культура заради майбутнього»,
Київ, Україна
cff.kyiv@gmail.com

НОВЕ ДО БІОГРАФІЇ ЯКОВА НОВИЦЬКОГО: ЮДАЙКА

Доповнено біографію члена-кореспондента ВУАН Я. П. Новицького — видатного діяча науки та культури України. Новизна студії полягає у висвітленні теми «Юдаїка» в науковій спадщині вченого на основі джерел з фондів Інституту рукопису НБУВ.

Ключові слова: єврейські землеробські колонії, Гупалівка, Новицький Яків, Етнографічна комісія УАН-ВУАН, Запорізький обласний краєзнавчий музей, Канкрін Іван, юдаїка.

Дослідження життя й творчості члена-кореспондента ВУАН (етнографія) Якова Павловича Новицького (14 жовтня 1847 р. — 19 травня 1925 р.) — видатного українського етнографа, фольклориста, історика, педагога й громадського діяча відкриває все нове й нове про цю непересічну особистість. Новизна студії, що започатковуємо,

полягає у висвітленні теми «Юдаїка / історія єврейської спільноти України» в науковій спадщині вченого. Ця тема ще не привертала уваги біографів і дослідників наукової спадщини Я. Новицького. Джерела з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР) підтверджують те, що він цікавився юдаїкою. Частина з цих документів відома, але не досліджена в потрібному нам контексті. У 1992 р. Світлана Абросимова та Василь Ульяновський ввели в науковий обіг інформацію про те, що в ІР зберігаються два каталоги бібліотеки Я. Новицького [1; 2; 4]: «Каталог бібліотеки Я. П. Новицького. Олександровск. 1918 г.» та «Список книжок, переданих до бібліотеки Археографічної комісії, з числа тих, що їх Етнографічно-фольклорна комісія придбала від спадкоємців покійного члена-кореспондента Академії наук [Е.] П. Новицького». Документи доповнюють один одного. Аналіз їх змісту демонструє те, що окрім відомих наукових зацікавлень Я. Новицького, як-то: археологія, географія, етнографія, історія, природничі науки, статистика та українознавство [3, с. 104], він вивчав релігієзнавство (меноніти, православне старообрядництво), росіку та юдаїку. Розділ 5-й «Географія. Мандри. Статистика» згаданого Каталогу містить назви п'яти книг про єврейські землеробські колонії Олександрівської та Катеринославської губерній і про так звану іноземну колонізацію краю. Отже, Я. Новицький не ігнорував етнічну мозаїку українських земель.

Окрім того, в особовому фонді № 202 Я. Новицького в ІР наявні «робочі матеріали», які дозволяють стверджувати якщо не про цілеспрямоване (заплановане / дійсне) вивчення, то про спеціальне збирання матеріалів про компактне проживання євреїв у всьому Олександрівському уїзді наприкінці ХІХ ст. Це 10 карт-схем (од. зб. 205–214, вивчені *de visu*) землеробських колоній, які отримали назви від однойменних селищ або через враження поселенців (їх склад був багатонаціональним) від нового місця проживання. Назви колоній і населених пунктів біля або в яких вони існували такі: Весела (слобода Гупалівка, нині — с. Новогупалівка), Межиріччя (с. Межиріч), Нечаївка — поряд з [німецькою — Авт.] колонією Блюменфельд (ймовірно — сучасне с. Сміле), Красноселівка (балка Гірка, притока р. Янчул), Гірка (с. Назарівка), Розкішна (Галушкин, нині — с. Розкішне), Богодарівка (Ковалівська, нині — с. Новодарівка), Приютна, Трудолюбівка та Новозлатопіль (однойменні села). Населені пункти були розташовані в районі річки Балка Солена й сіл

Святодухівка (нині — Любимівка), Туркенівка (нині — Малинівка), Красноселівка, Федорівка й Златопіль. На монохромних схемах цікаво й реалістично позначені культові й побутові споруди, інколи із припискою імен власників і малюнком людини, яка зустрілася досліднику. Карти-схеми, переважно, Гуляйпільського району, є унікальними візуальними джерелами пам'яті локальної історії, містять деяку біографічну інформацію, з історії повсякдення, і допоможуть маркуванню місць пам'яті [6].

Очікування того, що карти-схеми склав сам Я. Новицький, було перебільшеним. Ця значна робота була б обов'язково відображена в його публікаціях. Віртуальний проєкт «Мій штетл. Єврейські містечка України» Єврейської релігійної спільноти Жмеринки (myshtetl.org/index_ua.html) дозволив виявити джерело карт, які за рідкістю мають значний виставковий потенціал. Вони з книги славетного запорожця, графа Івана Канкріна «Еврейские земледельческие колонии Александровского уезда, Екатеринославской губернии», що відсутня в бібліотеках України та є бібліографічною рідкістю за кордоном. Я. Новицький характеризував І. Канкріна як енергійного громадського діяча, якого вважав кращим захисником народної школи Олександрівського повіту [5, с. 9–10]. Зважаючи на те, що І. Канкрін був серед добрих знайомих Я. Новицького, то їх листування може деталізувати зацікавлення Яковом Павловичем темою, отримання карт-схем тощо. Епістолярна спадщина, коло інтересів Я. Новицького, як і коло осіб, з якими він спілкувався протягом життя, досить різноманітне й досі маловивчене [7, с. 225]. Епістол від / до І. Канкріна до / від Я. Новицького в його архіві історіографія не згадує, а про архів графа не відомо. С. Абросимова та В. Ульяновський виявили листи від графині Віри Петрівни Канкріної до Якова Павловича (ІР, ф. 202, од. зб. 228–230) [2, с. 356]. Марно очікувати те, що повідомлення 1907–1914 рр. стосуються теми, але вони цінні для ознайомлення.

Актуальним є деяке перепрочитання праць ученого для розуміння наскільки він зробив помітною єврейську (та німецьку — в бібліотеці й архіві вченого є багато матеріалів, зокрема, з цієї теми) спільноту Запорізького краю. Її життя Я. Новицький обов'язково бачив під час збирання матеріалів для «Слобода Вольная Гупаловка. Александровского уезда. Историко-статистический очерк» (1887). Хоча сама публікація присвячена виключно козацькій спадщині, її екземпляр був у згаданому Каталозі бібліотеки вченого. Цікавим було

б знайти матеріали до питання: чи польові дослідження 1880 р. [8, с. 52] Я. Новицького збагатили публікацію І. Канкріна, яка була опублікована в Катеринославі лише через 13 років, у 1893 р. Варто узагальнити і як взаємовідносини з єврейською спільнотою відображені в зібраному етнографом фольклорному матеріалі. У цілому, наш матеріал надає дещо нової конфігурації біографічних репрезентацій життя й діяльності Я. Новицького. Ще більше постають багатогранні інтереси українського етнографа, фольклориста, історика через увагу до поліетнічної й полікультурної історії. Є можливість унаочнити ще один яскравий фрагмент етнічної мозаїки українських земель, повсякдення єврейських землевласницьких колоній полудневої України.

1. Абросимова С., Ульяновський В. Повернені із забуття: доля архіву та листів Я. П. Новицького. *Наука і суспільство*. 1991. № 12. С. 60–66.

2. Абросимова С., Ульяновський В. Листи Я. Новицького до Д. Яворницького. *Археографічний щорічник*. Київ, 1992. Вип. 1. С. 352–382.

3. Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ : каталог. Київ : НБУВ, 2017. 350 с.

4. ІР НБУВ. Ф. Х. Од. зб. 7144. Арк. 1–14; 7143. Арк. 1–6; 7142. Арк. 1–6-зв.

5. Кочергін І. Дворянський рід Канкріних в історії Катеринославщини. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. 2016. Вип. 14. С. 5–21.

6. Красноселка. *Мой штетл. Еврейские местечка Украины*. URL: <http://myshtetl.org/dnepropetrovsk/krasnoselka.html>

7. Ляшко С. Наукова біографія Я. П. Новицького: проблеми теорії і практики. *Музейний вісник*. 2010. № 10. С. 220–229.

8. Новицкий Я. С берегов Днепра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования: сб. статей Екатеринославского научного об-ва по изучению края. Екатеринослав, 1905. С. 11–205.

UDC 097+Я.Новицький/ Yakiv Novytskyi

Tamara Kutsaieva,

<https://orcid.org/0000-0002-6092-768X>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Fellow,

Department of the Contemporary History of Ukraine,

National Museum of the History of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

tamara_kusaeva@ukr.net;

Kostiantyn Tkachuk,
<https://orcid.org/0000-0001-7244-475X>,
Head of the Research Programs,
NGO "Culture for the Future",
Kyiv, Ukraine
cff.kyiv@gmail.com

NEW FACTS TO YAKIV NOVYTSKYI'S BIOGRAPHY: JEWISH STUDIES

New facts of the biography of the Corresponding member of the All-Ukrainian Academy of Sciences-VUAN Yakiv Novytskyi's are proposed in this study. Its novelty lies in Jewish studies in the scientific heritage of the scientist studied on the base of sources from the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine.

Keywords: Hupalivka, Kankrin Ivan, Novytskyi Yakiv, Ethnography Commissions of the Ukrainian Academy of Science, Jewish studies, Jewish agricultural colonies, Zaporizhzhya Regional Lore Museum.

УДК 821.161.2 +94 (477)

Школа Галина Миколаївна,
<https://orcid.org/0000-0001-7292-899X>,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка,
кафедра української філології та славістики,
Київський національний лінгвістичний університет,
Київ, Україна
shkolagal8@gmail.com

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА БІОГРАФІЇ «ТРОХИМ ЗІНЬКІВСЬКИЙ» БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Аналізується біографія Трохима Зіньківського, підготовлена упорядником його художньої, публіцистичної, наукової спадщини Борисом Грінченком.

Ключові слова: біографія, факти, спогади, Трохим Зіньківський, Грінченко.

Борис Грінченко упорядковував і видав у 1893 і 1896 роках праці свого друга Трохима Зіньківського (1861–1891) — письменника, публіциста, перекладача, фольклориста, громадського діяча. Розуміючи, що постать цієї непересічної особистості зацікавить громадськість, упорядник творів письменника написав його ґрунтовний життєпис.

Джерельною базою біографії слугували особисті спогади мемуариста; згадки осіб з оточення Т. Зіньківського, зокрема Василя Кравченка, Михайла Комарова, Олександра Кониського та ін.; листи, отримані від Т. Зіньківського впродовж десятилітнього їхнього епістолярного діалогу; художні твори письменника з яскраво вираженою автобіографічною складовою; його коротка автобіографія; некрологи, написані Володимиром Левицьким (Василь Лукич), Олександром Кониським, Михайлом Комаровим, Борисом Грінченком (Василь Чайченко), поміщені в галицьких «Зорі» та «Правді».

Сучасники Т. Зіньківського сприйняли його смерть як велику втрату для української справи: «Талант Зіньківського, — писав Олександр Кониський, — тільки що починав розцвітати, і на його силу була в нас повна надія, велике сподівання, що з-під пера Зіньківського наша ідея і письменство придбають собі великих добутків». Відзначали також, що Т. Зіньківський своєю діяльністю постійно підтверджував обраний ним псевдонім Певний.

Б. Грінченко подав портрет друга: «ласкаве, але трохи захмарене обличчя, з невеличкою підстриженою бородою, з рівним носом, з лобом, що насувався, звисав над очима; очі глибоко заховалися». Бібліограф зауважив неприродність для Т. Зіньківського його професійної діяльності: «офіцерська одіж якось не личила цій постаті, цьому обличчю» [2, с. XXXII]. Психологічний аналіз портретованого він доповнив спостереженням: «Розмова не швидка, завжди повна серйозного змісту і щира» [2, с. XXXII].

Відомості про дитинство Т. Зіньківського Б. Грінченко міг почерпнути також із листів та окремих епізодів із твору «Сон». Висвітлюючи цей період життя друга, бібліограф акцентує увагу на формуванні під впливом тітки, доброї вчительки своїх племінників, релігійних почуттів хлопця. Варто зазначити, що надалі Біблія стане його настільною книгою.

Формування патріотичної складової світогляду Т. Зіньківського, яка визначала його подальшу діяльність, Б. Грінченко пов'язує з керівником Одеської «Громади» істориком Леонідом Смоленським (його можна вважати наставником Т. Зіньківського). Інформацію про

вплив цієї особистості на свідомість хлопця почерпуємо з незакінченого оповідання, героєм якого постає Петрусь. Т. Зіньківський зауважує, що лекції викладача історії розбудили національну свідомість його героя. Це виразилося в спілкуванні з однолітками рідною мовою, а ті, у свою чергу, підтримали його патріотичний почин.

Надалі патріотичні почуття Т. Зіньківського укріпилися завдяки входженню до гуртка М. Комарова (Уманця). М. Комаров залучив Т. Зіньківського та його друга В. Кравченка до укладання російсько-українського словника, а також познайомив із членами Київської Громади, зокрема з Ольгою Драгомановою-Косач, Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком, Павлом Житецьким, Олександром Кониським та ін.

Характер діяльності Т. Зіньківського в Петербурзі, де він навчався у Військово-юридичній академії, можна схарактеризувати словами одного з колишніх студентів-українців (його згадки бібліограф помістив в одному з додатків до життєпису): «Усі ми перед собою одну мету мали: скільки хто зможе стати в пригоді дорогому рідному краю» [2, с. LXVII].

Діяльність Т. Зіньківського в Петербурзі була багатогранною: виголошені на зібраннях Петербурзької громади в 1889 та 1890 роках реферати, у яких аналізував рецепцію творчості Т. Шевченка європейськими критиками, висвітлював роль української інтелігенції в духовному розвитку рідного народу; праця над укладанням популярної історії України, граматики української мови, фрагментами українського письменства XVI–XVII століть, народним календарем; переклади з російської, грецької, німецької, французької мов; оригінальні художні тексти тощо.

Цілісно усвідомити постать Т. Зіньківського допомагає доданий до життєпису його лист до російського літературознавця Олександра Пипіна, у якому адресант актуалізує думки, суголосні з висловленими ним у статті «Молода Україна, її становище і шлях», зокрема доводить право українського народу «на письменний вияв» [2, с. LXV].

Очевидно, що особисте знайомство (Б. Грінченко гостив Т. Зіньківського в себе вдома в 1886 та 1891 роках) дало мемуаристові основні достовірні факти для життєпису. Інші джерела допомагали увиразнити й деталізувати наявний матеріал.

1. Зіньківський Т. Писання: у 2 кн. / зредагував та життєпис написав Василь Чайченко. Львів : Друкарня НТ ім. Шевченка, 1893. 248 с.

2. Чайченко В. Трохим Зіньківський. *Зіньківський Т. Писання: у 2 кн. / зредагував та життєпис написав Василь Чайченко*. Львів : Друкарня НТ ім. Шевченка, 1893. С. IX–LVIII.

UDC 821.161.2 +94 (477)

Galyna Shkola,

<https://orcid.org/0000-0001-7292-899X>,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor,

Department of Ukrainian Philology and Slavic Studies,

Kyiv National Linguistic University,

Kyiv, Ukraine

shkolagal8@gmail.com

SOURCE BASE OF BIOGRAPHY "TROKHIM ZINKIVSKY" BORYSA GRINCHENKO

The article analyzes the biography of Trokhim Zinkivsky, prepared by the compiler of his artistic, journalistic, scientific heritage Borys Hrinchenko.

Keywords: biography, facts, memoirs, Zinkivsky, Grinchenko.

УДК 821.161.2'06.09(092)Левицький

Яблонська Ольга Василівна,

<https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

кандидатка філологічних наук, доцентка,

професорка,

кафедра української літератури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

o_jabl@ukr.net

СПОГАДИ ПРО МОДЕСТА ЛЕВИЦЬКОГО ЯК БІОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Матеріалами дослідження слугували стаття Є. Чикаленка «Др. Модест Левицький (3 нагоди 30 ліття його письменництва та

відїзду з Подєбрад)», некролог «Памяті Модеста Левицького» В. Дорошенка та ін.

Ключові слова: епістолярій, мемуари, некролог, Модест Левицький, Луцька українська гімназія, часопис «Тризуб».

Дух часу соціально-політичних випробувань порубіжжя, доби УНР та еміграції сформували сильну україноцентричну позицію Модеста Пилиповича Левицького (1866–1932). У портреті інтелігента — гуманізм лікаря й любов до рідного слова письменника, громадського діяча, перекладача, журналіста, автора наукових і науково-популярних текстів. На перехресті життєвих шляхів — зв'язки з родиною Косачів, відтак серед завдань студіювання біографії Олени Пчілки та Лесі Українки є, зокрема, вивчення взаємин із М. Левицьким (див. спогади І. Косач-Борисової «Колодяжне (До біографії Лесі Українки)», опубліковані в часописі «Наше Життя» 1952 р.), дослідження літературно-критичної діяльності Олени Пчілки та ін. М. Левицький залишив спогади про Д. Марковича (надруковані у віденській «Волі» 1921 р.), про Лесю Українку (вперше оприлюднено в учнівському часописі Луцької української гімназії «Промінь», 2005 р. в альманасі «Світязь» (Луцьк) ці мемуари опублікувала Н. Стащенко), про С. Петлюру, Є. Чикаленка, М. Юнакова (вміщені на сторінках паризького тижневика «Тризуб» наприкінці 1920 — на початку 1930 років) та ін. Епістолярій М. Левицького певною мірою розглянуто в публікаціях Л. Мержвинської [2, с. 22–30], Н. Пушкар [2, с. 46–47], Н. Стащенко [2, с. 102–116], О. Яблонської [2, с. 121–122] та ін. Художні твори М. Левицького також є джерелом вивчення його біографії [6].

Некрологи пам'яті М. Левицького опубліковано 1932 р. у львівських часописах «Діло» (Ч. 138. 25 червня. С. 3–4; Ч. 139. 25 червня. С. 3–4), «Літературно-науковий вістник» (Т. СІХ. Кн. VII. С. 663–664), «Дзвони» (Ч. 7–8. С. 572–573), у паризькому тижневику «Тризуб» (Ч. 27. 3 липня. С. 11–13). Через рік «Тризуб» присвятив М. Левицького число 26–27 від 9 липня, де вміщено його автобіографію, спогади сестри, відомої художниці Софії Левицької, мемуари В. Прокоповича, Д. Дорошенка, В. Короліва-Старого (продовження в наступному номері), Б. Лазаревського, анонімна публікація «Письменник і вчитель», стаття В. Ємця «Модест Левицький і кобзарська справа», світлини.

Видані у Вінніпегу 1967 р. «Спогади про Модеста Левицького» містять передрук із «Тризуба» мемуарів історика Д. Дорошенка. Окрім

передмови упорядника Ю. Мулика-Луцика та бібліографії творів М. Левицького, тут вміщено спогади сина Віктора [3].

Постать педагога М. Левицького зафіксована у спогадах викладачів та учнів Луцької української гімназії, чи не вперше вони були опубліковані у виданні «“Роде наш красний...”: Волинь у долях краян і людських документах», упорядкованому Л. Оляндер (Луцьк, 1996, 1999). Значну частину названих спогадів презентовано й у книзі, упорядкованій Л. Токарук, «Сяйво душі Модеста Левицького. Життя і творчість» (Луцьк, 2009) [4].

Окрім згаданих спогадів, джерелом вивчення біографії М. Левицького є стаття Є. Чикаленка «Др. Модест Левицький (3 нагоди 30 ліття його письменництва та відїзду з Подєбрад)» [5]. Відомий громадський діяч, меценат української культури згадує про роботу повітового лікаря М. Левицького в м. Окни, про створення в цей період музичних «композицій на слова Руданського та Лесі Українки, які згодом залюбки виконувались на аматорських концертах по Україні» [5, с. 13]. Важливими є мемуари про співпрацю з щоденною українською газетою «Рада», яку видавав і фінансував Є. Чикаленко. Ця інформаційно насичена стаття містить численні відомості з біографії М. Левицького, зокрема про лікарську працю в Боярці та викладання у фельдшерській школі в Києві й переслідування чорносотенцями, про роботу на посаді залізничного лікаря в Радивиліві, про специфіку його праці за української влади, а також про еміграційний період. Привертають увагу такі свідчення про світогляд і громадську діяльність М. Левицького: «Прийїхав він тоді (1897 р. — О. Я.) до нас в степи вже свідомим українцем; свідомість та пробудилася в ньому, як він оповідав, під впливом родини Косачів — Олени Пчілки та її небіжчиків дітей — М. Обачного та Лесі Українки, коли він лікарював в Ковлі, коло їхнього мастку» [5, с. 12]; «Але М. П. (Модест Пилипович [Левицький]. — О. Я.) не був вузьким спеціалістом, він завжди був українським громадянином більшим за лікаря. Оселившись в Окні, він організував з місцевої інтелігенції та селян український аматорський театральний гурток, читав селянам публичні лекції по гігієні на українській мові і тим підіймав у них повагу до своєї мужицької уполідрженої мови і тим лікував і їхню пригнічену психіку» [5, с. 13]. Окрім фактичних даних, є в тексті Є. Чикаленка переказ про М. Левицького як про народного «чудодійного лікаря» [5, с. 12–13].

Мемуарний характер має і некролог В. Дорошенка «Памяти Модеста Левицького (Замість вінця на могилу)» [1]. Цей текст можна

розцінювати як портрет М. Левицького. Важливим складником його творчої біографії є наступне твердження: «...у рукописах залишилися такі цікаві речі, як історична повість “Перша руїна” про те, як Андрій Боголюбський руйнував Київ, та “Спогади лікаря” рр. 1898–1929» [1, ч. 139, с. 3].

Суперечливими є свідчення про останні дні життя М. Левицького у спогадах його учнів та в некролозі В. Дорошенка. Розв’язати питання зможе вивчення документальної основи.

Перспективним бачиться вивчення мемуарів М. Левицького.

1. Дорошенко В. Памяті Модеста Левицького (Замість вінця на могилу). *Діло*. 1932. Ч. 138. 25 червня. С. 3–4; Ч. 139. 26 червня. С. 3–4.

2. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти: наук. зб. Вип. 60. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження відомого українського письменника, педагога, державного і громадського діяча Модеста Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 грудня 2016 року / упоряд. А. Силук. Луцьк, 2016. 212 с.

3. Спогади про Модеста Левицького / передмова Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег, 1967. 41 с.

4. Сяйво душі Модеста Левицького. Життя і творчість / упоряд. Л. Токарук. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. 300 с.

5. Чикаленко Е. Др. Модест Левицький (з нагоди 30 ліття його письменництва та відїзду з Подєбрад). *Студентський вісник*. Прага, 1927. Ч. 5–6. С. 12–16.

6. Яблонська О. В. Модест Левицький: творчість крізь призму біографії. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 231–242.

UDC 821.161.2'06.09(092)Levytskyi

Olha Yablonska,

<https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

PhD in Philology, Associate Professor,

Professor,

Department of Ukrainian Literature,

Lesia Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

o_jabl@ukr.net

MEMORIES ABOUT MODEST LEVYTSKY AS A BIOGRAPHICAL SOURCE

The materials of the research were E. Chykalenko's article "Dr. Modest Levytsky (On the occasion of the 30th anniversary of his writing and departure from Podebrady)", obituary "In memory of Modest Levytsky" V. Doroshenko and others.

Keywords: epistolary, memoirs, obituary, Modest Levytsky, Lutsk Ukrainian Gymnasium, magazine "Tryzub".

УДК 930.2:929(477)

Якобчук Надія Олександрівна,

<https://orcid.org/0000-00032679-2643>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені

В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

n_yakobchuk@ukr.net

СПОГАДИ І НЕКРОЛОГИ, ПРИСВЯЧЕНІ В. П. НАУМЕНКУ, ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЙОГО БІОГРАФІЇ

Проаналізовано значення мемуарів для дослідження ключових етапів життєвого шляху особистості. Визначено інформаційний потенціал масиву спогадів і некрологів про педагога і громадського діяча В. П. Науменка (1852–1919) для реконструкції його біографії та рис просопографічного портрету.

Ключові слова: спогади, некрологи, біографія, джерельна база, В. П. Науменко.

Мемуари посідають важливе місце в комплексі джерел особового походження, що дають можливість сукупно дослідити життєвий шлях і творчу діяльність історичної постаті. Тенденція персоналізації історії, зростання інтересу до різноманітних аспектів

соціально-психологічного, повсякденного виміру життя суспільства в різні хронологічні періоди актуалізували біографічні дослідження, а саме реконструкцію «живого життєпису», необмеженого набором сухих стандартних фактів. У цьому контексті невід'ємною складовою джерельної бази цих студій є не лише офіційні (записи метричних книг, свідоцтва, дипломи, послужні списки тощо), а й суб'єктивні джерела особового походження. Мемуари — яскравий приклад останніх, адже створені конкретним автором вони містять його особисту думку й оцінки щодо описаних подій як власного життя, так і змін епохи, очевидцем яких він був.

Мемуарій включає в себе різні види джерел, що містять біографічну й просопографічну інформацію: спогади, щоденники, автобіографії, нотатки, записки, епістолярій, некрологи та інші. Спогади, написані власноруч автором або його сучасниками, дають можливість не лише уточнити факти біографії, але й скласти уявлення про нього як особистість — живу людину в сукупності позитивних і негативних рис. Студіюючи мемуарні тексти, можна укласти наукову біографію та реконструювати просопографічний портрет, тобто дізнатися про процес формування світогляду, риси вдачі, зовнішності, настрої, стиль спілкування з людьми, проаналізувати мотиви вчинків, ставлення до власної чи чужої праці, а також скласти уявлення про події епохи, в яких доводилося жити й працювати. Спогади сучасників історичної постаті мають особливе значення, позаяк дозволяють проаналізувати життєпис особистості, її роль у суспільстві через ставлення до неї інших людей. Некрологи — специфічне джерело: у їх змісті можуть поєднатися спогади, біографічні відомості з офіційних джерел і аналіз діяльності й творчого доробку людини, пам'яті якої вони присвячені. Ці публікації часто називали «посмертними згадками», тому їх доцільно залучати до мемуарію.

До проблеми дослідження мемуарів як джерела біографічних та історико-просопографічних студій зверталися І. Войцехівська, Н. Любовець, С. Ляшко, І. Старовойтенко, А. Киридон та ін. [1; 4; 6; 7]. Особливо цінними спогади сучасників є для студій, присвячених життєвому шляху та науковій і громадській діяльності представників українського національного руху другої половини ХІХ — початку ХХ століття. Зокрема мемуари й некрологи є важливою складовою джерельної бази досліджень, присвячених життєпису й діяльності відомого українського педагога, філолога,

етнографа, редактора та громадського діяча В. П. Науменка. Вони дають можливість уточнити окремі факти його біографії та реконструювати ключові риси просопографічного портрету.

Масив спогадів, присвячених В. Науменку, складають праці громадсько-політичних діячів, письменників, публіцистів, освітян, науковців, які знали його особисто та перетиналися у професійній діяльності, громадських справах або підтримували дружні стосунки. Це Є. Чикаленко, С. Єфремов В. Леонтович, С. Русова, Л. Міщенко та ін. Відомості про педагога у них різні за обсягом і змістовою наповненістю. Вони переважно вплетені в контекст опису ключових подій громадського, політичного й культурного життя України кінця XIX — початку XX століття. Лише С. Єфремов і В. Леонтович присвятили окремі сторінки своїх спогадів оцінці діяльності та характеристиці громадської позиції та рис вдачі В. Науменка.

Натомість у некрологах, які на пошану ученого опублікували В. Міяковський, П. Зайцев, Д. Дорошенко, зосереджено значний пласт біографічної інформації, оцінки його діяльності та бібліографія частини опублікованої спадщини.

У праці Є. Чикаленка «Спогади» знаходимо цікаву інформацію про громадську й видавничу діяльність В. Науменка впродовж 1890-х — 1907 років. Він оповідав про участь Володимира Павловича в Київській Старій громаді, Загальноукраїнській Безпартійній організації, Українській демократичній партії, процесі видання Словника української мови, а також працю в умовах революції 1905–1907 років. Євген Харлампович називав В. Науменка талановитим, шанованим у Києві педагогом, високоосвіченим інтелектуалом, який мав гарні ораторські здібності, вроджену тактовність у спілкуванні з людьми, врівноваженість і вміння знайти компроміси. Також він неодноразово наголошував на дипломатичності діяча, його безкорисливості при виконанні громадських проєктів [8, с. 212].

Важливе значення для реконструкції просопографічного портрету В. Науменка мають спогади С. Єфремова та В. Леонтовича. Їх поєднували з ним виключно громадські справи, а значна різниця у віці (з С. Єфремовим — 24 роки, з В. Леонтовичем — 14 років) і різні світоглядні орієнтири впливали на оцінку багатьох його дій.

С. Єфремов зазначав, що Володимир Павлович належав до покоління діячів українського національного руху, які присвятили свою працю насамперед культурному відродженню рідного краю. В

оцінці ключових рис його вдачі він погоджувався з Є. Чикаленком, повідомляючи, що вчений був «справжнім головою і творцем як “Киевской Старины” так і цілої Старої громади». Однак Сергію Олександровичу не імпонували надмірна поміркованість, обережність, непослідовність В. Науменка, а особливо —небажання діяти рішуче, що й віддаляло його від молоді. Молодші члени Київської громади та співробітники «Киевской Старины», виховані в інших соціально-психологічних умовах, прагнули до швидких радикальних змін, а тому вчений, за згадкою С. Єфремова, був для них «компромісовцем нерозкаяним з природи, з удачі» та «Лисом Микитою», і йому не довіряли [3, с. 504–505].

Зі спогадів В. Леонтовича дізнаємося, що В. Науменко був одним із ініціаторів створення Українського наукового товариства в Києві, за відсутності М. Грушевського головував в організації. Також знаходимо відомості про роботу Володимира Павловича на державних посадах у роки Української революції: у 1917 р. він працював віце-куратором, а згодом — куратором Київської шкільної округи, а в листопаді 1918 р. став міністром освіти та мистецтв Української Держави [5, с. 319–320]. На відміну від інших авторів спогадів, В. Леонтович наголошував на невинуватості критичного ставлення окремих представників національного руху до ученого.

С. Русова та Л. Міщенко досить високо оцінювали педагогічну діяльність В. Науменка, хоча їх згадки про нього дуже короткі.

Некрологи авторства В. Міяковського, П. Зайцева та Д. Дорошенка містять детальні відомості про початковий етап життя В. Науменка, зокрема, про вплив батька на формування його світогляду й обрання майбутнього фаху, а також наукову, педагогічну діяльність. Підвищує джерельну цінність некрологів наявність оцінки й часткової бібліографії творчого доробку вченого.

Отже, мемуарій значно збагатить джерельну базу біографічних досліджень, позаяк дає можливість не лише уточнити деталі ключових етапів життя історичної постаті, а й проаналізувати риси просопографічного портрету й суспільні реалії, що вплинули на її переконання та працю.

1. Войцехівська І. Н. Мемуаристика. Спеціальні історичні дисципліни : довідник / ред. І. Н. Войцехівська, В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. Київ : Либідь, 2008. С. 359–366.

2. Єфремов С. Пам'яті В. П. Науменка (8. VII.1919). Рада. 1919. № 1 (28). 3 (16) вересня. С. 3.
3. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). Київ : Темпора, 2011. 792 с.
4. Любовець Н. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. С. 277–291.
5. Леонтович В. Спогади про мої зустрічі з українськими діячами старшого покоління. Зібрання творів : в 4-х т. Київ : Сфера, 2004. Т. 3 : Повість. Спогади. С. 302–335.
6. Ляшко С. М. Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2011. Вип. 8. С. 27–50.
7. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2008. Вип. 4. С. 50–66.
8. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) : документально-художнє видання. Київ : Темпора, 2003. 416 с.

UDC 930.2:929(477)

Nadiia Yakobchuk,

<https://orcid.org/0000-0003-2679-2643>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Researcher Officer,

Department of pedagogical source study and biography,

V. O. Sukhomlynsky State scientific and pedagogical library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

n_yakobchuk@ukr.net

MEMOIRS AS SOURCE OF BIOGRAPHY RESEARCH (ON THE EXAMPLE OF COMPLEX OF MEMOIRS AND OBITUARIES ABOUT V. NAUMENKO)

The significance of memoirs for the study of key stages of person's life is analyzed. The informational potential of the complex of memoirs and obituaries about V. Naumenko for the reconstruction of his biography and features of prosopographic portrait is determined.

Keywords: memoirs, obituaries, biography, source base, V. Naumenko.

УДК 93/94(930.2);82-94 Володимир Короленко

Головко Олеся Володимирівна,

наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка,

Полтава, Україна

olessja-golovko@ukr.net

ПОЛТАВСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Досліджуються гуманістичні аспекти автобіографічних історій полтавських сторінок життя Володимира Короленка із використанням матеріалів Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка.

Ключові слова: В. Г. Короленко, життя, історія, любов, людяність, письменник, Полтава.

Володимир Галактіонович Короленко, відомий письменник, громадський діяч, адвокат, журналіст, публіцист переїхав до Полтави у віці 47 років, і саме в цьому місті йому судилося прожити останні роки життя (1900–1921 р.р.). Письменник володів особливим талантом — талантом людяності, мав добре серце, через яке він пропускав усі проблеми й переживання людей, які зверталися до нього по допомогу. У провінційному містечку Володимира Галактіоновича більшість людей знали передусім як порадника, захисника, як останню в житті інстанцію, до якої можна було звернутися за підтримкою. Короленко ще за життя став «апостолом дієвої любові», «моральним генієм», його життєвий шлях переповнений прикладами людяного відношення до оточуючих: багатих і бідних, дорослих і дітей, представників інтелігенції, міщан і селян — письменник мав величезний авторитет. І словом, і справами він міг вплинути на найскладнішу життєву ситуацію, а його дії в її вирішенні найчастіше отримували найкращі результати — і про це знала більшість у Полтаві. Отже, нас зацікавили гуманістичні аспекти зворушливих історій полтавського періоду життя Володимира Короленка.

На початку 1914 р. Короленко проходив лікування в Німеччині, згодом — у Франції, де його і застала Перша світова війна. У селищі Лардени (поблизу Тулузи) письменник проживав у

свої молодшої доньки Наталії, яка в липні 1914 р. «нагородила» його почесним званням дідуся. На батьківщину письменник повернувся лише в червні 1915 р. Лікарі наполягали на продовженні лікування й Володимир Галактіонович разом із дружиною вже планували подорож на Кавказ, але одна обставина змусила перенести строки їхнього від'їзду.

У листі до доньки Наталії від 16.06.1915 р. Короленко розповідає зворушливу історію: «У нас новина. Вчора ще засвітла, в дощ, я почув, сидячи на балконі, плач дитини. Вийшов подивитися та побачив біля наших дверей немовля... Звісно, взяв його на руки і поніс до кімнати. Ще був вузлик, в ньому білизна і хрестик <...> Почалися клопоти, зігріли молока, нагодували, поклали спати. Соня взяла його в свою кімнату» [1, с. 16]. Л. Л. Кривинська, друг родини В. Г. Короленка, у своїх спогадах писала: «Хлопчик виявився кволим, погано переносив штучне вигодовування. Його спостерігав на прохання Короленка місцевий лікар-педіатр О. В. Будаговський. Уночі дитина була неспокійна, весь час кричала і, щоб дати доньці відпочити, Володимир Галактіонович рано-вранці заходив у її кімнату й брав дитину до себе. На сімейній раді було вирішено не віддавати немовля в дитячий притулок, де була велика смертність, а влаштувати так, щоб бути спокійними за його долю — від'їзд у зв'язку з цими клопотами довелось тимчасово відкласти. Чутки про дитину й про становище родини Короленка з відповідними проблемами швидко розповсюдились містом. Полтавчанка Сенюткіна, яка не мала власних дітей і проживала з дорослим племінником, запропонувала Короленкові взяти до себе хлопчика на вигодовування й виховання на час його відсутності» [1, с. 17]. У листі до доньки Наталії від 28.07.1915 р. Володимир Галактіонович зазначає: «Наш знайда поправляється, перейшов зі сколотин на молоко <...> Дитинку віддаємо під опіку до вересня в хороші руки» [1, с. 17]. Повернувшись із подорожі, з'ясувалося, що люди, які тимчасово взяли хлопчика, встигли так прив'язатися до нього, що побажали всиновити його, зокрема, хлопчика назвали Володимиром. Як бачимо, що будь-який епізод із життя особистості може розкрити не тільки його якості як громадянина, а, насамперед, як проявляється її гуманізм у ставленні до людей, у любові до ближнього.

Відома історія, пов'язана з благодійною організацією демократичної інтелігенції «Ліга порятунку дітей», яка була створена в Полтаві восени 1918 р., а Почесним головою обрано її ідейного натхненника Володимира Короленка. У Лізі добровільно, без будь-якої матеріальної винагороди працювало багато чесних, небайдужих до чужого лиха людей. У Статуті організації визначалася мета — опіка дітьми-сиротами й безпритульними, зокрема: порятунок від голоду, сприяння фізичному, розумовому й моральному вихованню, розробка питань правового й соціального захисту відповідної категорії дітей тощо. З цією метою Ліга організувала притулки, колонії, школи, молочні кухні; збирала продукти й одяг. Свою діяльність вона здійснювала за рахунок добровільних пожертв приватних осіб і різних організацій, а також членських внесків. Долучилася до почесної місії спонсорства й держава — нею було виділено 2000000 карбованців. Через них постраждала родина Короленків, зазнавши напад грабіжників, які дізналися про отримані з казначейства гроші в будинку письменника. Але Короленко сміливо вступив у боротьбу з двома бандитами, озброєними пістолетами, чим і врятував багато маленьких життів. У листі до племінника В. Ю. Короленко від 12.07.1919 р. В. Г. Короленко розповідає: «...Не знаю, читав ти чи ні, що твій престарілий дядько витримав напад бандитів і навіть — пряму фізичну боротьбу. Два мільйона, отримані з казначейства вночі, були мені вручені вранці. Все це не залишилося в секреті, і до вечора з'явилися двоє з револьверами. Було це в 11 годин. Ми були на балконі, як нам постукали з вулиці. Наталя відчинила двері, зайшли дві дівчини з притулку. За ними увійшли два суб'єкта дивного типу з револьверами. Один залишився зі мною в коридорі, інший зайшов в передпокій і зробив «для страху» постріл. Побачивши, в чому справа, я кинувся в передпокій та швидко схватив бандита за руку з револьвером. Дуня та Наталя підоспіли мені на допомогу. Чітко пам'ятаю, що бандит старався повернути револьвер на мене, але мені вдалося завадити цьому. Під час боротьби пролунав наступний постріл, який він направляв на мене, але попав у двері. Мабуть, він призначався мені, але мені з помічницями вдалося вивернути руку нападнику — і куля попала в двері. Інший бандит в цей час міг би перестріляти нас, але, мабуть, він зрозумів що це недоречно: постріли могли привернути увагу, і грошей винести все рівно не вдалось би: тим паче, що Софія,

вискочивши у вікно, віднесла валізу до сусідів. Тому, бандити (мабуть, неосвічені), поспішили тікати. Вочевидь, вони були дилетантами і розраховували на панічний страх своїх жертв, у моїй родині вони цього не знайшли» [1, с. 19]. Отже, врятовані кошти одразу були використані на підтримку дитячих установ.

У цілому діяльність В. Г. Короленка щодо соціального захисту дітей була направлена не тільки на забезпечення відповідних умов розвитку підростаючого покоління, а й на закладення нової моделі людського відношення суспільства й держави до дітей. Організація порятунку обездолених стала істинним проявом «закону людської взаємності», а власною діяльністю Володимир Галактіонович довів, що навіть в умовах руйнації держави джерела людяності й милосердя не висихають, а підживлюють суспільство цілющою водою істинного гуманізму.

Отже, справжній приклад гуманізму, любові до простої людини демонструє нелегкий життєвий шлях Володимира Галактіоновича Короленка, що за життя, віддаючи своє щире серце іншим і наводячи приклад милосердя й людяності, став «апостолом дієвої любові», «моральним генієм», «живим Червоним Хрестом».

1. Науковий архів Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка. Папка № 7. 22 с.

UDC 93/94(930.2);82-94 Volodymyr Korolenko

Olesya Golovko,

Researcher,

Poltava V. G. Korolenko Literary and Memorial Museum,

Poltava, Ukraine

olessja-golovko@ukr.net

POLTAVA PAGES OF LIFE VOLODYMYR KOROLENKO

Humanistic aspects of autobiographical stories of Poltava pages of Vladimir Korolenko life are studied with the use of materials of the Poltava V. G. Korolenko Literary and Memorial Museum.

Key words: V.G. Korolenko, life, history, love, humanity, writer, Poltava.

УДК 821.161.1.09

Ольховська Людмила Василівна,

провідна наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка,

Полтава, Україна

olhovska.luda@gmail.com

СОФІЯ ВОЛОДИМИРІВНА КОРОЛЕНКО: СПАДКОЄМИЦЯ ДУХОВНОЇ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ БАТЬКА

Подано біографію старшої доньки письменника-класика кінця XIX — початку XX століття В. Г. Короленка, яка є засновницею й першою директоркою Полтавського літературно-меморіального музею його імені, а також створення й історію цього музейного закладу, його долю в роки II Світової війни.

Ключові слова: В. Г. Короленко, С. В. Короленко, Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка, II Світова війна, музейна експозиція, духовна та матеріальна спадщина.

Як не втратити та зберегти для майбутніх поколінь духовну та матеріальну спадщину видатної людини? Втілення цієї благородної мети потребує активних дій. Насамперед необхідно здійснити опрацювання архіву (систематизація, розшифрування письмових документів, підготовка їх до друку, виокремлення власної бібліотеки, фототеки, фільмотеки тощо). На другому етапі — співпраця з видавництвами на предмет опублікування опрацьованих матеріалів. Якщо є можливість — створення музею з особистими речами, із презентацією творчої лабораторії митця / письменника / вченого. А ще вкрай потрібно, щоб знайшлися ретельні виконавці такої багатопланової роботи. Це можуть бути як родичі-спадкоємці, так і люди, не пов'язані родинними зв'язками, але віддані справі.

У родині письменника Володимира Короленка такою відданою спадкоємицею стала його старша донька Софія — саме на неї був складений заповіт (за одні місяць і три дні до смерті письменника; до речі, цей документ зберігся, його факсимільна копія експонується в музеї). Згідно із ним, донька письменника мала право, яке залишалося за нею і після смерті Володимира Галактіоновича, розпоряджатися всім рухомим і нерухомим майном батька.

Усе життя Софії Володимирівни Короленко (1886–1957 р.р.) — яскравий приклад служіння пам'яті видатної людини. Цю місію старша донька буде виконувати протягом 35 років, до кінця свого життя.

Цікава й пізнавальна її біографія. Народилася 28 жовтня (9 листопада за новим стилем) 1886 р. в Нижньому Новгороді. Початкову освіту отримувала вдома. Навчалася в петербурзькій приватній гімназії Таганцевої та полтавській жіночій Маріїнській гімназії, яку закінчила в 1904 р. із золотою медаллю. У 1904–1905 рр. працювала помічницею вчительки у віддаленому селі Дьомки Пирятинського повіту Полтавської губернії. З 1906 по 1915 рр. навчалася на Вищих жіночих Бестужевських курсах (математичне та філософське відділення). Була незмінною помічницею батька, періодично виконуючи обов'язки секретаря, у його літературно-редакторській і суспільно-політичній діяльності. Працювала в полтавських закладах, що опікувалися дітьми, позбавленими батьківського піклування: Охматдиті, Лізі порятунку дітей, Раді захисту дітей.

Після смерті батька стала фундаторкою і першою директоркою Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка (1928–1957 р.р.). Внесок С. В. Короленко в літературознавство та музеєзнавство вагомий: вона авторка книг «Десять років у провінції», «Книга про батька» (вважаються продовженням автобіографічної повісті В. Г. Короленка «Історія мого сучасника»), упорядниці перших музейних експозицій і редакторка першого путівника по музею (1955 р.).

Софії Короленко вдалося зберегти ім'я Короленка та музей, присвячений його життєвому шляху й творчості, у часи панування радянської ідеології та цензури. Як відомо, В. Г. Короленко, відкрито декларуючи власну позицію, був в опозиції як до влади царської, так і до влади більшовицької. На долю хранительки короленківського обійстя випала евакуація та реевакуація музейних цінностей у роки Другої Світової війни, а також відбудова й відновлення всього меморіального комплексу, спаленого гітлерівцями під час окупації Полтави.

Софія Володимирівна Короленко була вірна поглядам і переконанням свого батька, а її діяльність надала можливість зберегти його духовну та матеріальну спадщину.

UDC 821.161.1.09

Lyudmyla Olkhovska,

Leading Researcher,

Poltava V. G. Korolenko Literary and Memorial Museum,

Poltava, Ukraine,

olhovska.luda@gmail.com

SOFIA VLADIMIROVNA KOROLENKO: HEIRESS OF HER FATHER'S SPIRITUAL AND MATERIAL HERITAGE

The biography of the eldest daughter of the classic writer of the late XIX –early XX century V.G.Korolenko. She was the founder and first director of Poltava Literary Memorial Museum named after her father. Also the creation and history of this museum, its fate during World War II war.

Keywords: V. G. Korolenko, S. V. Korolenko, Poltava Literary Memorial Museum of V. G. Korolenko, World War II, museum exposition, spiritual and material heritage.

УДК: 94(477)"1920":[316.343:82-051Вишня]:[351.85+344.15]

Бонь Олександр Іванович,

<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент,

кафедра історії України,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

o.bon@kubg.edu.ua

ОСТАП ВИШНЯ ПІД НАГЛЯДОМ ДПУ В 1920 РОКАХ

У дослідженні показано форми й методи стеження за Остапом Вишнею, одним зі знакових постатей українського «розстріляного відродження», і глибину проникнення каральних органів до середовища гуманітаріїв у 1920 роках.

Ключові слова: Остап Вишня, каральні органи, українська гуманітарна інтелігенція, 1920-ті рр.

Остап Вишня — відомий представник «розстріляного відродження». І хоча він став популярним літератором-сатириком, але його життя було сповнене випробувань. Період його перебування в таборах уже вивчено достатньо детально. Також опубліковані документи й численні дослідження з цієї тематики [2]. Утім, не часто у фокусі уваги дослідників період життя письменника 1920-х рр.

Метою дослідження є показати форми й методи стеження радянських каральних органів за відомим письменником і глибину проникнення каральних органів до середовища гуманітаріїв у 1920-х рр. Джерелами дослідження є наглядова справа Остапа Вишні 1920 — початку 1930 рр., опублікована Сергієм Гальченком, архівно-слідча справа письменника 1933–1934 рр. та опубліковані Василем Даниленком інформаційні зведення Секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.

1920-ті — роки «червоного ренесансу» або «українського радянського відродження» — хоч і сприймаються суспільством і деякими істориками як період відносно вільного розвитку української культури в умовах радянського політичного режиму, проте містять ознаки ідеологічного й політичного тиску на українську інтелігенцію. Важливою складовою політики радянського режиму став контроль середовища гуманітаріїв. Яскравим прикладом цього є доля Остапа Вишні в 1920-х рр. Стеження й «розробка» письменника з боку каральних органів мали корені у його попередній діяльності в добу Української революції.

Спогади двоюрідного брата письменника Миколи Балаша описують життя молодого Остапа Вишні (П. Грунського) в період Української революції та відразу після неї. Зокрема оповідач стверджує, що «українцем він став уже після “Мартовської” революції, коли побачив, що вже боятись за кусок хліба нема чого і за це його карати не будуть». Також він згадує трус і арешт Остапа Вишні 13 жовтня 1920 р. Пробувши у в'язниці спочатку в Києві, потім — у Харкові, вони пережили «три ночі большевицьких розстрілів». Уже 3 березня 1921 р. їх відпустили. Павло Губенко залишився після цього в Харкові та став письменником Остапом Вишнею, а М. Балаш виїхав за кордон [3, с. 38–39]. Зазначимо, що відповідно до постанови особливої наради ВУНК від 24 березня 1921 р., письменник, на

прохання редакції газети «Вісті», був направлений у їх розпорядження [3, с. 50].

За ним був встановлений нагляд. Орієнтовно 1922 р. датується інформаційна довідка зі справи-формуляра Остапа Вишні [3, с. 42]. За донесенням секретного співробітника «Зінгера» від 23 грудня 1922 р. можна визначити коло контактів як П. Губенка, так і самого сексота: згадуються В. Голубович, І. Лизанівський та інші. Отже, зацікавлення каральними органами пов'язано з відомим процесом над УПСР. У донесенні за січень-лютий 1923 р. згадуються обставини зустрічей письменника й теми розмов, зокрема, сексоту вдалося почути прізвища М. Заньковецької, Ю. Яновського, Є. Петрушевича, Є. Коновальця [3, с. 45–46].

Із донесення невстановленого агента 1924 р. до уповноваженого КРО ДПУ УСРР Євгенєва дізнаємося, що він говорив з Остапом Вишнею й письменник згадав М. Балаша та обурювався «провокаційною роботою» — листи «контреволюційного змісту в той час, як тут в Радянській Україні суспільство українське змінило своє відношення до Радвлади й стало до роботи» [3, с. 52].

Каральним органам 28 березня 1925 р. було дано завдання встановити постійне спостереження за Остапом Вишнею «с целью освещения его политфизиономии в настоящее время» [3, с. 56]. Їх цікавила інформація: 1) де працює і які має відносини із співробітниками; 2) зв'язки з українськими діячами; 3) кого підтримував; 4) особисте життя; 5) зв'язки поза Харковом — для визначення цілей і методів спецслужб має значення витяг з довідки на П. Губенка 1925 р. [3, с. 52]

За письменником спостерігав у 1927 р. сексот «Пожилой» — інформував про плановані публічні лекції та запрошення в Одесу Остапа Вишні і Павла Тичини й відправку книг на село; сексот «Ернест» 25 серпня 1927 р. доповідав про «величезну дружбу» з Д. Яворницьким. Цікавим є місце збору інформації — «на порогах — 12/VI — 27 г.» [3, с. 69].

Загалом громадське життя українських гуманітаріїв знаходилося під пильним наглядом спецслужб. Агент «Общественник» 15 січня 1928 р. повідомляв про участь Остапа Вишні у вечорі, улаштованому Товариством імені М. Леонтовича. Про цей же вечір доповідав і сексот «Молдаванка», який підтвердив, що частині присутніх не сподобалася малоросійщина в музичній частині, а шпиг «Тихий» «ділився» враженнями самого Остапа Вишні, якому не сподобалася публіка —

буржуазна, а не пролетарська [3, с. 75]. Як бачимо, за літературно-музичним вечором спостерігало щонайменше три агенти!

Кілька повідомлень надійшло до каральних органів від агента «Тичина» 25 січня 1928 р. про те, що Остап Вишня дуже негативно відгукувався про становище українців, яких грабують як «сидорову козу. На Дніпробуд не пускають ні одного робітника українця. Створюють російські колонії — російські фабрично-заводські центри в серці України. В питанні хлібозаготівель нас тренують як негрів» [3, с. 70]. Із щотижневого зведення 21–28 січня 1928 р. секретного відділу ДПУ УСРР № 4/66 дізнаємося, що ці відомості потрапили в це зведення як суттєві [4, с. 264].

Закордонні враження Остапа Вишні відображені в донесенні згаданого вище сексота «Тичини». У розмові з Лебеденком він вигукнув: «Яка чудова річ воля, знаєте наш радянський союз ЦЕ В'ЯЗНИЦЯ, а Європа — Рай». На що Лебеденко запитав: «І, побачивши це все Ви будете бардом червоного пана?». «Що ж робить, така вже моя собача доля» — сумно відповів письменник [3, с. 84]. Це відображено в щотижневих зведеннях 30 вересня — 6 жовтня й 4–10 листопада 1928 р. секретного відділу ДПУ УСРР № 40/102 в окремих підрозділах про Остапу Вишню [4, с. 420, 439–440].

Про національне питання йдеться і в донесенні ще одного сексота «Корольова», який у розмові з Остапом Вишнею довідався, що українському оперному співакові із Польщі Михайлу Голинському відмовили в оплаті доларами. Тоді співак допомагав розбудові державних театрів в УРСР і з 1926 р. дружив з письменником: «...Коли б «москалеві» треба було платити доларами, то СКРИПНИК чи ЛУНАЧАРСЬКИЙ гроші знайшли б...» [3, с. 92–93]. У своїх спогадах співак згадував дружбу з Остапом Вишнею та Анатолем Петрицьким: «Моє знайомство з ними я вважав великою честю для мене, і вже при першій зустрічі ми зі собою заприятюлися» [3, с. 361].

Після арешту в грудні 1933 р. Остапові Вишні, який у 1920 р. брав участь у конференції УПСР під Харковом, каральні органи згадували ці політичні «хиби», що й відображено у справі письменника за 1933–1934 р. Закидали слідчі йому й те, що він був «завербований М. Хвильовим у підпільну організацію і проводив контрреволюційну підривну діяльність» [5, с. 42].

Отже, Остап Вишня насамперед цікавив каральні органи у зв'язку зі справами УПСР і діячами УНР, а лише потім — як самодостатній і впливовий в українських колах суб'єкт. За матеріалами

оприлюднених С. Гальченком документів, за ним слідкувало не менше 11 сексотів і двоє, псевдо яких не встановлено. Безперечно, матеріали, зібрані ДПУ про Остапа Вишню в 1920-х рр., стали основою для його цькування, а потім і арешту й засудження — у 1930-х рр.

1. Голинський М. Т. Спогади / Упоряд.: Г. Тихобаєва, І. Криворучка, Д. Білавич. Львів : Априорі, 2006. 616 с.

2. Остап Вишня / ред.-упоряд. С. Гальченко. Харків : Фоліо, 2018. 476 с. Серія «Митці на прицілі».

3. Остап Вишня. Невеселе життя : док. біохроніка / упоряд., вступ. ст. та прим. С. А. Гальченка; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; худож.-оформлювач М. С. Мендор. Харків : Фоліо, 2020. 784 с.

4. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Упоряд.: В. М. Даниленко. Київ : Темпора, 2012. 756 с.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 44228.

UDC: 94(477)"1920":[316.343:82-051Vyshnia]:[351.85+344.15]

Oleksandr Bon,

<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

PhD in History, Associate Professor,

Associate Professor,

History department,

Kyiv Borys Hrinchenko University,

Kyiv, Ukraine

o.bon@kubg.edu.ua

OSTAP VYSHNIA UNDER THE SUPERVISION OF THE DPU IN THE 1920 s

This research presents forms and methods of spying and snooping on famous writer Ostap Vyshnia — one of the iconic figures of the Ukrainian "Executed Renaissance" and penetration of punitive authorities to the group of humanists in 1920s .

Keywords: Ostap Vyshnia, punitive authorities, Ukrainian humanitarian the Intellectuals, 1920 s.

УДК 070.42(71=161.2)(092):82-94

Яблонський Максим Романович,

<https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший викладач,

кафедра соціальних комунікацій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

max.yablonskyu@gmail.com

ПОРТРЕТ ЖУРНАЛІСТА ПЕТРА ВОЛИНЯКА У СВІТЛІ МЕМУАРІВ

На матеріалі спогадів діячів української діаспори Вадима Сварога, Дмитра Кислиці, М. Воскобійника, Бориса Олександрів та ін. відтворено портрет журналіста й видавця Петра Волиняка.

Ключові слова: мемуари, історія української еміграційної журналістики, Петро Волиняк, редакційно-видавнича діяльність.

Про доеміграційний період журналіста, видавця й редактора Петра Волиняка (псевдонім Петра Кузьмовича Чечета (1907–1969)) — вкрай обмаль мемуарних джерел. У спогадах зафіксовано окремі епізоди, що засвідчують виразну українську позицію студента Інституту лінгвістичної освіти Петра Чечета [2, с. 634–637]. Можна простежити також вираження автобіографічного в його прозі (оповідання «Арешт» (планований I розділ більшого тексту) [2, с. 536–546], «Іспит» [1], «Під Кизгуртом» [2, с. 504–527], незакінчені повісті «Михайло Танцюра» [2, с. 576–592], «Кам'яне місто» [2, с. 547–545]).

Діаспорний період діяльності Петра Волиняка презентують епістолярій [3], спогади [2, с. VII–XIV; 587–638]. Вадим Сварог, згадуючи листування з видавцем часопису «Нові Дні», зауважував: «У своїх листах до мене він бачиться мені таким же по-юнацькому запальним романтиком (дарма, що роки прикрасили його чималою лисиною), з великою дозою сентиментальності й ніжності в своїй вдачі, але непохитним у своїх поглядах і прямодушним до різкості, лицарем Української Мрії, непримиренним ворогом комуністичних окупантів його Батьківщини, готовим на жертви і безжальним до самого себе, захопленим і гордим з своєї роботи, вдячним своїм

друзям, сповненим нескитної віри в органічну хорошість української людини» [2, с. X–XI].

Реконструювати специфіку редакційно-видавничої діяльності Петра Волиняка австрійського та канадського періоду значною мірою уможливають мемуари Дмитра Кислиці [2, с. 597–606], Ф. Лукіяновича [5], М. Могильницького [2, с. 623–626], Сергія Домазара [4]. Ці джерела проаналізовано в огляді редакційно-видавничої діяльності Петра Волиняка [6].

Портрет журналіста Петра Волиняка на тлі доби презентують матеріали книги «Поговоримо відверто» (Вінніпег, 1975) [2, с. VII–XIV; 587–638]. Примітно, що упорядники Вадим Сварог і Дмитро Кислиця зацентрували на його авторському стилі журналіста: «Він виробив собі своєрідний, вельми індивідуальний стиль приязної, невимушеної бесіди з читачем, стиль, у якому елементи серйозної публіцистики, нерідко з філософським заглибленням, поєднувались з елементами репортажу, фейлетону й сатири» [2, с. VIII]. У вступній статті Вадима Сварога із промовистою назвою «Велике серце Петра Волиняка» наголошується: «Його журналістична діяльність почалася пізно, бо могла відбуватися лише у вільному українському суспільстві, а не в країні, придавленій чоботом антинародного режиму, який бачить в українських патріотах свого ворога № 1» [2, с. IX].

Вадим Сварог, пригадуючи знайомство з Петром Волянком у Києві в часи трагічних 1930-х років, зауважував, що навіть «своїм зовнішнім виглядом він ніби стверджував незнищенність української людини. Ніби казав: ось я українець і цим пишаюсь!

Навіть у товаристві росіян він принципово говорив українською мовою. Кожен його вислів на громадські теми свідчив про викристалізовану національну свідомість, про глибоко продуману й прочуту систему поглядів, центром яких була любов до свого народу, до його культури, до його мови.

Своїм безкомпромісовим ідеалізмом, своєю яскравою українськістю, що світила в ньому рівним і спокійним полум'ям, він імпував усім, хто з ним говорив, хто його знав. Монолітну цілісність його характеру можна було тільки подивляти й шанувати. І шанували його не лише його приятелі-українці, а й росіяни та інші, часто настроєні вороже до українства» [2, с. X].

У характеристиці журналіста Вадим Сварог зауважує багато рис вдачі Тараса Бульби, називаючи його «упертим козарлюгою», якому притаманні «козацьке завзяття, мускуляста наполегливість» [2, с. XI].

Ідеологія Петра Волиняка, за спостереженням мемуариста, ґрунтується на двох засадничих поняттях: «пристрасна, величезна, часто болюча любов до своїх земляків, до своєї української землі, від Карпат до Кубані» [2, с. XI] та «ненависть до всяких поневолювачів України, якої б національності вони не були» [2, с. XIII], тому «був щирим, переконаним соборником» [2, с. XII] і «був проти всіх тоталітарних ідеологій» [2, с. XIII].

Мовознавець і журналіст Дмитро Кислиця наголосив на морально-етичних переконаннях Петра Волиняка: «Хто знав Петра Кузьмовича зблизька і здалека, бачив, яку він мав шляхетну душу, скільки він мав вродженої інтелігентности, який він був правдолюб, який він був порядний, чесний, послідовний і вірний товариш» [2, с. 603]. Друга етична засада — не бути зарозумілим [2, с. 603]. Автор спогадів зауважував необмежений потенціал його творчої енергії [2, с. 603], серед рис характеру — гуманізм, експресивність, почуття гумору, любов до каламбурів [2, с. 604–605].

Дмитро Кислиця відкидає звинувачення Петра Волиняка в тому, що він упереджено ставився до емігрантів, вихідців із Галичини, і боронить його симпатії до українців, які приїжджають із підрадянської України: «Протягом останнього десятиліття Волиняк відкривав нам і нас навчав відкривати для всіх емігрантів живу Україну і її живих людей» [2, с. 606].

«Виразник ідейної і політичної мужности. Творчий активізм Петра Волиняка в світлі вимог часу», — так назвав свої спогади історик і журналіст М. Воскобійник [2, с. 607–611]. Автор мемуарів виокремив у діяльності журналіста «звитяжництво як ідейно-політичну мужність і далекозорість. Цій політичній далекозорості він не вагався принести в жертву свої власні інтереси, спокій, вигоду, бути нейтральним і мати певність, що ризика не взято на себе» [2, с. 608].

Письменник Борис Олександрів, який ще 1946 р. видав ліричну збірку «Мої дні» в австрійському видавництві Петра Волиняка «Нові Дні», пригадував такі його риси характеру як громадянська активність, неймовірна працездатність і безкомпромісність («Безкомпромісовим і нещадним Волиняк був лише в тих випадках, коли йшлося не про нього особисто (він умів посміятись із самого себе!), а про людську й національну гідність. Тоді його гостре перо палахкотіло вогнем обурення і його саркастичні рядки, як черга з кулемета, попадали в намічену ціль» [2, с. 616]). У спогадах Бориса Олександрівка колоритно підкреслено правдолюбство Петра Волиняка: «Добре, що він був, отакий неприкаяний, закручений в десятках нібито й не важливих, а

для нього важливих справ, одними люблених, а другими нещадно критикований. Добре, що він був; наш еміграційний ландшафт без нього був би набагато сіріший; наш спокій був би спокоєм інертності. Вживаючи улюбленої ним рибальської термінології, він був такою щукою в ставку, якої побоювалися навіть не дуже величкі риби і намагались не робити надто явної шкоди. В певній мірі він був сейсмографом еміграційного сумління. Коли у нашому житті, як у житті кожної громади, траплялися більші або менші неподобства, про які “не годилось” писати, всі погляди звертались на редактора Волиняка: цей напише. Цей не побоїться сказати правду увічі. Бо коли він не напише, то, значить, не напише ніхто» [2, с. 616].

Отже, у спогадах діячів української діаспори Вадима Сварога, Дмитра Кислиці, М. Воскобійника, Бориса Олександріва та ін. журналіст Петро Волиняк постає як самовідданий працівник на ниві українства, який плекав національну ідентичність, формував національну свідомість.

1. Волиняк П. Испит. *Нові Дні*. 1972. Ч. 275. Грудень. С. 2–5.
2. Волиняк П. Поговоримо відверто: вибрані статті й оповідання / вступ. ст. В. Сварога; ред. В. Сварог, співред. Д. Кислиця. Торонто : Нові Дні, 1975. 662 с.
3. Горбач Ю. Петро Волиняк (Чечет) — кореспондент митрополита Іларіона (Івана Огієнка). *Історичний журнал*. 2009. № 3. С. 46–55.
4. Домазар С. Він палко її любив. *Нові Дні*. 1970. Ч. 251. С. 4–5.
5. Лукіянович Ф. Український табір Лексенфельд у Зальцбурзі. *Альманах Українського Народного Союзу на рік 1986*. НьюЙорк : Свобода, 1985. С. 65–110.
6. Яблонський М. Редакційно-видавнича діяльність Петра Волиняка. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 243–258.

UDC 070.42(71=161.2)(092):82-94

Maksym Yablonskyy,

<https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

PhD in Social Communications,

Head Teacher,

Department of Social Communications,

Lesia Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

max.yablonsky@gmail.com

PORTRAIT OF JOURNALIST PETRO VOLYNYAK IN THE LIGHT OF MEMOIRS

A portrait of journalist and publisher Petro Volyniak was recreated on the material of memoirs of Ukrainian diaspora figures Vadym Svarog, Dmytro Kyslytsia, M. Voskobiynuk, Borys Oleksandriv and others.

Keywords: memoirs, history of Ukrainian emigration journalism, Petro Volyniak, editorial and publishing activity.

УДК 82-9:304.3;801.731 Женченко

Васьків Микола Степанович,

<https://orcid.org/0000-0003-3909-1213>,

доктор філологічних наук, професор,

професор,

кафедра журналістики і нових медіа,

Інститут журналістики,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна;

myvaskiv@ukr.net

ВІКТОР ЖЕНЧЕНКО ТА ЙОГО ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКЕ ПОЕТИЧНЕ ТА КЛАСИЧНЕ ВОКАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

У статті йдеться про складні перипетії життя відомого українського оперного співака й поета Віктора Женченка, про його внесок в українську літературу й оперне виконавське мистецтво.

Ключові слова: біографія, репресії, освіта, вокальне мистецтво, опера, лірика, переклад, монорима.

Основу для відтворення біографії Віктора Васильовича Женченка (11.10.1936–28.10.2021) становлять усна історія, розказана авторові тез самим письменником і співаком, а також інтернет-публікації, базовані на особистих розповідях В. Женченка. Для аналізу поетичного творчого доробку поета використовувалися ліричні й перекладні збірки В. Женченка й передмови та рецензії на ці збірки І. Дзюби, М. Славинського, В. Корнійчука, Ю. Коваліва та ін.

На роки дитинства і юності В. Женченка припали важкі випробування, що були тісно пов'язані з історією українського народу: був відправлений у заслання дід (ще до народження хлопчика), переховувався від арешту батько — учитель української мови й літератури та історії, який загинув у танку разом із усім «братським» (багатонаціональним) екіпажем у роки Другої світової війни, виховання в інтернаті, раннє прилучення, ще учнем середніх класів, до важкої фізичної праці в колгоспі. Дідусь Яків навесні 1945 року приніс хлопчину з інтернатівського моргу додому, вловивши ледь чутне дихання дзеркальцем. Потім колгоспною косаркою, перебуваючи у полі, перетяв собі ногу, яка довго гноїлася, важко заживаючи. Із плачем, стиснувши зуби, хлопець змушував себе ходити, виконувати фізичні вправи, чим таки й врятував ногу.

Дідусь Яків не був куркулем, лише міцним працьовитим середняком, який хотів працювати на себе, а не в колгоспі, за що й був засланий у 1928 році аж на далеку Чукотку, звідки повернувся до рідного села аж у 1939 році. Батько, 1916 року народження, закінчив Кременчуцьку педагогічну школу, потім навчався в харківському Інституті червоної професури. Про запланований його арешт Василя Яковича попередив друг-міліціонер. Певний час переховуючись, згодом учитель легалізувався, солдатом Червоної армії його відправили «радянлізувати» Західну Україну. На той час у Василя Женченка було двоє дітей — Віктор і молодша Леся, — яких мати покинула, тому з 1940 року їх вихованням займалися дідусь і бабуся. А з матір'ю співак зустрівся заочно, через листування, уже в час навчання в Харківській консерваторії, після чого мати, на пропозицію сина, взяла на себе турботу про доньку Лесю.

За твердженням В. Женченка, йому завжди на допомогу приходив козацький характер предків. Поет народився в селі Оболонь тодішнього Семенівського, а зараз — Кременчуцького району Полтавщини, у якому мешкало в найкращі часи біля 4000 населення, нині — трохи більше 2000 жителів. Мешканці цього й довколишніх сіл були нащадками козаків і ніколи не знали, що таке кріпацтво. Село мало славні традиції, були в ньому історичні пам'ятки, однак за роки радянської влади їх майже всіх знищено (із церковної цегли вимостили тротуар у селі). Значною мірою сільські, козацькі традиції сприяли формуванню майбутнього митця.

Природа обдарувала хлопця чудовим голосом, який шліфувався в майже повсякчасних співах у селі з будь-якої нагоди, а ще більше — в

місцевому хорі під керівництвом напівпрофесійного музиканта, учителя музики Івана Сироватки, який проводив із Вітею ще й індивідуальні заняття. Результатом стали перемоги хору і його соліста в різноманітних конкурсах. Талант хлопця зауважили викладачі Харківської консерваторії, тому запропонували йому вступати до них. Згодом, коли абітурієнти консерваторії виконували вокальні номери, В. Женченко був єдиним вступником, хто виконував не оперні арії чи романси, а винятково українські народні пісні.

Та крім вокального, виконавського таланту, природа щедро обдарувала хлопця й талантом поетичним. Мабуть, певну роль тут відіграв і фольклор, до якого прилучала його бабуся Параска, і сімейні традиції батька-філолога. До останніх днів життя В. Женченко пригадував невелику бібліотечку, що залишилася в спадок у дідусевій хаті від батька. Серед збірок Шевченка, Лесі Українки, інших класиків української лірики найбільше в пам'яті закарбувалася збірка Тичини «Замість сонетів і октав». За неї могли бути великі неприємності тому, хто її зберігав, але В. Женченко вважав, що вона дуже сильно впливала на формування його поетичного дару.

Ставши переможцем Всеукраїнського поетичного конкурсу школярів, Віктор уперше зустрівся з Павлом Тичиною, головою журі. Всього було три зустрічі з геніальним поетом, і всі вони були знаковими. Особливо важливою була друга зустріч, коли юнака Женченка відрахували з консерваторії, бо він побив кривдників, які піддавали його булінгу за українську мову й полтавську вимову м'якого «л'». Після втручання П. Тичини не лише поновили Женченка серед студентів консерваторії, а й звільнили з роботи проректора-шовініста.

Навчання в консерваторії, особливо на перших курсах, було дуже важким: доводилося надолужувати брак знань, умінь і навичок, професійно огранювати напівстихійний до цього талант, багато працювати індивідуально. До цього додавалося ще й безгрошів'я. Становище покращилося на старших курсах, коли пішли перемоги в конкурсах, особливо ж — після участі в VI Всесвітньому фестивалі молоді та студентів у Москві (1957) й золотої медалі переможця, після якого Віктору суттєво підвищили стипендію, за інерцією її ще називали «сталінською», і за яку він міг уже винаймати квартиру, а не мешкати в багатомісній кімнаті гуртожитку. На Московському фестивалі зав'язалися багаторічні дружні стосунки з Борисом Пуго, майбутнім очільником ІКЧП.

Після закінчення консерваторії (1960) «за розподілом» В. Женченко став солістом Донецького російського театру опери й балету. А з літа 1962 року оперний бас Женченко став солістом Великого театру опери й балету ім. Алішера Навої в Ташкенті, де пропрацював до 1965 року, вивчив узбецьку мову, став великим прихильником узбецької культури, добрим знавцем літератури. У Ташкенті, гастролюючи іншими узбецькими містами й за межами Узбекистану, В. Женченко виконував партії Гремїна («Євгеній Онегін», П. Чайковський) Кончака, Галицького («Князь Ігор» О. Бородіна), Малюти Скуратова («Борис Годунов», М. Мусоргський), Мефістофеля («Фауст», Ш. Гуно), Сальєрі («Моцарт і Сальєрі», М. Римський-Корсаков), Дона Базіліо («Севільський цирульник», Дж. Россіні), Мельника («Русалка», О. Даргомижський) та ін., а також твори узбецького фольклору.

За порадою і за допомоги всесвітньо відомого українського диригента Стефана Турчака Женченко перебирається до Києва, де після трьох відбірних турів стає солістом Київської філармонії, ставши переможцем серед сорока претендентів на цю посаду. Із філармонією було пов'язане все подальше життя виконавця класичного вокалу. На гастролях В. Женченко побував ледь не в усіх кутках і закутках колишнього СРСР, а також у багатьох країнах ледь не всіх континентів (США, Канада, Німеччина, Великобританія, країни Азії й Латинської Америки та ін.).

У 1971 році вийшла друком книга «Пісні Узбекистану», де співак не лише уклав ноти до текстів, а й став перекладачем узбецьких народних пісень. Відтоді він плідно працював як перекладач із узбецької мови («Повісті» Х. Назрі, «Пригоди Турктоза» С. Анарбаєва, вірші Зульфії, Сайяра, М. Бабаєва та ін.), із казахської мови («Удвох із батьком» К. Найманбаєва), був перекладачем і упорядником антології хорватської поезії «У цей страшний час». Та українській читацькій спільноті В. Женченко значно більше знаний як професійний, оригінальний поет.

Він автор близько 15 поетичних збірок. Розпочинав як прихильник експериментальної, зорової лірики, продовжував управлятися в такій поезії до останніх років життя. Багато віршів Віктора Женченка написано моноримом, запозиченою не стільки з класичної європейської поезії, скільки з фарсімовної й тюркомовної класики (моноримовані поезії різних років об'єднані в збірці «Кришталевий шепіт», 2014). Проте з кінця 1970-х років поет усе

більше звертається до традиційних форм і мотивів української класичної лірики, трансформуючи, відтворюючи насамперед загальний дух творчості Т. Шевченка, українського фольклору.

UDC 82-9:304.3;801.731 Zhenchenko

Mykola Vas'kiv,

<https://orcid.org/0000-0003-3909-1213>,

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Professor,

Department of Journalism and New Media,

Institute of Journalism,

Borys Grinchenko Kyiv University,

Kyiv, Ukraine

myvaskiv@ukr.net

VIKTOR ZHENCHENKO AND HIS CONTRIBUTION TO UKRAINIAN POETIC AND CLASSICAL VOCAL ART

The article deals with the complex vicissitudes of the life of the famous Ukrainian opera singer and poet Viktor Zhenchenko, his contribution to Ukrainian literature and opera performing arts.

Keywords: biography; repression; education; vocal art; opera; lyrics; translation; monorhythm.

Новітні форми і методи розбудови електронних ресурсів біографічної інформації: світовий та вітчизняний досвід

УДК 026.6:929](477)

Яценко Олег Миколайович,

<https://orcid.org/0000-0003-4277-1869>

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

olehjats@bigmir.net

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ АРХІВ: ТРАДИЦІЙНА Й НОВА КОНФІГУРАЦІЯ ФОРМУВАННЯ КОНТЕНТУ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Пропонується при формуванні електронного ресурсу УНБА робити основний акцент на інформацію, що отримана з видань серії «Джерела української біографістики».

Ключові слова. Український національний біографічний архів, електронні ресурси, біографічні дані, персоналії.

Зміни, пов'язані з поширенням інформаційних технологій у всі сфери життя й діяльності людини, також впливають на процеси формування електронних біографічних ресурсів, закладають нові форми пошуку, збереження, використання й репрезентації знань про людину. Початок ХХІ ст. позначений створенням і публікацією в українському відкритому онлайн- просторі низки інформаційно-технологічних проєктів, які утримують вітчизняний біографічний контент. Український національний біографічний архів (УНБА) серед наявних ресурсів змістовно вирізняється оригінальною структурою, особливостями формування, джерелами інформації, що

використовуються, оновленням даних, різноманітними засобами представлення біографічної інформації тощо.

Мета роботи — висвітлити особливості формування контенту УНБА, розглянути переваги використання запропонованих заходів його наповнення.

Для формування біографічних масивів значне місце мають джерела інформації. Зазвичай для сучасників це анкети, для історичних осіб — довідково-енциклопедичні видання, біографічні словники, довідники. Значну частину даних УНБА введено саме з цього типу видань. Адже певні елементи структури електронних біографічних масивів і біографічні статті з енциклопедично-довідкових видань мають спільні риси — це так звана «заголовна частина» статті. Ці відомості дозволяють ідентифікувати особу й відрізнити її від загалу. Здебільшого це: прізвище / ім'я з варіантами, псевдоніми; дати народження / смерті (для померлих); інформація про життя, діяльність, посади, вчинки, нагороди тощо. На підґрунті цих даних утворюються упорядковані списки (словники / реєстри), переважно алфавітні, на основі яких організуються персональні записи в електронних базах даних.

Методика укладання біографічних масивів (біографічні словники, довідники, електронні біографічні глосарії) має узвичаєну стандартизовану форму — утворюються словники / реєстри осіб, що відповідають критеріям відбору до того чи іншого видання, після чого починається пошук джерел до кожної з позицій списку з метою розкриття життя й діяльності особи.

При укладанні УНБА також використовується ця методика. Проте для масштабного опрацювання інформації про десятки тисяч осіб, що включені до ресурсу, потребують значної кількості досвідчених фахівців, зосередити зусилля яких над проектом нині нереально. Для інтенсифікації процесів із формування ресурсу біографічними матеріалами пропонується використовувати дані, отримані при укладанні бібліографічного покажчика серії «Джерела українського біографістики».

Мова йде про один із сегментів УНБА — базу даних «Джерела української біографістики». Організуючи електронний ресурс УНБА, співробітники Інституту біографічних досліджень ще з початку його заснування відшукують джерела біографічної інформації для їх подальшого опрацювання з метою виявлення особових даних про наших співвітчизників для введення їх до ресурсу. Різновид цієї продукції досить широкий: від енциклопедично-довідкових видань до

персональних бібліографічних покажчиків, монографій, присвячених окремим особам. Нині кількість цих публікацій у базі даних становить більше 10000.

Біографічна інформація про видатних, провідних, визначних діячів країни присутній у більшості енциклопедично-довідкових видань, а зміст статей змінюється в залежності від хронологічного періоду публікації видань. В УНБА передбачено висвітлення, окрім бібліографічних даних про джерела їх електронних версій, текстів біографічних статей з усіх вітчизняних енциклопедій, більшості галузевих і тематичних словників, довідників і біографічних словників сусідів (Польський біографічний словник, Російський біографічний словник та ін.). З одного боку це дає можливість користувачу отримати різносторонню інформацію про діяча, а з іншого — простежити зміни, що відбуваються у висвітленні життя й діяльності осіб, здобути уточнення та виявити помилки й неточності в біографічних даних, одержати сучасні, оновлені дані про особу.

В останньому — п'ятому випуску серії «Джерела української біографістики» [1] укладачам вдалося охопити весь спектр біографічної продукції, що була видана у 2010–2013 рр. на території України. Серед виявлених джерел значну частину книжок присвячено окремим діячам, більшість з яких — маловідомі для широкого загалу особи, серед яких постаті з різних галузей життєдіяльності, це: педагоги, вчені, військовики, політичні й громадські діячі, митці, ремісники, історичні особи та ін.

Якщо більшість персоналій УНБА потребує проведення досліджень, оновлення даних, ведення цілеспрямованого пошуку джерел, які розкривають життєвий і творчий шлях діячів, то виявлені книжки дозволяють розширити ресурс, збагатити його новими, маловідомими, незаслужено забутими іменами. Особливість цих видань у тому, що вони за результатами сучасних досліджень надають останні дані, нові розвідки про діячів нашої країни. Окрім довідкової біографічної інформації користувачам запропоновано більш глибокі, поширені дані про особу, про її життя, діяльність, аналіз творчості, перелік праць і літератури про неї тощо.

Останнім часом спостерігається тенденція одночасної публікації друкованого й електронного варіантів видань у вільному доступі. Це дає можливість в УНБА представити не лише бібліографічну інформацію про джерело, його анотацію, а й безпосередньо надати доступ до перегляду,

ознайомлення й роботи з його електронною версією. Кількість електронних адрес у п'ятому випуску серії становить 320 позицій.

Висновки. Означено особливості формування змісту електронного УНБА. При наповненні контенту ресурсу у нинішніх умовах запропоновано першочергово використовувати виявлені дані при укладанні покажчика випуск п'ятий серії «Джерела української біографістики», особливо присвячені одній-двом особам. Включати до реєстру ресурсу нові імена, уточнені біографічні дані й доповнення, отримані із сучасних джерел. Рекомендовано до записів / персоналій ресурсу включати бібліографічні описи цих видань і посилання на їх електронні тексти (за наявності). Запропонована технологія дасть можливість осучаснити контент УНБА новими біографічними джерелами й іменами, оновити дані про осіб, які присутні в реєстрі ресурсу.

1. Книжкові джерела української біографістики (2010–2013) : науково-бібліографічне дослідження / О. М. Яценко (кер. авт. кол.), Ю. В. Вернік, Т. В. Комарянська, Н. П. Філіппова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. В. І. Попик (голова) [та ін.]. Київ, 2021. 564 с. (Серія «Джерела української біографістики» ; вип. 5). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004197>.

UDC 026.6:929](477)

Oleh Yatsenko,

<https://orcid.org/0000-0003-4277-1869>,

Candidate of Historical Sciences,

Head of Department, Formation of Biobibliographic

Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

olehjats@bigmir.net

UKRAINIAN NATIONAL BIOGRAPHY ARCHIVE: TRADITIONAL AND RECENT WORK OUT OF CONTENT FOR BIOGRAPHICAL STUFF

While digitalization of Ukrainian National Biography Archive suggested to focus on the data sourced from editions «Sources of Ukrainian biographies».

Keywords: Ukrainian National Biographical Archive, digitalized sources, biodata, personalities.

УДК 929:304.44:004.91

Вернік Олексій Леонідович,

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

avernik@meta.ua;

Вернік Юлія Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

julver@ukr.net

Комарянська Тетяна Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

молодша наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

tatvish01@gmail.com

ВІРТУАЛЬНА НАУКОВА БІОГРАФІЧНА ЛАБОРАТОРІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Визначені основні напрямки реорганізації роботи по розбудові «Українського біографічного архіву», що є основною передумовою функціонування віртуальної біографічної лабораторії в період військових дій.

Ключові слова: Український біографічний архів, віртуальна наукова біографічна лабораторія.

Війна в Україні, як невинуватена агресія з боку РФ, що принесла й продовжує приносити в життя пересічних людей багато горя і страждань, стала передумовою гуманітарної катастрофи в нашій країні.

Під загрозою руйнування й суцільного знищення опинилася значна частина культурної та історичної спадщини — у такій ситуації постає особливо актуальне завдання безпосереднього її збереження.

Разом з тим, під загрозою припинення виконання власних професійних обов'язків опинилися і спеціалісти, що організують відповідні процеси, збираючи, зберігаючи й описуючи потрібні матеріали. Тому й не менш актуальним в поточних умовах завданням постало створення / відновлення й організація простору для виконання ними своїх фахових функцій.

Унаслідок загрози окупації Києва наприкінці лютого — початку березня 2022 року переважна більшість науковців, фахівців різних профілей вимушена була змінити власне місце проживання. Подібне заторкнуло й працівників Інституту біографічних досліджень НБУВ, частина з яких опинилася в більш безпечних регіонах України, а частина — за її межами. І навіть ті, що залишилися в Києві, не мали жодної змоги безпосередньо виконувати власні фахові функції на робочих місцях.

Складні умови вимагали нових підходів унормування та відлагодження всіх виробничих процесів якнайшвидше. Насамперед вимагалось відновити функціонування віртуальної наукової біографічної лабораторії, ядром якої є Український біографічний архів, оскільки це мало б стати запорукою подальшої працездатності колективу в нових реаліях. Реалізація такої вимоги здійснилася б за умови виконання завдань:

- по-перше, скопіювати актуальну копію сервера УБА на зовнішній носій, що передбачає копіювання системи, бази даних і програмних засобів;

- по-друге, знайти апаратні засоби для розгортання системи з функціональним каналом зв'язку для віддаленого доступу. Основною вимогою до них було їх фізичне розміщення в безпечному й контрольованому місці;

- по-третє, розгорнути й налаштувати системні програмні засоби, зокрема Visual Studio, MS SQL Server для внутрішньої частини системи та IIS або Apache, php, MySQL для Web-версії;

- по-четверте, завантажити бази даних на нові апаратно-програмні засоби й розгорнути систему УБА і сайт УНБА;

- по-п'яте, здійснити випробувальне тестове функціонування системи з різних IP-адрес;

- по-шосте, налагодити архівування поточних станів бази даних УБА.

Простір, що створюється для спільної роботи науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ, якнайбільше відповідає процесу діяльності Віртуальної біографічної лабораторії, метою якої є об'єднання спеціалістів гуманітарного середовища для вивчення діджитальних гуманітарних наук, пошуку ідей для нових проєктів і участі в поточних проєктах. Тобто, надання простору для обміну ідеями, навичками, отримання доступу до відповідного обладнання й програмного забезпечення, а також для відкриття міждисциплінарних можливостей для співпраці дослідників усіх рівнів знань та інтересів у цій галузі.

Функціонування віртуальної наукової біографічної лабораторії напруму залежало від виконання вищеписаних завдань.

Усвідомлюючи надвисоку цінність і важливість системи Українського біографічного архіву та загрозу окупації, при виконанні умови першого завдання фахівцями ІБД було прийнято рішення евакуації жорсткого диску сервера, на якому розміщувалася система з очікуванням, на те, що при майбутній наявності апаратних засобів, підключення HDD було б найоптимальнішим варіантом. За відсутності можливості евакуювати весь апаратно-технічний комплекс, знаходячись у безпечному місці поза межами Києва, здійснено власними силами операцію клонування диску на зовнішній носій за допомогою ноутбуку й перехідника-«кармана» для внутрішніх дисків.

Перший варіант другого етапу спробували реалізувати наявними засобами, створивши сервер з ноутбуку, диску сервера, підключеного зовнішньо, з якого завантажувалася б система з використанням каналів зв'язку мобільних операторів. Основною ідеєю такої моделі реалізації було створення т.з. «мобільного» сервера УБА: де б не знаходилися, при наявності електрики й мобільного зв'язку завжди є можливість роботи із системою й оперативного створення архіву. Не зважаючи на свою вкрай низьку продуктивність, систему було запущено, і вона функціонувала в межах локальної мережі. Проте при спробі вийти на рівень глобального доступу, стикнулися з питанням щодо відсутності можливості виділеної IP-адреси для сервера при використанні каналів зв'язку мобільних операторів, і яке за наявних умов не було вирішено. Не допомогла й послуга «free DDNS». Основною проблемою виявилось те, що всі українські мобільні оператори надають послуги доступу до Інтернет через «сірі» шлюзи, а послуга виділеної «білої» IP-адреси доступна лише для корпоративних клієнтів.

Тож через неможливість реалізації вказаного варіанту другого етапу було знайдено інший. Через волонтерську допомогу було орендовано (до жовтня 2022 року) послуги віртуального комп'ютера, апаратні засоби якого знаходяться в Німеччині. До позитивних моментів такого підходу можна віднести:

- безпечність розташування;
- безперебійність роботи 24/7;
- високу потужність апаратних засобів;
- потужний і швидкий канал зв'язку;
- спрощений доступ до адміністрування системи через віддалений робочий стіл.

Отже, керувати системою, створювати архівні копії, перевіряти дані можна навіть з мобільного пристрою на Android і при дуже слабкому Інтернет-зв'язку, а обмін між сервером і пристроєм адміністратором може здійснюватися через звичайний системний буфер даних («копіпаст»).

Основним негативним моментом є значні фінансові витрати на підтримку функціонування системи. Тому таке рішення було прийнято як оптимально тимчасове — працювати до закінчення наданої оренди, як волонтерської допомоги, на безоплатній основі.

Таким чином, розгортання системи УБА на віддаленому віртуальному просторі та її тестова експлуатація здійснювалася співробітниками Інституту біографічних досліджень протягом двох тижнів.

З початку квітня 2022 року віртуальна наукова біографічна лабораторія Інституту біографічних досліджень НБУВ відновила свою повноцінну діяльність, зокрема з наповнення й редагування інформації щодо персоналій Українського біографічного архіву. Доступ здійснювався з різних місць тимчасового перебування співробітників — з України (Канів, Київ, Львів і ін.) та з далекого зарубіжжя (зокрема, з Італії).

Віртуальні наукові біографічні лабораторії, як новітня форма науково-професійної діяльності, є потужним запобіжником до загрози культурно-гуманітарної катастрофи, і в умовах військового стану виявилися однією з найбільш гнучких форм відновлення, а згодом і виконання, власних професійних обов'язків фахівцями, що у свою чергу сприяло забезпеченню збереження соціально-професійної системи держави.

1. Вернік Ю. В. Деякі аспекти організації віртуальної наукової лабораторії. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2015. Вип. 12. С. 337–391. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_22.

2. Науково-інформаційний проект Інституту біографічних досліджень «Український національний біографічний архів» / Попик В. І., Яценко О. М., Вернік О. Л., Вернік Ю. В. Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; редкол. : В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ : НБУВ, 2019. С. 197–212.

3. Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; редкол. : В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ : НБУВ, 2021. 251 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004200>.

UDC 929:304.44:004.91

Oleksii Vernik,

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher of Associate,
Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,
Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

avernik@meta.ua;

Vernik Yuliia,

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,
Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

julver@ukr.net;

Komarianska Tetiana,

<https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,
Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

tatvish01@gmail.com

VIRTUAL SCIENTIFIC BIOGRAPHY LABORATORY IN THE CONDITIONS OF WAR

The main directions of reorganization of the work on the development of the "Ukrainian Biographical Archive", which is the main prerequisite for the functioning of the virtual biographical laboratory during the war.

Keywords: Ukrainian Biographical Archive, virtual scientific biographical laboratory.

УДК 930.253

Климович Наталія Миколаївна,
<https://orcid.org/0000-0003-1357-492X>,

Начальниця,

Відділ використання інформації документів та комунікацій,
Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
(ЦДАМЛМ України),

Київ, Україна

nklymovych@gmail.com

«КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ-МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ»: БІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Представлено проєкт «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України» — один із новітніх електронних ресурсів, який є джерелом біографічної інформації.

Ключові слова: проєкт, електронний ресурс, цифрові копії, діячі культури й мистецтва, ЦДАМЛМ України.

«Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України» — це один із новітніх електронних ресурсів нашої установи, який є цінним джерелом у тому числі й біографічної інформації. Сьогодні на основі аналізу окремих архівних фондів нашої установи, цифрові копії документів яких вже включено до проєкту, хотілося б окреслити інформаційний потенціал і перспективність даного ресурсу для біографічних досліджень.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України) є найбільшою в Україні архівною установою, яка зберігає документи літературно-мистецького профілю від кінця XVIII ст. й до сьогодення. В установі зберігається 1434 фонди, понад 320 тисяч архівних справ. Лівову частку фондів становлять особові фонди українських діячів культури й мистецтва, науковців.

У 2021 р. було розроблено і, завдяки залученню грантового фінансування від Українського культурного фонду, розпочато здійснення проєкту «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України». У рамках реалізації початкового етапу проєкту було створено 100000 цифрових копій архівних першоджерел, персональні віртуальні кабінети користувачів, розпочато наповнення науково-довідкового апарату. Варто зауважити, що цифрові копії архівних документів виготовляються й завантажуються для оприлюднення в системі з урахуванням тих обмежень, які містяться в нормативно-правових актах — Законах України «Про авторське право і суміжні права» та «Про захист персональних даних».

Уже сьогодні ми маємо можливість переглянути цифрові копії архівних документів багатьох діячів культури й мистецтва, науковців, громадських діячів, зокрема, письменника, літературознавця, лексикографа, етнографа, історика, фольклориста, видавця й громадського діяча Бориса Грінченка (ф. 15); фундатора українського професійного театру, актора, драматурга, режисера й композитора Марка Кропивницького (ф. 41); архітектора Миколи Даміловського (ф. 53); поета, етнографа й філолога Л. І. Боровиковського (ф. 83); художника Фотія Красицького (ф. 96); співака Івана Алчевського (ф. 131); письменника Івана Дніпровського (ф. 144); родинного фонду Язєвих (ф. 227); художниці, етнографки й письменниці Августи Коханівської (ф. 309); композитора й історика Миколи Аркаса (ф. 323) та ін.

Розглянемо більш детально, які саме архівні першоджерела доступні для перегляду на новому ресурсі. Для прикладу, фонд Бориса Грінченка (ф. 15, оп. 1, 80 од. зб. за 1697–1910 рр.) містить листи Бориса Дмитровича до рідних і знайомих, листи його дружини, образотворчі матеріали. Дані документи хоч і не дають повної картини життєвого шляху фондоутворювача, але характеризують його як активного громадського діяча, дають більш чітке уявлення про коло зацікавлень, розкривають деякі обставини життя його родини (зокрема, замітки про судову справу щодо участі дочки письменника в революційних подіях 1905 р. в м. Лубни). Значний інтерес для

дослідників становлять матеріали, зібрані Борисом Грінченком, серед яких оригінали документів XVII–XVIII ст.

Серед першоджерел фонду фундатора українського професійного театру Марка Кропивницького (ф. 41, оп. 1, 113 од. зб. за 1871–1965 рр.) відклалася низка особистих документів: атестат про службу на посаді канцеляриста в м. Бобринці Херсонської губернії в 1861–1871 рр. (1871 р.), матеріали про надання родині дворянства, автобіографія, зошит з біографічними записами невстановленого автора, спогади про життя й творчість, статті про діяльність, замітки, рецензії, відгуки, індивідуальні й групові фотографії, рукописи, листи.

Фонд архітектора Миколи Даміловського (ф. 53, п. 1, од. зб. 31 за 1872–1954 рр.) містить автобіографію фондоутворювача, його листи до дружини, атестат зрілості, диплом про закінчення Петербурзького інституту цивільних інженерів, залікову книжку, довідки про роботу, індивідуальні й групові фотографії, свідоцтва про його народження (1880 р.) та смерть (1942 р.) тощо.

У фонді художника Фотія Красицького (ф. 96, оп. 1, 2, 142 од. зб. за 1833–1963 рр.) зберігається значна кількість особистих документів митця: свідоцтво про народження (1873 р.), виписки з формулярного списку про закінчення Зелено-Дубравської церковно-приходської школи, Вищого художнього училища при Петербурзькій Академії художеств, про навчання в Київській рисувальній школі (1888–1903 рр.), паспорт (1902 р.), довідки, посвідчення про службову діяльність (1908–1941 рр.), посвідчення члена профспілки художників України (1919 р.), перепустка на I-й з'їзд художників України (1938 р.), свідоцтво про смерть (1944 р.), фотографії, матеріали членів родини, листування тощо. Серед цікавих документів нотатки родословної Красицьких, документи батька художника Степана Красицького — лист про виплату компенсації йому за каліцтво (1979–1880) і дозвіл на виїзд на тимчасові заробітки, виданий Казачинським волосним старшиною (1892 р.) та ін.

У фонді письменника Івана Дніпровського (ф. 144, оп. 1, 2, 374 од. зб. за 1914–1934 рр.) міститься значна кількість першоджерел до його біографії: особисті документи (перепустки, членські квитки, посвідчення, мандати делегата), листування з організаціями, договори на видання творів (1921–1933 рр.), фотографії тощо. З цікавинок: «Посвідчення на право носити знак з відображенням Дніпровської греблі і гідроелектростанції» (1932 р.) та «Посвідчення про проходження політчекі — переатестацію» (1922 р.).

Завдяки гнучким налаштуванням морфологічного пошуку ресурс дозволяє швидко й легко відшукати інформацію про особу в системі, наявність її особового фонду або документів про неї в інших фондах архіву, переглянути цифрові копії вже завантажених у систему архівних першоджерел. Кропітка робота з подальшого наповнення проєкту описами й цифровими копіями триває. Варто зазначити, що переведення інформації архівних описів у формат, придатний для завантаження в систему, є достатньо відповідальним процесом. Паралельно з ним іде процес виготовлення цифрових копій. Нещодавно проєкт «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України» було включено до єдиної інформаційної системи архівної галузі під назвою «Єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів» (доступний у режимі 24/7). Її презентація відбулася 11 травня 2022 р. в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ». На сьогоднішній день у єдиному пошуковому просторі об'єднано електронні ресурси трьох архівів: Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, а також окремі тематичні цифрові колекції документів. Проєкт передбачає змістовне поповнення й поступове залучення інших архівних установ. Формування єдиного відкритого цифрового контенту не лише сприятиме збереженню цілісного комплексу архівних документів, але й зробить їх доступними для широкого кола дослідників з усього світу.

UDC 930.253

Nataliia Klymovych,

<https://orcid.org/0000-0003-1357-492X>,

Head of Department of use of documents' information and communications,

Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (CSAMLA of Ukraine),

Kyiv, Ukraine

nklymovych@gmail.com

**"COMPLEX SYSTEM OF INFORMATIZATION OF THE
CENTRAL STATE ARCHIVE-MUSEUM OF LITERATURE AND
ART OF UKRAINE": BIOGRAPHICAL ASPECT**

The report presents the project "Complex System of Informatization of the CSAMLA of Ukraine" — one of modern electronic resources, which is a source of biographical information.

Keywords: project, electronic resource, digital copies, figures of culture and art, CSAMLA of Ukraine.

УДК [7.041:004.9]

Босенко Олексій Олексійович,

<https://orcid.org/0000-0001-8521-3942>,

молодший науковий співробітник,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

olexiybosenko@gmail.com

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ ІКОНОГРАФІЇ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ: ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ПОШУКУ

Розглянуто особливості електронних ресурсів сучасної української іконографії, запропоновано інноваційні методи пошуку оцифрованих зображень в мережі Інтернет.

Ключові слова: іконографія, оцифроване зображення, інноваційні методи пошуку в Інтернет-мережі.

Мережеві пошукові системи стали невід'ємною складовою сучасного повсякденного життя. Але інформація, що отримується користувачами на випадкових чи тимчасових сайтах, особливо наукова, може виявитися недостовірною, неправдивою, частковою і тоді в нагоді, як свідчить світова практика, стають електронні словники, довідники, енциклопедії, національні архіви академічного типу, що дає можливість розширити доступ до унікальних візуальних матеріалів історико-культурної і наукової національної та світової спадщини.

На думку О. М. Яценка: «Іконографія <...> представлена великою кількістю документальних та уявних зображень, проте до нашого часу є недостатньо дослідженою і мало систематизованою.

Вона розпорошена по великій кількості вітчизняних і зарубіжних музеїв, архівів, приватних колекцій, книжкових, журнальних і газетних та інших видань, зібрань фотодокументів, пам'яток монументального та пластичного мистецтва. Зображення навіть найбільш відомих діячів нерідко є недостовірними, недостатньо опрацьованими з джерелознавчого погляду. Велика кількість іконографічних матеріалів залишається не ідентифікованою» [7, с. 259]. Подібна оцінка ситуації стосується іконографічних матеріалів, розміщених в електронній мережі.

До розділу «Іконографія» «Українського національного біографічного архіву» (далі — УНБА), увійшли зображення осіб, причетних до української культури, історії, науки, а саме: політичних, державних, церковних, військових і громадських діячів, а також науковців, письменників, поетів, художників, скульпторів, акторів, співаків, танцівників, відомих спортсменів, лікарів, педагогів, інженерів, журналістів, знаних представників діаспори різних історичних періодів. «Документи, утворені в ході життя та діяльності особи (державних і громадських діячів, представників творчих і робочих спеціальностей, типових представників свого часу), література про їхній життєвий і творчий шлях, завжди були і будуть в центрі уваги дослідників та широкого загалу», — зазначає О. М. Яценко, якому й належить ідея створення УНБА [7, с. 251].

За визначенням авторів навчального посібника, «Іконографія досліджує такий тип джерел, в яких інформація про людину, історичну подію, побут та певну територію зафіксована у вигляді зображень. В якості об'єктів можуть виступати твори живопису, графіки, скульптури, незалежно від їхнього жанру, виду, техніки виконання та часу створення» [5, 276]. Незважаючи на усталеність і навіть хрестоматійність такої дефініції, у наукових колах існує полеміка щодо вирішення питання про приналежність кіно- й фотодокументів до іконографічних матеріалів, О. М. Яценко справедливо стверджує: «Використання аудіовізуальних і електронних матеріалів, нарівні з традиційними друкованими виданнями, дозволить користувачам збагатити інформацію про особу, зробити її більш яскравою та насиченою» [7, с. 261]. Однак Л. П. Маркітан пише, що кінофотодокументи є історичним джерелом, у якому інформація зафіксована у вигляді зображення, а тому окремі джерелознавці вважають кінофотодокументи частиною іконографії, оскільки і твір мистецького походження, і кінофотодокументи звернені до нашого

зору, хоча між ними існує істотна, суттєва відмінність [3, с. 178–179]. Тобто, йдеться про те, що кінофотодокументи є історичним джерелом, але в жодному разі не частиною іконографії. Дещо пізніше, у іншій статті дослідниця зазначає: «До відносно нових видів історичних джерел з цілковитою підставою відносяться й кінофотодокументи, тобто документальні фотографії або світлини, хронікальні кінозйомки та відеозапис, що з'явилися нещодавно внаслідок технічного прогресу» [4, с. 35–36] і далі у висновках продовжує: «Завдання історичної науки, вчених, які вивчають документи, ввести в науковий обіг комплекси існуючих зорових носіїв інформації, котрі ще досі певною мірою не досліджені» [4, с. 46]. Враховуючи всі перестороги, висловлені у статті [4], зокрема, певну заідеологізованість і політизованість кінофотодокументів, можливість підробки й фальсифікації (на наш погляд, це може стосуватися будь-якого іншого виду мистецтва. Проблема достовірності зображень потребує окремого ретельного аналізу), розглядатимемо таке джерело інформації як іконографічний матеріал. Ю. В. Вернік відстоює думку про те, що на зміну традиційним джерелам поступово приходять електронні аналоги друкованих видань, інформація збагачується іконографічним, аудіо й відео контентом [1, с. 251]. І. В. Лобузін підкреслює, що «Інтерактивні властивості цифрового середовища надають унікальну можливість візуалізації інформації...» [2, с. 127]. Таким чином, погоджуємося, що в якості іконографічних об'єктів, окрім живопису, графіки, скульптури та ін., можуть виступати й кінофотовідеоматеріали, які легко знаходити в мережі Інтернет так само як і традиційні, але вже оцифровані зображення.

Пошук оцифрованих іконографічних зображень в Інтернет-мережі видається найбільш оптимальною й швидкою формою наповнення бази даних будь-яких електронних джерел інформації, проте на практиці це пов'язано з певними проблемами технологічного характеру.

У виборі іконографічних матеріалів завжди перевага надається портретним зображенням, оскільки, за твердженням Д. В. Степовика, «портрет є найбільш людинознавчим жанром» [6, с. 7].

Для того, щоб знайти потрібне портретне зображення тієї чи іншої особи в мережі Інтернет, необхідно: а) здійснити пошук з використанням пошукових систем (Google, Opera, Yahoo, Bing); б) ідентифікувати зображену особу (звірити прізвище, ініціали, роки життя, професію); в) убезпечити від дублювання цієї особи за іншим

прізвищем чи псевдонімом (якщо вони існують); г) знайти зображення саме означеної, а не іншої особи (наприклад, сина, брата, батька зі схожими ініціалами й професійною приналежністю); д) по можливості, обрати якісне зображення, що знаходиться у вільному доступі; якщо ж зображення на добропорядному чи ліцензованому використанні — зафіксувати адресу сайту; ж) знайдене зображення вільного користування зберегти у відповідному розділі бази даних (БД).

У випадках виникнення труднощів із знаходженням потрібних оцифрованих портретних зображень застосовується пошук із розширеними можливостями за розмірами й типами зображень. Багато сучасних пошукових систем дозволяють виконувати це безпосередньо за зображенням, що дає можливість відшукати сайт-першоджерело або знайти ідентичне зображення кращої якості. Якщо на україномовних сайтах відсутня інформація про певну особу, то прізвище та ім'я вводиться іноземною мовою й пошук продовжується. Коли оцифроване портретне зображення особи, причетної до української культури, історії, науки, не знайдено (його не існує, було втрачено, знаходиться в ліцензованому чи добропорядному використанні), тоді здійснюється пошук інших зображень, пов'язаних з даною особою, а саме: продуктів творчості чи професійної діяльності (ікона, картина, скульптура, об'єкт архітектури, титульна сторінка книги, рукопису та ін.), особистого підпису, родового герба, екслібрису, меморіального об'єкта (будинок, вулиця, краєвид міста), пам'ятника, меморіальної дошки, надгробку тощо.

Отже, для результативного наповнення УНБА іконографічними матеріалами з мережі Інтернет необхідно застосовувати інноваційні методи із відповідним пошуковим алгоритмом. Окрім того, перевіряючи дані на достовірність, у перспективі здійснити детальний опис знайдених оцифрованих зображень з позицій мистецтвознавчого опрацювання.

1. Вернік Ю. В. Інтернет як джерело біографічної інформації про сучасників. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. 2016. Вип. 14. С. 250–262.

2. Лобузін І. В. Цифрові бібліотечні проекти: технологічні рішення та управління життєвим циклом колекцій: монографія; ред. В. А. Широков. Київ, 2016. 216 с.

3. Маркітан Л. П. Іконографія в системі СІД. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ, 2000. Вип. 5. С. 178–191.

4. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 34–49.

5. Спеціальні історичні дисципліни: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

6. Степовик Д. В. Українська графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ, 1982. 220 с.

7. Яценко О. М. Представлення біобібліографічного матеріалу на персональних сторінках «Українського національного архіву»: принципи будови розділів, особливості організації, джерела наповнення. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2016. Вип. 13. С. 250–268.

UDC [7.041:004.9]

Oleksii Bosenko,

<https://orcid.org/0000-0001-8521-3942>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

olexiybosenko@gmail.com

ELECTRONIC RESOURCES OF UKRAINIAN ICONOGRAPHY ON THE INTERNET NETWORK: INNOVATIVE SEARCH METHODS

Features of electronic resources of modern Ukrainian iconography are considered, innovative methods of search of digitized images on the Internet are offered.

Keywords: iconography, digitized image, innovative methods of searching the Internet.

Бібліографія та джерела біографічних досліджень

УДК 930.253:929

Патик Вікторія Василівна,

ORCID 0000-0003-2423-8745,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії і методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

victoriia@ukr.net

ОСОБОВІ ТА ФАМІЛЬНІ АРХІВНІ ФОНДИ ЦДІАК УКРАЇНИ І ЦДІАЛ УКРАЇНИ

Розглянуто нові пріоритетні напрями діяльності архівних і наукових установ в умовах дистанційної роботи на прикладах оприлюдненого контенту особових і фамільних архівних фондів ЦДІАК України та ЦДІАЛ України.

Ключові слова: наукові установи, архіви, ЦДІАК України, фамільні фонди, ЦДІАЛ України, особові архівні фонди.

Для захисту культурних цінностей і допомоги науковим й архівним установам у діяльності в умовах дистанційної роботи було ухвалено й оновлено ряд нових нормативних документів, інструкцій і рекомендацій, зокрема, Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022), Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250), Порядок забезпечення евакуації, зберігання та знищення документів в умовах особливого періоду (затверджений наказом Міністерства юстиції України 17 жовтня 2019 року № 3194/5), Інструкція «Планування дій на випадок надзвичайних ситуацій в архіві» (схвалена протоколом

засідання Нормативно-методичної комісії Держкомархіву України від 22.12.2009 р. № 5) та ін.

Наукові й архівні установи України, незважаючи на несприятливі обставини, знайшли нові способи, форми й методи роботи, намітили напрямки діяльності для швидкого реагування на нову реальність сьогодення. Позитивним моментом є надання українським ученим віддаленого доступу до міжнародних баз даних наукової інформації, зокрема Scopus, Web of Science, міжнародного наукового порталу Research4Life та ін. Вільний доступ до електронних колекцій книг і журналів також надали ряд видавничих компаній, а саме Elsevier, Spriger Nature, Oxford University Press та ін.

Продовжуючи працювати для забезпечення потреб користувачів, наукові й архівні установи в нинішніх умовах переформатували свою роботу. Із використанням дистанційних форм і методів здійснюється обробка запитів і звернень громадян, а також надання всіх можливих онлайн-послуг, зокрема, виготовлення копій архівних документів, друкованих видань і довідкового апарату до документів та ін. Сайти цих інституцій оперативно оприлюднюють результати діяльності співробітників.

Для біографістів інтерес становлять уже доступні онлайн-описи особових і фамільних архівних фондів. Серед останніх поповнень цифрових версій у Центральному державному історичному архіві, м. Київ (ЦДІАК України) можна відзначити опис фамільного фонду Потоцьких (ф. 49) — польського шляхетського роду, представники якого володіли великими земельними маєтностями в Польщі й Україні. Фонд налічує 3 описи, документи якого охоплюють 1435–1918 рр. Він містить родословні, біографічні й автобіографічні документи, а саме: генеалогічні таблиці, біографії, щоденники, свідоцтва про народження й смерть, заповіти, документи про шлюб, про дворянське походження, поділ майна та ін. (оп. 2, спр. 1–144, 144а, 144б, 144в; оп. 3, спр. 1–4).

Фамільний фонд Грохольських (ф. 239, 1 опис, 92 справи) польського графського й шляхетського роду включає справи біографічного характеру (спр. 1–17), зокрема, матеріали про дворянське походження роду, біографії Миколи Грохольського та Станіслава Холоневського, заповіти, документи про шлюб, спадщину та ін. Фонди польських шляхетських родів Понятовських (ф. 243, 1 опис, усього 30 справ, біографічні документи спр. 1–5) і Тарло (ф. 254, 2 описи, усього 1269 справ, біографічні документи оп. 1. спр. 1–59; оп. 2, спр. 1–48) містять генеалогічні таблиці, щоденники, листи, заповіти, шлюбні

контракти, документи про спадщину тощо. У фонді Гарновських (ф. 251, 1 опис, 65 справ) — українського козацько-старшинського роду, який походив із Правобережної України і мав польське коріння, — зберігаються документи про спадщину (спр. 1–3), а фонд Мнішків (ф. 250, 3 описи) надає доступ до документів про шлюби, заповіти, метрику графині Юлії Мнішек за 1782 р. та ін.

Центральний державний історичний архів, м. Львів (ЦДІАЛ України,) продовжує оприлюднювати електронні версії описів архівних фондів. Широкому загалу представлені описи фондів таких постатей і діячів, як Ожеховича Болеслава — поміщика, колекціонера творів мистецтва (ф. 74), Крупинського Андрія — головного крайового лікаря (протомедика) Галичини (ф. 78), Семашко Ванди (дівооче прізвище Серпінська) — акторки, режисерки, громадсько-політичної діячки (ф. 80), Рошковського Адольфа-Юліана — фельдмаршала-лейтенанта австрійської армії, коменданта фортеці в Перемишлі, Бехонського Войцеха — члена національного уряду в 1863 р., радника м. Львів (ф. 88), Баревича Євгена, адвоката-колекціонера, службовця пошт і телеграфів у м. Львів (ф. 99), Яворського Франца — історика, публіциста, колекціонера, архіваріуса міського архіву в м. Львів (ф. 101), Волянського Владислава, польського поета (ф. 103), Ковалишина Франца — історика, колекціонера, службовця львівського магістрату, з 1906 р. — архіваріуса міського архіву в м. Львів (ф. 137), Прохаска Антонія — історика-архівіста (ф. 139) та ін. Загалом у ЦДІАК України у вільний доступ уже надано більше 30 описів особових архівних фондів.

Отже, у нових обставинах архівні й наукові установи змушені адаптувати свою діяльність відповідно до нових викликів часу. Одним з перших кроків у цьому напрямі став максимально відкритий доступ до повнотекстових баз даних, розміщених на онлайн-платформах архівів і бібліотек. Пріоритетним напрямом діяльності є розширення доступу до історичної та культурної спадщини. Багато організацій з початку карантину зняли обмеження на користування вже існуючими базами, а наукові й архівні установи пришвидшили роботу з оцифрування й оприлюднення документів. Зокрема ЦДІАК України та ЦДІАЛ України викладають онлайн цифрові копії фондів, описів і окремих документів, постійно розширюючи перелік загальнодоступних описів особових і фамільних архівних фондів.

UDC 930.253:929

Viktoriiia Patyk,

ORCID 0000-0003-2423-8745,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,
Senior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

victoriia@ukr.net

PERSONAL AND FAMILY ARCHIVES OF CSHAUK AND CSHAUL

The activity of archival and scientific institutions in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the COVID-19 pandemic is considered. Attention is paid to regulatory documents that regulate their work. The work of the CSHAUK and CSHAUL on digitization of documents is described.

Keywords: scientific institutions, archives, CSHAUK, family funds, CSHAUL, personal archival funds.

УДК 55.001.5:622:01

Осіння Наталія Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0002-5620-5369>,

молодша наукова співробітниця,

відділ механіки еластомерних конструкцій гірничих машин,

Інститут геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України,

Дніпро, Україна

osennjaja@ukr.net

БІОБІБЛІОГРАФІЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВЧЕНИХ-ГЕОЛОГІВ І ГІРНИКІВ

Досліджено місце біобібліографії в науковій спадщині вчених-геологів і гірників України. Наведено приклади біобібліографій, присвячених І. Ф. Леваковському, М. О. Головкінському, К. М. Феофілактову, П. А. Тутковському.

Ключові слова: біобібліографія, учені-геологи, гірники, словники, некрологи, І. Ф. Леваковський, М. О. Головкінський, П. А. Тутковський.

Сьогодні посилюється інтерес до вітчизняної історії наукового знання і актуальним стає вивчення життєвого шляху й науково-педагогічної діяльності вчених та їхнього внеску не тільки в наукову скарбницю держави, а й у створення інформаційно-бібліографічного ресурсу України. Важливіші реалії сьогодення — поцінування здобутків української геолого-гірничої науки, і тому історія та аналіз розвитку біобібліографічних ресурсів з геології та гірництва України мають наразі й актуальне значення.

Комплекс ключових теоретичних понять історико-біографічних досліджень і біобібліографії розглянуто В. С. Чишком, В. І. Попиком [1]. Проблеми формування й використання біобібліографічної інформації подані в працях Н. І. Любовець і О. М. Яценко. Різним аспектам діяльності вчених-геологів і гірників було присвячено праці С. М. Міщука, В. Т. Петрикової, Г. К. Швидько, В. С. Савчука, П. О. Чернобай, В. І. Онопрієнко та інших, але дослідження біобібліографічної діяльності вчених відсутні.

Вагомий внесок у культурну спадщину України з геології та гірництва в ХІХ — на початку ХХ ст. зробили вчені-геологи й гірники вищих навчальних закладів Києва, Харкова, Львова, Катеринослава (тепер Дніпра), Новоросійська (тепер Одеси), тому ретельне вивчення їх життєопису, науково-організаційної діяльності й наукової спадщини має велике значення.

Особистість ученого-геолога й гірника визначали його наукові здобутки, учні, створені кафедри, мінералогічні кабінети й музеї, започатковані часописи. Важливим джерелом для дослідження науково-педагогічної та бібліографічної діяльності вчених-геологів і гірників є їхній науковий доробок.

Як правило, основні частини біобібліографічних статей — біографія, наукові досягнення й список праць вченого. Цінність біографічної частини — повнота й достовірність інформації, відомості щодо наукових досягнень, що визначають основні напрями досліджень і представляють внесок у скарбницю вітчизняної науки, а список праць надає уявлення про наукову спадщину вченого. Аналіз біобібліографії учених-геологів і гірників показав, що співвідношення між біографічною та бібліографічною інформацією доволі часто буває різним.

Біобібліографія учених-геологів і гірників XIX — початку XX ст. була подана в словниках, енциклопедичних виданнях, некрологах, рідше у вітаннях і промовах на ювілеях. У цей період інколи зустрічалися й біобібліографічні видання.

Серед довідкових видань біобібліографічного типу найбільш відомим і популярним був біографічний словник професорів і викладачів імператорського Університету святого Володимира. Автор цього першого фундаментального довідкового видання, інформація в якому представлена з 1834 р. по 1884 р., — відомий історик і педагог, професор В. С. Іконников [2], Особливої уваги заслуговує той факт, що це унікальне видання з'явилося в Києві в типографії імператорського Університету святого Володимира. Словник містив біографію професорів і викладачів на основі офіційних даних архіву Київського учбового округу. Серед них були: засновник київської школи геологів і петрографів, видатний геолог і мінералог К. М. Феофілактів і відомий геолог-петрограф П. Я. Армашевський. На сьогодні ця праця має велике значення як біобібліографічне й історіографічне джерело. В Енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона широко представлена біобібліографія відомих геологів М. І. Андрусова, М. О. Головкінського, К. М. Феофілактова, П. А. Тутковського, І. Ф. Леваковського, П. П. П'ятницького.

Початок розвитку наукових геологічних досліджень в Україні пов'язано з Харківським університетом, який мав відому наукову школу учених-геологів. Засновником харківської школи геологів був видатний геолог Н. Д. Борисяк, у науковій спадщині якого є декілька біобібліографічних статей. О. В. Гуров — неперевершений знавець Донбасу й гідрогеології України присвятив статтю відомому геологу І. Ф. Леваковському. У ній автор натхненно описав життя вченого, його природний педагогічний дар і загальнолюдські якості, оцінив науково-педагогічну діяльність і настільки докладно проаналізував науковий доробок, що статтю справедливо можна вважати своєрідним біобібліографічним виданням [3].

Учені-геологи Київського університету святого Володимира причасні й до створення біобібліографії. Найчастіше це були некрологи. П. Я. Армашевський — відомий геолог-петрограф. У галузі біобібліографії цінність мала його стаття, присвячена К. М. Феофілактову. П. А. Тутковський — визначний фахівець у різних галузях геології, також він мав і праці біобібліографічного характеру: некролог, присвячений І. Шмальгаузену, спомин про І. В. Мушкетова та яскрава, блискуче

написана стаття «К. М. Феофилактон как профессор». П. А. Тутковський підготував перший персональний покажчик «Ученые, педагогические и популярные труды П. А. Тутковского», який видано в Житомирі Електричною типографією М. Дененмана (1910 р.). Глибина ретроспекції 30 років. Матеріал згруповано за 5 розділами й представлено науковими працями, статтями, повідомленнями й нотатками — усього 514 праць.

Наукова спадщина вчених-геологів Новоросійського університету подана широким спектром бібліографічного ресурсу, серед яких є й біобібліографія. Видатний учений-геолог М. І. Андрусов видав біобібліографічну статтю про І.Ф. Синцова, учений-геолог М. Д. Сидоренко написав про І. В. Мушкетова, І. Ф. Синцова, Р. О. Пренделя. Яскравим прикладом біобібліографічної статті є праця вченого-петрографа О.Є. Лагоріо «Памяти Н. А. Головкинского» [5]. Матеріал налічував текст з фотографіями й списком літератури. Цікаво, що текст був російською та німецькою мовами. Автор подає наукові здобутки М. О. Головкинського, наводячи його цінні праці. О. Є. Лагоріо пише, що усі роботи вченого носять на собі відбиток тонкої спостережливості, у них містяться важливі й фактичні дані та нові наукові погляди. Автор писав, що розмови з вченим ніколи не проходили без користі, вони завжди мали свіжу думку й були оригінальними. О. Є. Лагоріо характеризував М. О. Головкинського як людину великих знань, із самобутнім, глибоким розумом, з душею артиста, який був скромним, безкорисливим, довірливим і толерантним до інших [4].

Учені-геологи й гірники Катеринославського гірничого інституту відомі значним рівнем досягнень у геології й гірництві, створенням геолого-гірничого інформаційно-бібліографічного ресурсу, де була присутня й біобібліографія.

Важливим матеріалом для біобібліографії є документи щодо проходження конкурсу кандидатів на посаду кафедри, зокрема, різностороння характеристика, глибина фахового аналізу здобутків авторів тощо. У Новоросійському університеті було оголошено конкурс на кафедру мінералогії (1906 р.). У «Докладе о конкурсном кандидате на кафедру минералогии. Отзывы проф. Армашевского и Ласкарева» подано інформацію про кандидатів В. Ю. Тарасенка і М. Д. Сидоренка за критеріями: коротка біографія, науково-педагогічна й просвітницька діяльність, детальний аналіз друкованих праць.

У 1908 році Катеринославське вище гірниче училище оголосило конкурс на посаду викладача кафедри мінералогії. І на одного із конкурсних кандидатів П. А. Тутковського було надруковано відгуки в «Известиях Екатеринославского высшего горного училища». Їхніми авторами були відомі вчені В. І. Вернадський, М. Й. Лебедев, П. П. П'ятницький, А. І. Лаврський, Є. С. Федоров. У відгуках наведено життєопис, науково-педагогічну діяльність і наукову спадщину вченого, що є цінним у наповненні даними й поєднанням науково-дослідної та освітньої функції біобібліографії.

Таким чином, біобібліографія, як важливий науково-освітній і соціальний чинник, посідає важливе значення в процесі вивчення історії розвитку вітчизняної геології та гірництва, а внесок учених-геологів і гірників у її розвиток є суттєво важливим і цінується дотепер.

1. Попик В. І. Biography–біографіка–біографістика–біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 7. С. 122–136.

2. Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета св. Владимира (1834–1884) / сост. и изд. под ред. ординарного проф. В. С. Иконникова. Киев, 1884. 816 с.

3. Гуров А. В. Иван Федорович Леваковский (Некролог). Харьков : Тип. Зильберберга, 1894. 12 с.

4. Лагорио А. Е. Памяти Н.А. Головкинского. *Ежегодник по геологии и минералогии России*. 1897. т. 1. № 8/9. С. 141–149.

UDC 55.001.5:622:01

Nataliia Osinnia,

<https://orcid.org/0000-0002-5620-5369>,

Junior Research Associate,

M. S. Polyakov Institute of Geotechnical Mechanics, NAS of Ukraine,

Dnipro, Ukraine

osennjaja@ukr.net

BIOBIBLIOGRAPHY IN THE SCIENTIFIC HERITAGE GEOLOGISTS AND MINERS

The place of biobibliography in the scientific heritage of geologists and miners of Ukraine has been studied. Examples of biobibliographies

devoted to I. F. Levakovsky, M. O. Golovkinsky, K. M. Feofilaktov, P. A. Tutkovsky.

Keywords: biobibliography, geologists, miners, dictionaries, obituaries, I. F. Levakovsky, M. O. Golovkinsky, P. A. Tutkovsky.

УДК 82–929

Карпінчук Галина Володимирівна,

кандидатка філологічних наук,

наукова співробітниця,

відділ шевченкознавства,

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,

Київ, Україна

halynakarpinchuk@ukr.net

ДОСЬЄ ШЕВЧЕНКОЗНАВЦІВ 1920–1930-х РОКІВ

У тезах окреслено роль особових і слідчих справ у висвітленні життя та наукового доробку шевченкознавців 1920-х–1930-х років.

Ключові слова: особові та слідчі справи, наукова біографія, шевченкознавство.

На сьогодні шевченкознавство ще потребує праць, у яких було б розкрито особливості організації й розвитку цієї галузі науки в 20–30-х рр. минулого століття. Недостатньо вивчені також конкретні заслуги І. Я. Айзенштока, Д. І. Багалія, М. А. Плевака та ін., відсутня вичерпна бібліографія праць репресованих дослідників і вчених діаспори, не досліджено їхню рукописну спадщину, архівні матеріали до біографії.

Серед таких першоджерел — особові справи літературознавців, які вела Всеукраїнська академія наук України (далі — ВУАН) у 1920-х роках і які тепер зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). У кожній з них наведено автобіографію вченого (часто в кількох варіантах за різні роки), перелік його праць, інколи додано характеристику наукової роботи.

Зокрема саме із особової справи одного із фундаторів новітнього шевченкознавства, співробітника Комісії для видавання творів

новітнього українського письменства ВУАН, поета й перекладача Павла Филиповича було встановлено точну дату його народження — 20 вересня (2 жовтня за н. ст.) 1891 р. [7, арк. 2; 5, с. 236]. В «Енциклопедії українознавства» (т. 9), «Українській радянській енциклопедії» (т. 15) та ін. виданнях дату народження вказано неправильно.

Із «Curriculum vitae» П. П. Филиповича від 25 травня 1924 р. стало відомо, що він був одним із фундаторів Історично-літературного товариства при ВУАН, у якому під керівництвом С. О. Єфремова виконував обов'язки секретаря, і прочитав доповіді «Шевченко і романтизм», «Шевченко і декабристи», «Шевченко і Гребінка», «Барб'є й Беранже в лектурі Шевченка» [7, арк. 5]. Всі вони з'явилися окремими статтями в наукових збірниках і періодичних виданнях упродовж 1924–1926 рр. Організаційні здібності П. П. Филиповича були помічені й під час заснування Інституту Тараса Шевченка в Харкові — на прохання Головнауки він брав участь у нараді щодо утворення Інституту в 1926 р. [1, арк. 14].

Внесок ученого в розвиток академічного шевченкознавства увиразнює характеристика літературознавця Андрія Лободи, надана для кафедри мовознавства Інституту Народної Освіти в середині 1920-х рр.: «З 1919 р. Филипович майже цілком став студіювати нову українську літературу, причому головним осередком його праць, принаймні надрукованих, був Шевченко: йому якраз призначено більшість праць і саме ці останні були найкращими, найцікавішими» [3, арк. 9].

На сьогодні в літературознавстві невідома біографія перекладача, співробітника Комісії для видавання творів новітнього українського письменства Федора Самоненка. Із «Curriculum vitae» від 20 червня 1927 р. дізнаємося, що Федір Михайлович народився 1883 р. у Злотополі на Київщині (із 1959 р. в складі м. Новомиргород Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.). Дитинство провів у Овручі на Волині. Середню освіту здобув у Першій житомирській гімназії, вищу — у Київському університеті — 1918 р. закінчив історико-філологічний факультет. З 1924 р. працював у Комітеті для опису українських стародруків при Археографічній комісії ВУАН. З 1925 р. — у Інституті української мови. Головним місцем роботи вважав Комісію для видавання творів новітнього українського письменства, яка на чолі із С. О. Єфремовим із 1923 р. готувала до друку перше Повне

зібрання творів Тараса Шевченка. Ф. М. Самоненко в середині 1920-х рр. значився тут нештатним співробітником [6, арк. 13–13 зв.].

У цьому ж CV дослідник повідомляв, що є автором кількох статей і доповідей з психології та поезики творів Шевченка. «Роботи мої над Шевченковою поезикою не випадкові, а виникають в процесі праці цілком послідовно. Об'єднуються вони в два головні цикли: “Поетичний образ” і “Ритм” з певним поміж ними зв'язком, як от праця про “Звуковий образ”» [6, арк. 15].

Наукові здібності Ф. М. Самоненка відзначив П. П. Филипович. 16 жовтня 1927 р. він надав характеристику літературознавцю для Інституту Тараса Шевченка: «Федора Михайловича Самоненка знаю давно, як людину вельми серйозну і здібну до наукової роботи. В “Шевченківському збірникові” 1924 р. (“Сорабкоп”), що вийшов за мою редакцією, надруковано статтю Самоненка “Образ Шевченкової музи”, що подає вдумливу спробу етюда з психології творчости Шевченка. В історично-літературному товаристві при УАН, в якому я секретарюю, Ф. М. Самоненко зачитав дві доповіді: 1) “Студії над Шевченковим віршем”, 2) “Шевченкова поема «Катерина»” — вони свідчать про значну ерудицію автора, особливо в питаннях поезики та про вміння орієнтуватись в основних іст[орико]-літ[ературних] проблемах і вносять в шевченкознавство низку світлих спостережень і висновків. Тепер Ф. М. Самоненко працює над такими проблемами Шевченкової поезики: 1) “Паралелізм у Шевч[енка]”, 2) “Звуковий образ у Шевченка”. Гадаю, що Ф. М. Самоненка треба притягнути до праці в Шевченківському Інституті» (друкується вперше) [4, арк. 14].

Рекомендацію П. П. Филиповича було взято до уваги. У 1931 р. в Інституті Тараса Шевченка під керівництвом М. М. Новицького Ф. М. Самоненко переклав українською мовою та надрукував спогади про Шевченка П. І. Мартоса із коментарями й вступною статтею.

На початку 1930-х років дослідник був заарештований за звинуваченнями в контрреволюційній діяльності, загинув на засланні 1938 р.

Уточнення або ж доповнення до біографій дослідників, цінну інформацію про їхній внесок у розвиток шевченкознавства знаходимо

в особових справах С. О. Єфремова, А. Д. Лебеда, С. В. Пилипенка, П. І. Руліна та ін.

Коли наприкінці 1920-х років відбувся сфабрикований процес Спілки визволення України, що ознаменував початок розправи над українською інтелігенцією, то ВУАН стала начебто осередком дії організації, бо 15 осіб із 45 звинувачених, зокрема і її буцімто керівник С. О. Єфремов, були співробітниками Академії.

На початку 1930-х років переслідування літературознавців і вишукування методологічних хиб у їхніх роботах набуло також обертів у Інституті Тараса Шевченка, який підпорядковувався Народному комісаріату освіти УРСР.

Трагічні сторінки життя вчених цього періоду розкривають слідчі справи Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). Заарештованих А. І. Костенка, В. В. Міяковського, М. М. Новицького, С. В. Пилипенка, П. П. Филиповича та ін. об'єднувала 58 стаття звинувачення — «контрреволюційні дії проти радянської влади».

Попри нестерпні умови ув'язнення, постійні допити й тиск, багато вчених залишалися твердими у своїх переконаннях і відверто свідчили про злочинні дії радянської влади. «Смерть Хвильового в 1933 году я рассценил, как бессмысленную гибель лучшего украинского писателя, доведенного до этого шага издевательствами над ним представителей власти. <...>

Последовавшие в 1933 и дальшие годы аресты украинских националистов я воспринял, как расправу с Украиной, как непоправимый удар по науке, литературе и искусству украинского народа», — зізнався М. А. Плевако в протоколі допиту від 26 серпня 1938 р. [2, арк. 24–25]. Подібні твердження є також у слідчих справах С. О. Єфремова, М. К. Зерова, В. М. Міяковського, М. М. Новицького та ін.

Жертвами терору ставали й ті, хто підтримував владу і її постулати. Серед репресованих у той час — Володимир Коряк, Андрій Річицький, Є. С. Шаблювський.

Уже до кінця 1930-х років більшість літературознавців, які стояли біля витоків академічного шевченкознавства, відбували заслання або ж були засудженні до найвищої міри покарання — розстрілу. Із особових і слідчих справ 1920-х–1930-х років шевченкознавці розкриваються як визначні, самотутні дослідники,

реалізуватися яким в умовах радянської доби не було можливості. Ці архівні документи є незамінним першоджерелом для висвітлення наукової біографії дослідників, окреслюють маловідомі сторінки їхнього наукового доробку, особливості й обставини розвитку шевченкознавства в цілому.

1. Анкетний листок наукового робітника науково-дослідчої кафедри мовознавства Київського інституту народної освіти Павла Филиповича, 1927 р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8007а, арк. 11, 14.

2. Протокол допиту Миколи Плевака від 26 серпня 1938 р. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 55618, арк. 13–25.

3. Рекомендація Андрія Лободи Павлу Филиповичу, [1925 р.]. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8007а, арк. 9–9 зв.

4. Рекомендація Павла Филиповича Федору Самоненку від 16 жовтня 1927 р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 14.

5. Рибалко О. Неоклясики і їхнє літературне коло в документах ЦДАВО України. *Щасливий у праці*. Збірник праць і матеріалів на пошану Федора Погребенника. Київ : Криниця, 2000. С. 236.

6. Curriculum vitae Павла Филиповича від 25 травня 1924 р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8007а, арк. 2–5.

7. Curriculum vitae Федора Самоненка від 20 червня 1927 р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 13–13 зв., 15.

UDC 82–929

Halyna Karpinchuk,

PhD, Researcher,

Shevchenko Studies Department,

Shevchenko Institute of literature of the National Academy

of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

halynakarpinchuk@ukr.net

DOSSIER'S OF SHEVCHENKO SCHOLARS OF THE 1920'S AND 1930'S

The abstracts describe the role of personal and investigative files in studying of the life and scientific achievements of Shevchenko scholars of the 1920's and 1930's.

Keywords: personal and investigative files, scientific biography, Shevchenko studies.

УДК 070(477)“1900/1939”(092):001.817(043.2)

Дроздовська Олеся Романівна,

<https://orcid.org/0000-0001-6687-4518>,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту
пресознавства,

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
Львів, Україна

olesyadroz@gmail.com

РЕКОНСТРУКЦІЯ ТВОРЧИХ БІОГРАФІЙ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ 1900–1939 рр.: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Порушено питання реконструкції творчих біографій діячів українських друкованих ЗМІ 1900–1939 рр. як важливих складових історії української журналістики. Наведено приклади з практичного досвіду.

Ключові слова: творча біографія, реконструкція, діячі української преси, українські друковані ЗМІ.

Творчі здобутки людей, які долучилися до створення української преси від початків її виникнення, — це окремі, часто з численними лакунами, сторінки історії української журналістики. Вони й до сьогодні потребують ретельної фіксації та ґрунтовного вивчення. Насамперед це стосується осіб, які долучалися до означеної сфери суспільної комунікації й взаємодії спорадично. Такі факти творчої активності багатьох з них часто залишаються поза увагою дослідників їхнього життя й діяльності. Причиною цьому є не ігнорування цих аспектів життя особи, а відсутність доступної інформації. Відомості про співпрацю тієї чи іншої постаті з українськими пресовими виданнями 1900–1939 рр. часто дотепер залишаються переважно на їхніх сторінках, у мемуарній літературі або в редакційних документах і матеріалах, які розпорошені в численних архівних фондах України й світу. Встановити такі факти діяльності людини можливо лише на основі зазначених джерел інформації, адже не завжди вдається, так би мовити, прорахувати, коли, у яких виданнях, під якими псевдонімами, криптонімами (чи брав участь у видаванні й редагуванні) той чи інший діяч. Чи не єдиним шляхом до спрощення й скорочення тривалості пошукового процесу може бути опрацювання історичних досліджень

одного чи групи видань, хронологічних, систематичних тощо показників їхнього змісту.

Зацікавлення особою як діячем українського пресового поля стартує від виявленого факту її співробітництва із друкованими ЗМІ як ініціатора й засновника, мецената, видавця, редактора, журналіста й публіциста. Таких фактів дослідниками історії української пресовидавничої справи, зокрема працівниками Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, за десятиліття роботи зафіксовано чимало. Реєстрація цих малознаних фрагментів життєвих і творчих біографій діячів різних сфер суспільної взаємодії відбувається завдяки опрацюванню часописів з метою підготовки анотованих бібліографічних описів до видання «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» та інших досліджень української газетно-журнальної продукції. Звертання саме до пресових видань як джерела інформації про творчу біографію особи потрібне для повного відтворення цього фрагмента її життєпису, виправлення помилок і неточностей (наприклад, у назві видань), які трапляються в мемуарній і довідковій літературі, іноді переносяться й у наукові, науково-популярні тексти. Наведемо три приклади реконструкції маловідомих фрагментів (редагування часописів, співпраця із ними як авторів, дешифрування вилучених імен) творчих біографій осіб, які брали участь у функціонуванні українських друкованих ЗМІ 1900–1939 рр.

Приклад перший. **Безсонов Микола (єпископ Никон)** [1868–1919] — церковний і громадський діяч, постать неоднозначна, зокрема для російських дослідників його життя й діяльності. Упродовж 1906–1917 рр. він був єпископом Балтським, єпископом Кременецьким і наприкінці церковної кар'єри — єпископом Єнісейським і Красноярським. У 1917 р. вийшов із чернечого сану й долучився до українського суспільно-політичного життя, зокрема, активно співпрацював з Українською Центральною Радою (разом зі І. Стешенком займався питаннями українізації шкіл). Українському громадянству він був відомий як автор законопроекту про запровадження навчання українською мовою в початкових класах, а також обов'язкового вивчення в школах літератури та історії України, який 1912 р. виніс на розгляд Державної думи ІV скликання (в цей період входив до її складу як представник Волині). Свого часу був редактором «Єнісейских епархиальных ведомостей», автором низки російських пресових видань. Цей фрагмент його творчої біографії ще

не був об'єктом спеціальних наукових розвідок, зрештою, як і співробітництво з українськими друкованими ЗМІ.

Зацікавлення ним як автором українських часописів першого двадцятиріччя ХХ ст. зародилося під час опрацювання київського щоденника «Нова Рада» (1917–1919). Увагу привернув підпис під матеріалами — Микола Безсонов (б. єпископ Никон) або М. Безсонов (бувчий єпископ Никон). У процесі пошукової роботи низку його публікацій було зафіксовано й на сторінках газет «Рада» (Київ, 1904–1914) та «Відродження» (Київ, 1918), а за виданням «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» — у хабаровському тижневику «Ранок» (1917–1918) [6, т. 5, с. 244]. Ці матеріали дають змогу скласти уявлення про коло тем і проблем в українській пресі, що порушувалися М. Безсоновим. Серед них: автокефалія Української православної церкви (наголошував, що це питання історичної ваги для Української держави та її незалежності); організація позашкільної просвіти, яка б охоплювала всі вікові категорії українського громадянства (підкреслював, що це одне з першочергових завдань української влади); підтримка й контроль за видавничою та книготорговською справою в Українській Народній Республіці (просував ідею створення українського кооперативного видавництва в Києві, яке б координувало діяльність видавництв і книгарень України; аргументував необхідність врегулювання цінової політики на книжковому ринку, участі монастирів і лавр у спонсоруванні книго- й пресовидавництва); розвиток українського театрального й музичного мистецтва (обстоював думку про потребу активної державної підтримки цих сфер суспільного життя, порушував проблему якісних змін театрального репертуару й відродження української культурної сфери загалом). Окрім того, у низці публікацій ділився враженнями з переглянутих вистав у театрах Києва, розповідав про те, як на початку березня 1918 р. кияни святкували відхід більшовиків з міста, закликав українське жіноцтво до активної участі в житті суспільства.

Приклад другий. **Русов Олександр** [1847–1915] — відомий філолог, історик, етнограф, фольклорист і публіцист. Такий напрям його творчої біографії, як активна співпраця з українськими часописами, малоакцентований дослідниками його життя й діяльності. Цей фрагмент доводиться реконструювати, зводячи факти, розпорошені в численних джерелах. Отже, О. Русов редагував науковий журнал «Извѣстія Кіевскаго Коммерческаго Института»

(Київ) [3], був членом редакційної колегії й автором численних публікацій у журналі «Українській Вѣстникъ» (Санкт-Петербург), співзасновником та автором газети «Рідна Справа» (Санкт-Петербург) [3; 6, т. 3, с. 189, 409, 411], одним з активних авторів київських щоденників «Громадська Думка» й «Рада» [1; 5; 6, т. 2, с. 360]. У 1907 р. був власним кореспондентом у Санкт-Петербурзі останнього з них. Публікувався в ньому як під справжнім прізвищем, так і під численними псевдонімами й криптонімами, серед них — під криптонімом С. У. [5]. Цей підпис, до слова, не зафіксований у відомому словнику О. І. Дея і, мабуть, є скороченим варіантом його відомого псевдоніма Старий українець. Низку публікацій за підписами О. Русова віднайдено в таких пресових виданнях, як: «Діло» (Львів), «Записки Українського Наукового Товариства в Києві» (Київ), «Киевлянинъ» (Київ), «Киевская Старина» (Київ), «Літературно-Науковий Вістник» (Львів), «Нова Громада» (Київ), «Правда» (Львів), «Рідний Край» (Київ), «Світло» (Київ), «Україна» (Київ), «Украинская Жизнь» (Москва) та ін. [3; 6, т. 3, 199, 217, т. 4, с. 450].

Приклад третій. **Білинський Симон** — маловідомий представник протестантської Церкви в Україні. Донині не вдалося віднайти основні дані його біографії. Відомо лише, що у 1923–1926 рр. навчався в Духовній семінарії християн-баптистів у м. Лодзь. Згодом був одним з активних популяризаторів цієї Церкви в Галичині. На основі низки джерел було зафіксовано факти його активної співучасті у створенні й функціонуванні друкованих ЗМІ, спрямованих на ширення баптизму в Україні, зокрема, у її західних регіонах. Серед них такі: входив до складу видавничої комісії журналу «Євангелист» (Белз, 1929, 1931–1932), був першим редактором і одним з активних авторів місячника «Післанець Правди» (Познань; Миколаїв над Дністром; Рава-Руська; Белз; Львів, 1927–1939), активним автором часопису «Віра і Наука» (Станіславів; Коломия; Львів, 1925–1930, 1933–1939) та головним редактором додатка до нього п. н. «Приятель Дітей» (Коломия, 1928, 1934–1935) [2; 4].

У підсумку зазначимо, що реконструкція творчої біографії особи, зокрема її діяльність як видавця, редактора, автора української преси 1900–1939 рр., потребує опрацювання всього масиву газет і журналів того періоду, регіону чи регіонів, де вона проживала, перебувала певний час тощо. Аби здобути максимум інформації, дослідникам історії української преси та постатей, які її творили, потрібно завершити перший етап — опрацювати, фактично перегорнути, кожне

число всіх часописів, які зберігаються в бібліотеках України й світу (за умови відсутності їх в українських книгозбірнях). Скороченню цього шляху можуть сприяти покажчики змісту періодичних видань. Архівні, мемуарні й довідкові матеріали у випадку реконструкції творчих біографій пресових діячів виконують функцію додаткових, допоміжних, можливо, таких, що коригують напрям пошуку, джерел інформації. Такий алгоритм роботи, на наш погляд, дасть змогу відтворити всі факти співучасті в пресотворчому процесі знаних осіб, виявити малознаних активних діячів у цій сфері соціальної комунікації, зафіксувати, дешифрувати невідомі вилучені імена тощо.

1. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. 559 с.

2. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2001. 364 с.

3. Олександр Олександрович Русов (1847–1915): біобібліог. покажч. / скл. і вступ. ст. О. Я. Рахна. Чернівці, 2004. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rusov_Oleksandr/Oleksandr_Oleksandrovych_Rusov_1847-1915_Biobibliografichniy_pokazhchik.pdf

4. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 1996. 238 с.

5. Старовойтенко І., Горбач Ю. «Рада» — щоденна українська газета Наддніпрянщини. Покажчик змісту (1906–1908 роки) : у 3 т. Київ : Темпора, 2021. Т. 1. 1224 с.

6. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: іст.-бібліограф. дослідж. Львів, 2009. Т. 2: 1891–1905 рр. / уклад.: М. М. Галушко, М. М. Романюк, Л. В. Сніцарчук. 480 с.; Львів, 2011. Т. 3: 1906–1910 рр. 496 с.; Львів, 2014. Т. 4: 1911–1916 рр. 568 с.; Львів, 2019. Т. 5: 1917 р. / уклад.: Л. В. Сніцарчук, М. М. Комариця, Н. М. Кулеша. 672 с.

UDC 070(477)“1900/1939”(092):001.817(043.2)

Olesia Drozdovska,

<https://orcid.org/0000-0001-6687-4518>,

Candidate of Sciences (Philology), Senior Research Fellow,

The Press Studies Research Institute,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,

Lviv, Ukraine

olesyadroz@gmail.com

RECONSTRUCTION OF CREATIVE BIOGRAPHIES OF UKRAINIAN PRESS FIGURES 1900–1939S: PRACTICAL EXPERIENCE

The article deals with the issues of reconstruction of creative biographies of Ukrainian press figures of 1900–1939s as important parts of Ukrainian journalism history. The author provides the practical experience examples.

Key words: creative biography, reconstruction, Ukrainian press figures, Ukrainian periodicals.

УДК 93/94-057.4(477)''18/19''.929+[82-94+82-6](477)

Мусіна Зейгуна Хамзяївна,

завідувачка сектору,

науково-бібліографічний відділ,

Національна історична бібліотека України,

Київ, Україна,

zmmusina@gmail.com;

Литвин Ольга Володимирівна,

методистка I категорії,

Науково-бібліографічний відділ,

Національна історична бібліотека України,

Київ, Україна

ДЖЕРЕЛА ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ: НА ПРИКЛАДІ БАЗИ ДАНИХ «УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ (1918–1939 рр.)»

На прикладі бази даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)» розглянуто й проаналізовано мемуарні та епістолярні джерела вчених Всеукраїнської академії наук та істориків Наукового товариства імені Шевченка, акцентована увага на національному й патріотичному характері представлених текстів.

Ключові слова: листи, спогади, щоденники, історик, джерело, наука.

Багата й різноманітна мемуарна та епістолярна спадщина видатних українських особистостей завжди викликала інтерес у

наукової спільноти, насамперед історичної. Про це свідчить низка виступів на наукових заходах, монографії, дисертаційні роботи й окремі публікації, де постає тема вивчення й аналізу джерел особового походження.

Лідерство в цьому, безперечно, належить Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Започатковані в 2005 році Чишківські читання з історичної біографістики (з 2010 року — Біографічні читання, присвячені пам'яті Віталія Сергійовича Чишка), стали щорічними науковими форумами, на яких обговорюються джерельні бази вітчизняної біографістики, звертається увага на цінності епістолярної та мемуарної спадщини для висвітлення життєпису видатних українців.

У сучасній історіографії ця тема розглядається в публікаціях Віталія Тельвака, Володимира Попика, Лариси Буряк, Надії Любовець, Оксани Юркової, Вікторії Іващенко, дисертаційних дослідженнях Ольги Красько, Антона Кухлева та інших фахівців.

У колективній монографії Інституту біографічних досліджень НБУВ «Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм» (2021) йдеться про появу «альтернативних форм (авто)біографічних реконструкцій <...>, що є переконливим підтвердженням прагнень вітчизняної біографіки до модернізації», зосереджена увага на значенні українського мемуарію «як неоціненного джерела для пізнання вітчизняного минулого, <...> вагомого культурно-історичного явища, що виконує в суспільстві важливі комунікативні функції» [1, с. 7].

Національна історична бібліотека України, як провідний заклад у галузі історичної бібліографії, здійснює формування баз даних (БД) з різноманітних питань історії України. Так, у 2020 році розпочато створення біографічної БД «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)», науковий супровід якої здійснюють учені Інституту історії України НАН України. Джерелами, якими укладачі послуговувалися для формування БД, стали, до прикладу, енциклопедичний довідник «Історична наука у Національній академії наук України в особах» (2018) [2] та електронний ресурс «Архів друкованих видань Всеукраїнської Академії Наук 1919–1931 рр.» [3].

База даних поповнюється інформацією про вчених, які працювали в структурних підрозділах НАН України в перші двадцять років її діяльності, а також істориків Наукового товариства імені Шевченка цього періоду. Містить бібліографічні описи праць

науковців і літературу про них у друкованих документах і електронних ресурсах. Основний акцент при формуванні БД спрямовується саме на її джерельній складовій, насамперед особового походження — листах, спогадах, щоденниках, автобіографіях.

Мета повідомлення — визначити й проаналізувати національну й патріотичну складову в епістолярних і мемуарних джерелах істориків Всеукраїнської академії наук і Наукового товариства імені Шевченка.

Листи є цінним джерелом пізнання особистості, розкривають внутрішній світ людини, дають можливість поринути в епоху, у якій вона жила: «Через листи — сухі і офіційні чи, навпаки, дружні і відкриті — можна побачити душу людини, зрозуміти її та її час» [4, с. 522].

Прикладом цього може слугувати Лист Мирона Кордуби до Владислава Тадеуша Вислоцького. Історика непокоїть політика Другої Речі Посполитої у ставленні до українців Східної Галичини, що мають місце в публікаціях часопису «Слов'янський рух». Він обурений русофобськими статтями, «котрі атакують українців, заперечуючи їх національну окремішність від росіян, — та реферує їх таким чином, що читачі мають враження, ніби Шан[овна] Редакція поділяє ті погляди» [5, с. 248–249]. І як підсумок — учений просить викреслити його прізвище з дописувачів журналу.

У вітчизняному джерелознавстві мемуаристика посідає першорядне місце для пізнання минулого, звитяжних і трагічних сторінок української історії. Дослідниця мемуарію Надія Любовець вважає, що більшість їх «мали виражений національний характер і були довгий час чи не єдиною правдивою історією України» [1, с. 73].

На одному диханні читаються спогади Бориса Крупницького про відомого українського суспільно-політичного діяча та історика Дмитра Дорошенка. З глибокою вдячністю й піднесенням він згадує свого вчителя і «духовного батька», акцентуючи увагу на його інтелігентності, тактовності, порівнюючи із «джентльменом англійського зразку», майстерності викладача. Саме Дмитро Іванович відіграв визначальну роль у становленні Б. Крупницького як вченого, який ознайомив «з основами наукового трактування української історії» [6, 44]. Захоплює Бориса Дмитровича досконалість і чистота української мови Дмитра Івановича, стиль написання його текстів. Він рекомендує прочитати книгу Дмитра Дорошенка «По рідному краю», у якій відчувається любов та сум за Батьківщиною і автор «переносить нас у стару козацьку Україну, славу, і таку многострадальну» [6, с. 54].

Ще на один епізод слід звернути увагу у спогадах історика — знайомство з Олександром Лотоцьким, людиною, «що вклала всю свою душу в український національно-визвольний рух» [6, с. 59]. Автор зазначає про вплив цих двох постатей — Лотоцького-республіканця й Дорошенка-гетьманця — на його становлення як українського патріота: «...я мав щастя перебувати не одну годину з обома українськими патріотами ще в затишних льокалях Праги, — я набирався нового духу, нової віри в те, що Україна, маючи таких людей, не загине, а знайде своє місце серед інших європейських незалежних націй» [6, с. 59–60].

Унікальне історичне джерело — щоденник — пишеться переважно для себе, фіксує поточні події і розкриває іноді дуже особисті й маловідомі епізоди життя людини. Коли ж мова йде про видатну особистість — це стає цінним документом доби. Саме таким джерелом є щоденник Михайла Сергійовича Грушевського, який він почав писати ще будучи учнем гімназії. Так, 18 листопада 1883 року юнак, переповнений патріотичними почуттями, зробив допис: «...гарно було би зробитись ватажком гурту українського, зробитись, як то кажуть, передовим бойцом усіх хлопців, любящих свою Україну. Що ж, може, Бог і допоможе міні зробитись ватажком, працюватиму вже для цього, скільки сможу» [7, с. 17]. Через майже десять років учений записав у щоденнику власний вірш, що починається рядками «Тільки того б бажав би, щоб в рідній землі не загинуть без сліду, без плоду, Щоб придбати як більше добра для неї, щоб так сяк полагодити шкоду...» [8, с. 153]. Це прагнення вже зрілої людини — приносити користь і працювати для свого народу.

«Одним із найважливіших джерел для відтворення біографії Михайла Грушевського являються його автобіографічні писання», — зазначає Любомир Винар, дослідник життя й творчості історика [9, с. 104]. Період діяльності Центральної Ради став часом становлення державницького світогляду і найвищого політичного злету її очільника Михайла Грушевського. «...Менше всього в даний момент я вважаю можливою безпринципність, аморальність, легкодушність, моральну розхристаність. Навпаки, я вважаю, що ця стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян. Хто не може відповісти тим вимогам, той не гідний того великого часу, який ми переживаємо» [9, с. 134]. Ці пророчі слова, написані в статті «На переломі», яка, на думку Любомира Винара,

доповнює автобіографічні матеріали історика, відповідали настрою і психологічному стану Грушевського в трагічні дні січня 1918 року.

Особливий інтерес викликає «Автобіографія» Дмитра Івановича Багалія, написана вченим у достатньо поважному віці. Вона немов підсумовує його наукову та громадську діяльність, і, як зазначає історик, «...наукова моя діяльність ніколи не була суто кабінетна, одірвана від громадського життя, ба навпаки, органічно і принципово з ним звязана, завсіди мала громадський характер» [10, с. 1].

Участь у «Київській громаді», Історичному товаристві Нестора літописця, молодіжних організаціях, вплив на нього вчителя Володимира Антоновича сформували його громадянську позицію, прогресивні погляди. Отримавши призначення викладати в Харківському університеті, історик їде туди «...як свідомий український діяч, що ним мене утворило моє київське оточення, щоб розробляти там непорушену ще зовсім цілину — краєву історію Слобідської України і тим виконувати обов'язок українського громадянина» [10, с. 34].

Русифікація українців, витіснення рідної мови з культурної і освітньої сфери викликали спротив свідомого люду, української інтелігенції. Сторінки автобіографії вченого пронизані любов'ю до українського народу, його історії, побуту, культури й особливо мови: «...українську мову, письменство, наукову й популярну українську літературу — дорогоцінні пам'ятки народньої словесности ми знаходили по-за мурами школи, і я остільки засвоїв тоді чисту українську мову — народню, літературну й наукову, що міг широко прикласти її в своїй громадській праці. Моя українізація не була примусовою, мала стихійний характер і закінчилася за студентських років... Відтоді з мене — назавсіди вже — зробився цілком свідомий українець» [10, с. 14].

Отже, на прикладі бази даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)» автори намагалися дослідити й проаналізували деякі мемуарні й епістолярні джерела вчених Всеукраїнської академії наук та істориків Наукового товариства імені Шевченка, акцентуючи увагу на національному й патріотичному характері представлених текстів.

Насамкінець зазначимо, що науковці, послуговуючись інформаційними ресурсами Національної історичної бібліотеки України, мають змогу глибоко й усебічно досліджувати документальні матеріали насамперед особового походження українських політичних, наукових і культурних діячів, які жили та діяли в період

бездержавності народу. Це дає можливість осмислювати й писати правдиву історію України.

1. Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / В. І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2021. 251 с.

2. Історична наука у Національній академії наук України в особах. Енциклопедичний довідник / Інститут історії України НАН України ; редкол.: В. Смолій, Г. Боряк, В. Даниленко та ін. Київ, 2018. 742 с.

3. Спанчак Т. Інформаційний ресурс Національної історичної бібліотеки України «Архів друкованих видань Всеукраїнської Академії Наук 1919–1931 рр.». Бібліотека і книга в контексті часу : зб. матеріалів ХІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 166–172.

4. Юркова О. «Важно, щоб безумством тремтіла ваша душа...» (З епістолярної спадщини М. Є. Слабченка). *Український археографічний щорічник*. 1999. Вип. 3–4. С. 521–533.

5. Тельвак В., Поліщук Ю. Листи українського вченого Мирона Кордуби у фондах відділу рукописів бібліотеки Національного інституту імені Оссолинських у Вроцлаві (Польща). *Архіви України*. 2020. Вип. 1, № 322. С. 243–250.

6. Крупницький Б. Д. Зі спогадів історика ; Ін-т історії України НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Львівське відділення. Київ, 2017. 144 с.

7. Грушевський М. Щоденник (1883–1884 рр.). *Київська старовина*. 1993. № 5. С. 13–24.

8. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) ; підгот. до вид., передне сл., упоряд. Л. Зашкільняк. Київ, 1997. 264 с.

9. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості. *Український історик*. 1974. № 1–3. С. 104–135.

10. Багалій Д. Автобіографія. П'ятдесят літ на сторожі української науки і культури. Київ : Друкарня Української Академії Наук, 1927. 163 с.

UDC 93/94-057.4(477)''18/19''.929+[82-94+82-6](477)

Zeituna Musina,

Head of the Sector of Scientific Bibliographic Department,

The National Historical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

zmmusina@gmail.com

Olha Lytvyn,

1st Category Methodist of Scientific Bibliographic Department,
The National Historical Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

**SOURCES OF PERSONAL ORIGIN IN THE INFORMATION
RESOURCES OF THE NATIONAL HISTORICAL LIBRARY OF
UKRAINE: ON THE EXAMPLE OF THE DATABASE "UKRAINIAN
HISTORIANS OF THE INTERWAR PERIOD (1918–1939)"**

The memoirs and epistolary sources of scientists of the All-Ukrainian Academy of Sciences and Historians of the Shevchenko Scientific Society are considered and analyzed on the example of the database "Ukrainian historians of the interwar period (1918–1939)".

Keywords: letters, memoirs, diaries, historian, source, science.

УДК 59:929(477)(044)Боровий

Левченко Валерій Валерійович,

<https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент,

кафедра українознавства, історико-правових та мовних дисциплін,

Одеський національний морський університет,

Одеса, Україна

levchenko_lav@ukr.net

**ФОНД ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ІСТОРИКА С. І.-Я. БОРОВОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Представлено стислий огляд структури, документального складу й змісту фонду особового походження історика С. І.-Я. Борового як джерела щодо історико-біографічних досліджень ученого та його колег.

Ключові слова: С. І.-Я. Боровий, історик, біографія, фонд особового походження, джерело.

Вивчення історії фондів особового походження діячів культури, досвіду їх опису, структури й використання як джерела щодо історико-біографічних досліджень є актуальним завданням, що перебуває на стику комплексу гуманітарних дисциплін — архівознавства, історії архівної справи, джерелознавства, археографії, біографістики, історіографії тощо. Історія формування документального складу фонду особового походження має специфічні особливості, обумовлюється багатьма об'єктивними і суб'єктивними факторами й архівними матеріалами, які в цілому визначають джерельну значимість [1, с. 201]. Тому при проведенні історико-біографічних досліджень особливо важливою є постановка питання необхідності виявлення максимально можливої кількості документальних матеріалів життя й інтелектуальної спадщини діяча, особливо якщо в наявності є фонд особового походження.

Авторам історико-біографічних досліджень постаті історика Саула Ізраїля-Янкелевича Борового (1903–1989) — доктора історичних наук, професора, спеціаліста із соціально-економічної історії XVI — початку XX ст. та в різних галузях гуманітарного знання XVIII — першої половини XX ст. — в цьому контексті пощастило. У Державному архіві Одеської області (ДАОО) зберігається фонд особового походження С. І.-Я. Борового [2], який є доступним для дослідників і, без сумніву, зацікавить їх і стане підґрунтям для проведення ретельного й детального вивчення біографії та інтелектуального надбання вченого, а також багатьох його колег — представників гуманітарних наук XX ст. Незважаючи на те, що непересічна постать С. І.-Я. Борового, його біографія, наукова й педагогічна діяльність і творчий доробок ученого хоча й не залишалися поза увагою дослідників [3–7], однак, ще є недостатньо вивченими й вимагають подальшого вивчення. До того ж переважна більшість авторів розвідок щодо постаті історика [5–6], незважаючи навіть на існуюче описання його фонду особового походження [8, с. 100–102], у незначній мірі використовували документальні матеріали цього фонду. Тому ми ставимо за мету зробити спробу стислого ознайомлення науковців з деякими складовими структури, документального складу й змісту фонду особового походження С. І.-Я. Борового, матеріали якого дають змогу розкрити й уточнити малодосліджені сторінки його життя, висвітлити окремі напрями його наукової діяльності та його колег. Уперше поставлено завдання визначення з максимально можливою повнотою кола архівних джерел щодо реконструкції усієї архівної спадщини історика.

Комплексний підхід до вивчення архівної спадщини вченого дозволяє розглядати його життя як цілісний історико-культурний феномен, що дозволяє поставити до центру дослідження особистість його творця, розглядаючи її у взаємозв'язку з епохою.

Після огляду фонду особового походження С. І.-Я. Борового встановлено, що в межах двох описів у наявності є 36 одиниць зберігання. Крайні дати документальних матеріалів 1926–1984 рр. Документи фонду систематизовано за тематичною та хронологічною ознаками. Серед документів фахової діяльності виокремлюються коректура історичного нарису «Одесса — город-герой» (1950–1951), газетні статті з історії регіону (1931–1984). Документи наукових конференцій, конгресів і симпозіумів з історично-економічних проблем (1931–1984), документи роботи в одеських секціях красзнавців і книголюбів (1964–1982). Рецензії та відгуки на дисертації, автореферати дисертацій і наукові праці (1943–1980); рецензії та відгуки на праці С. І.-Я. Борового (1926–1983). Підготовчі матеріали, чернетки редакції текстів містять коректуру автора під час його роботи над текстом. Вони дозволяють значною мірою реконструювати дослідницьку лабораторію науковця. У плані джерелознавства визначено значення цих архівних історіографічних джерел для вивчення життя й спадщини вченого, розвитку науки, культури й суспільного життя його часів.

Пласт біографічних матеріалів представлені автобіографією, випискою з протоколу атестаційної комісії щодо затвердження у званні професора й ступеня доктора історичних наук, довідки й характеристика з місць роботи (1940–1973). Окремий корпус его-документів С. І.-Я. Борового складають листи (1947–1980), серед яких кореспондентами є як його колеги (І. С. Бак, П. Н. Берков, Д. Д. Благой, Б. С. Боднарський, І. Д. Бойко, Й. Л. Вайнштейн, В. В. Виноградов, Й. Ф. Гіндін, Л. П. Гроссман, С. Д. Дмитрієв, О. О. Зімін, І. О. Гуржій, В. В. Мавродін, М. В. Нечкіна, В. Т. Пашуто, В. І. Пічета, М. М. Розенталь, С. Г. Струмилін, А. В. Фадєєв, В. К. Яцунський та ін.), так і видавництва, наукові установи, редакції періодичних видань і енциклопедій (1945–1978). У плані розширення уявлень щодо біографії С. І.-Я. Борового, комунікаційних взаємин у тогочасному науковому середовищі незмінне значення має листування. Значна частина листів залишається не опублікованою, але вони, безумовно, заслуговують на введення до наукового обігу, бо листування людей — унікальний документ свого часу й важливе історичне джерело. Листи — один із найпоширеніших засобів спілкування між людьми, важливий канал

зв'язку незалежно від того, у якій формі здійснювалося листування. Дослідження комунікативних контактів між науковцями є важливим напрямом історіографії. Вона представляє власне історіографічний інтерес, зокрема, у плані проблем наукознавства, соціальної психології, історії побуту тощо. Це також дозволяє докладно розкрити суспільно-моральну сферу діяльності вченого, його людські якості й риси, що переконливо показано на матеріалах епістолярію.

Значний обсяг матеріалів займають вітальні телеграми, листівки й листи до 70-річчя та 80-річчя С. І.-Я. Борового (1973, 1983), тексти яких відносяться до спогадів про нього, є рукописними й друкowanими відгуками щодо його професійної діяльності та місця й ролі в науковому середовищі радянської історичної науки. «Родзинкою» документів є фотографії з С. І.-Я. Боровим (1940–1960), де він постає серед рідних, знайомих і колег під час участі в наукових форумах, святкуванні своїх ювілеїв (1973, 1983), на тлі будинків і вулиць Одеси.

У плані історичної бібліографії: завдяки суцільному перегляду друкowanих матеріалів вдалося скласти значно більшого обсягу список друкowanих праць С. І.-Я. Борового (а також літератури щодо біографії історика) та виявити праці, які слід готувати до друку й опублікувати.

Таким чином, фонд особового походження вченого-історика С. І.-Я. Борового, у якому зберігаються документи щодо історії його життєвого шляху й інтелектуальної спадщини, має значну наукову цінність, потребує ретельного дослідження й заслуговує на введення до наукового обігу. Тим часом, для створення повного уявлення щодо архівної спадщини вченого дослідникам необхідно звертатися як до фондів інших архівосховищ, так і до інших фондів ДАОО («Одеський крайовий історичний архів Центрального Українського архівного управління Укрцентрархів», «Уповноважений Головного управління науковими установами України по Одеському округу “Укрголовнаука”», «Одеське губернське архівне управління (Губарх) Центрального українського архівного управління», «Одеський інститут народного господарства Народного комісаріату освіти УСРР», «Одеська державна наукова публічна бібліотека Народного комісаріату освіти УСРР» та ін.).

1. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. 1999. Вип. 2. С. 201–212.

2. ДАОО. Ф. Р-7400. Оп. 1. Спр. 1–13; Оп. 2. Спр. 1–23.

3. Боровой С. Воспоминания. Москва-Иерусалим, 1993. 384 с.
4. Ганелин Р. Ш., Лебедев С. К., Лурье Я. С., Тартаковский А. Г. С. Я. Боровой (1903–1989). *Отечественная история*. 1994. № 3. С. 161–170.
5. Андреев В. М., Чермошнцева Н. М. Саул Боровий: єврейський вектор історії України. Херсон ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2010. 191 с.
6. Историк-экономист С. Я. Боровой и проблемы современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С. Я. Борового (1903–2013): монография / авт. кол.: М. И. Зверьяков, Н. А. Уперенко [и др.]. Одесса : Бахва, 2013. 276 с.
7. Левченко В. В. Комуникативні відносини одеського історика С. І.-Я. Борового з київськими колегами І. Д. Бойком та І. О. Гуржієм. *Бібліотечний Меркурій*. 2021. Вип. 2 (26). С. 49–56.
8. Державний архів Одеської області. Путівник — Випуск 1. Фонди особового походження / упорядкув. В. Ф. Онопрієнко. Одеса : Прес-кур'єр, 2012. 292 с.

UDC 59:929(477)(044)Borovy

Valeriy Levchenko,

<https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor,

Department of Ukrainian Studies, Historical, Legal
and Linguistic Disciplines,

Odessa National Maritime University,

Odessa, Ukraine

levchenko_lav@ukr.net

FUND OF PERSONAL ORIGIN HISTORIAN S. I.-YA. BOROVOY AS A SOURCE OF HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL RESEARCH

The article presents a brief overview of the structure and documentary composition of the fund of personal origin of the historian S. I.-Ya. Borovoy as a source for historical and biographical research of the scientist and his colleagues.

Keywords: S. I.-Ya. Borovoy, historian, biography, fund of personal origin, source.

УДК 37 (02): 811.112.2

Кропочева Наталія Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>,

молодша наукова співробітниця,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені

В. О. Сухоминського,

Київ, Україна

veritas59@i.ua

ВОЛЬФГАНГ РАТКЕ (1571–1635): БІБЛІОГРАФІЧНІ ТА БІОГРАФІЧНІ КОНОТАЦІЇ ДО ЙОГО ПОРТРЕТА У ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Розглянуто бібліографічні особливості видань В. Ратке з колекції рідкісних видань іноземними мовами фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Висвітлено окремі німецькомовні довідкові он-лайн-ресурси, в яких представлено матеріали про відомого німецького педагога.

Ключові слова: В. Ратке, рідкісні видання, електронні збірки видань німецькою мовою.

Бібліографічна інформація як складова історико-біографічних досліджень генерується, за словами історика та бібліографа В. Попика, у рамках інформаційної парадигми, що поєднує принципи знання фундаментального й «...асиметрично представленого, оновлюваного і розосередженого у безлічі документальних джерел і наукових праць» [1, с. 259]. Наведені положення досить послідовно окреслюють закономірності розвитку інформаційних технологій у царині біографічних досліджень, у рамках яких окрема наукова праця, видання є невичерпним джерелом вивчення праць зарубіжних педагогів, що зберігаються у фондах, колекціях галузевих бібліотек і бібліотек закладів освіти.

У колекції рідкісних видань іноземними мовами фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського знаходяться праці Вольфганга Ратке (латинізована форма прізвища — *Wolfgang Ratichius, Ratich*) (1571–

1635), що вийшли друком у 1910 р. у двох томах. Другий том збірника (*Ratichianische Schriften I, II*) містить фрагмент відбитку першодруку твору Вольфганга Ратке (1620), викладений у формі полілогу, що складається з коротких стислих суджень, роздумів щодо викладання латини, грецької та французької мов [3; 4].

У сучасному науково-інформаційному просторі можна знайти фундаментальні наукові дослідження, що знайомлять з основними положеннями педагогічної концепції Вольфганга Ратке; довідкові інформаційні німецькомовні ресурси презентують електронні колекції оцифрованих праць визначного педагога.

Вольфганг Ратке та людина, яку завжди згадують поруч з іменем Яна Амоса Коменського. «*Didact Ratichii*» — так зверталися до нього однодумці й сучасники.

У найбільш авторитетному довідковому виданні «Британіка» (*Encyclopædia Britannica*) читаємо про педагогічні ідеї В. Ратке (*The pedagogy of Ratke*), знаходимо біографічні відомості про нього, історичні обставини, у яких зароджувалась його реформаторські ідеї [2].

Зарубіжні інформаційні ресурси, створені в рамках опрацювання рідкісних видань XVII — XIX ст., налаштовують сучасних користувачів інформації до зручних вимірів надання біографічної інформації, з візуальним і вербальним супроводом, інтегрованими результатами пошуку, ключовими словами, що відображають нетривіальні інформаційні знахідки. Так, електронні зібрання ретроспективних видань, представлені Мюнхенським центром оцифрування (*Münchener Digitalisierungszentrum*), мають значний сегмент різножанрових і видових матеріалів від автентичних німецькомовних джерел, серед яких енциклопедичні видання із нарисами про викладання Ратіхієм з відповідними термінологічними, історико-педагогічними коментарями про його педагогічні ідеї; листи Вольфганга Ратке своїм послідовникам, колегам [5].

Опрацьовуючи наведені документи, мимоволі виникають нігілістичні думки щодо перспектив застосування традиційних пошукових технологій і розвитку онлайн-сервісів довідкової інформації, що доволі оперативно наближують і ознайомлюють користувачів з науковими працями відомих педагогів, залишаючи надію на появу читача, який зможе оцінити науковий доробок відомих педагогів минулого в повному обсязі.

1. Попик В.І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія. Київ, 2013. 520 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002118>.

2. Britannica. Wolfgang Ratke.
URL: <https://www.britannica.com/biography/Wolfgang-Ratke>.

3. Raticianische Schriften I : mit einer Einleitung und Anmerkungen. Herausgegeben von Paul Stötzner. Leipzig : Friedrich Brandstetter, [1910?]. (Druck von Hesse & Becker). 88 s. (Neudrucke Pädagogischer Schriften ; IX).

4. Ratinianische Schriften II : mit einer Einleitung und Anmerkungen. Leipzig : Friedrich Brandstetter, [1910?]. 164 s. (Neudrucke Pädagogischer Schriften ; XII).

5. Münchener Digitalisierungszentrum: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/search?query=all%3Aratke>.

UDC 37 (02): 811.112.2

Nataliia Kropocheva,

<https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>,

Junior Researcher,

Department of Pedagogical Source Studies and Biography,

Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

veritas59@i.ua

WOLFGANG RATKE (1571–1635): BIBLIOGRAPHICAL AND BIOGRAPHICAL CONNOTATIONS TO HIS PORTRAIT IN DOMESTIC AND FOREIGN SOURCES

Bibliographic features of V. Ratke's publications in the collection of rare publications in foreign languages of the fund of the Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine are considered. Some German-language reference online resources are covered, which present materials about a famous German teacher.

Keywords: V. Ratke, rare editions, electronic collections of editions in German.

УДК 016:37=112.2"185/1917"

Дяченко Людмила Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0001-6897-124X>,

кандидатка педагогічних наук, старша наукова співробітниця,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

сектор рідкісних видань,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

diachenko.lm@gmail.com

ВИДАННЯ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. — ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА БІОГРАФІЧНИХ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Представлено результати аналізу змісту педагогічних видань німецькою мовою другої половини XIX — початку XX ст. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: видання німецькою мовою, педагогічні видання, рідкісні видання, джерельна база, історико-педагогічне дослідження, біографічне дослідження, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України).

У добу цифровізації значно підвищився інтерес до документів з фондів цінних і рідкісних видань наукових бібліотек. Це обумовлено не лише об'єктивним удосконаленням засобів зберігання інформації, а й прагненням дослідників вивчити, переосмислити, зберегти й передати наступним поколінням наукові надбання попередників, у тому числі знання про особливості перебігу історико-педагогічних і освітніх процесів, що відображені на сторінках цих видань. Дослідження вітчизняної та зарубіжної педагогічної спадщини в історичній ретроспективі, вивчення педагогічного досвіду в динаміці його розвитку дає змогу виявити й переосмислити конструктивні ідеї для подальшого їхнього впровадження в процесі оновлення системи освіти України.

Водночас особливістю сучасного етапу розвитку науки є її особистісна орієнтація, яка проявляється в спрямованості на розвиток

інтелектуального творчого потенціалу особистості. З цим пов'язана також активізація біографічних досліджень, коли минуле осмислюється, оцінюється, порівнюється з теперішнім кризь життя й діяльність відомих діячів, які завдяки своїм творчим успіхам стали символами окремих історичних періодів, що уособлюють переломні події поступу народів і цивілізацій, розвиток культури, освіти, науки тощо.

Цінною джерельною базою для дослідників-біографістів та істориків педагогіки є документи колекції рідкісних видань фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі — ДНПБ України). До її складу належать видання з особових колекцій, особистих зібрань і приватних бібліотек. Із-поміж значної кількості штампів власників, екслібрисів, провенієнцій (печаток, штампів, написів) виявлено імена М. Максимовича, І. Сікорського, В. Щербини, М. Володкевича, назви закладів освіти й громадських об'єднань, наприклад, «Жіноче комерційне училище Л. М. Володкевич в Києві», «Київські вищі курси», «Харківське об'єднання поширення в народі грамоти», а також бібліотек, зокрема Педагогічного музею Київського військового округу.

Під час наукового дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020–2022 рр.) виявлено, що значну частину цієї колекції становлять німецькомовні джерела другої половини XIX ст. — початку XX ст., а педагогічні видання цього періоду представлено у фонді бібліотеки в усій тематичній, видовій і жанровій різноманітності. Зокрема під час дослідження систематизовано 820 бібліографічних записів педагогічних видань німецькою мовою, опублікованих з 1850 по 1917 рік.

На основі аналізу змісту педагогічних видань німецькою мовою другої половини XIX — початку XX ст. у фонді ДНПБ України виявлено їхні види за характером інформації та згруповано бібліографічні записи в сім груп.

Першу групу складають бібліографічні записи офіційних видань німецькою мовою. Серед них нормативно-правові видання — документи, що мають силу правових норм (закони, укази, постанови, розпорядження, рішення, положення); нормативні видання, що містять норми, правила, вимоги, загальні принципи різних видів освітньої діяльності та характеристики їх результатів; нормативно-інструктивні документи щодо врегулювання окремих питань взаємодії суб'єктів

освітньої діяльності та інструкції з викладання навчальних предметів у закладах освіти.

Друга група містить бібліографічні записи німецькомовних наукових видань. Це, зокрема, монографії, у яких викладено результати дослідження конкретної проблеми або теми; опубліковані дисертації й автореферати з коротким викладом змісту наукової праці, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії; тези доповідей і повідомлень, проголошених під час проведення наукових заходів; матеріали конференцій, з'їздів, симпозіумів, засідань зі звітами, рекомендаціями й рішеннями, що відображають підсумки наукових заходів; збірники наукових праць, у яких висвітлено результати досліджень колективів авторів, наукових установ, закладів освіти чи товариств.

До третьої групи належать бібліографічні записи виробничо-практичних видань німецькою мовою. У переліку видань цього розділу виокремлено такі підгрупи: практичні поради й посібники з описом застосування освітніх технологій для вдосконалення навчання й викладання в закладах середньої загальної, професійної та вищої освіти; методичні рекомендації й настанови щодо виконання певних дій і процесів практичної педагогічної діяльності; методичні посібники, основним змістом яких є методика педагогічної діяльності, опис методів навчання й виховання.

У четвертій групі представлено найбільшу кількість німецькомовних педагогічних видань. До неї увійшли бібліографічні записи навчальних видань для закладів освіти різних типів. Серед видань цієї групи навчальні програми й плани для закладів загальної середньої та професійної освіти; конспекти лекцій для студентів закладів вищої освіти, у тому числі семінарів з підготовки майбутніх учителів; підручники для університетів і шкіл; навчально-методичні посібники, основним змістом яких є методика викладання навчальної дисципліни або методика розвитку й виховання особистості; навчально-наочні посібники з ілюстративними матеріалами; хрестоматії з філософськими, педагогічними, історичними й літературно-художніми творами чи уривками з них, які є предметом вивчення у навчальній дисципліні; практикуми, що містять сукупність практичних завдань із певної навчальної дисципліни для кращого засвоєння здобувачами освіти набутих знань, умінь і навичок; робочі зошити для самостійної роботи учнів.

П'яту групу складають бібліографічні записи довідкових видань (енциклопедій, словників, довідників, каталогів) німецькою мовою. Серед них енциклопедії з виховання й навчання, енциклопедичні довідники з педагогіки, словники філософських понять і категорій, довідники навчальних посібників для вищих, середніх і початкових шкіл, довідники з теорії виховання й навчання для закладів вищої освіти, каталоги виставок, бібліотек, видавництва тощо.

У шостій групі представлено бібліографічні записи літературно-художніх видань, серед яких твори письменників німецькомовних країн та інших країн Європи й Америки, перекладені німецькою мовою. До цієї групи належать збірники казок для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, повчальні історії й оповідання для школярів та їхніх батьків.

Окремо наголосимо на цінності епістолярної спадщини відомих персоналій. Бібліографічні записи епістолярних джерел розміщено в сьомій групі. Ці документи набувають особливого значення для дослідження ролі особистості в розвитку освіти, культури й суспільства. Це листи відомих філософів і педагогів і адресовані їм листи. Вони є цінним джерелом інформації про перебіг подій, що їх пережила як кожна людина, так і суспільство.

Аналіз змісту німецькомовних педагогічних видань другої половини ХІХ ст. — початку ХХ ст. у фонді ДНПБ України засвідчив, що країни Європи в цей період пережили справжню педагогічну революцію, яка зумовила оновлення підходів до теорії й практики освітньої діяльності. У цей період значних змін зазнала й терміносистема педагогічної науки й практики, яка є віддзеркаленням суспільних тенденцій у конкретний історичний період. Для успішного розв'язання стратегічних завдань освіти, науки й виховання важливим є ретельне дослідження особливостей розвитку європейської педагогічної думки з метою виявлення конструктивних ідей зарубіжного досвіду, їх творчого переосмислення й практичного застосування.

Звернення науковців і освітян до різноманіття автентичних педагогічних видань німецькою мовою у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського дасть змогу забезпечити достовірність, аргументованість і змістовність результатів історико-педагогічних і біографічних досліджень. Усю видову різноманітність цих видань буде репрезентовано в науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Педагогічні видання

німецькою мовою другої половини XIX ст. — 1917 р. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, який буде опубліковано в електронному вигляді наприкінці 2022 року.

UDC 016:37=112.2"185/1917"

Liudmyla Diachenko,

<https://orcid.org/0000-0001-6897-124X>,

PhD in Education, Senior Researcher,

Department of Pedagogical Sourcestudy and Biographistics,

Rare Editions Sector,

V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

diachenko.lm@gmail.com

**GERMAN LANGUAGE EDITIONS OF THE SECOND HALF
OF XIX – EARLY XX CENTURY AS A SOURCE BASE
OF THE BIOGRAPHICAL AND HISTORICAL-EDUCATIONAL
RESEARCHES**

The abstract presents the results of the content analysis of the pedagogical German language editions of the second half of XIX — early XX century from the fund of the V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.

Keywords: German language editions, pedagogical publications, rare editions, source base, biographical research, historical-educational research, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.

UDC 016:929(477)(066)

Biography. Biographics. Biographical science : coll. of papers of Institute of Biographical research : scientific electronic edition / NAS of Ukraine, V. I. Vernadskyi Nat. Library of Ukraine; Editorial board: V. I. Popyk (editor-in-chief) and others. – Kyiv, 2022. – No.1. – 237 p.

Collection of scientific works and materials of the Institute of Biographical Research of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is devoted to the problems of the theory and methodology of biography, to the discussion of topical issues of its experience, its current state, and promising development tasks. The first issue of the collection contains abstracts of reports and messages of the participants of the Eighteenth Biographical Readings "Modern Models of Biographical Reconstructions", which took place on June 9, 2022 in Kyiv.

The publication is aimed at scientists working in the field of biography, biobibliography, social communications, development of electronic resources of biographical information, as well as at a wide range of people interested in national history and culture.

Наукове видання

Biography. Біографіка. Біографістика
Збірник праць Інституту біографічних досліджень
Електронне наукове видання

Випуск 1

Відповідальний за випуск
Володимир Іванович Попик

Літературна редакція – О. В. Плющик
Макетування – О. В. Плющик

Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 19,09. Обл.-вид. арк. 11,83

Видавець
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.